

Vitali S. Vygodski

Den stora upptäckten – Hur Marx skrev Kapitalet

Översättning: Lennart Schön

Utgiven av Röda Bokförlaget 1974

Innehåll

En ståndpunkt för observationer av det borgerliga samhället.....	1
Ett berg av fakta.....	16
Den ‘ekonomiska cellformen’ i det borgerliga samhället.....	24
Hur ‘han grep mervärderövarna på bar gärning’	31
Varför den andra boken av Till kritiken av den politiska ekonomin aldrig publicerades.....	37
Från värde till produktionspris.....	44
Mervärdeteorins fullbordan.....	55
Hur Kapitalet tog form.....	64
Marx’ ekonomiska teori och arbetarklassen	73
Sammanfattning – I brännpunkten för sin tids historiska skeenden	82
Noter.....	90

En ståndpunkt för observationer av det borgerliga samhället

Likt människor har också böcker sitt öde och sin levnadshistoria och vi beslöt oss för att följa Kapitalets historia under dess mognadsperiod från 1850 till 1863. Trots att någon volym av Kapitalet ännu inte utkommit, så utvecklade Marx inte desto mindre under denna period alla de viktigare delarna av sin ekonomiska teori. Kapitalets historia är väsentligen historien om bakgrunden till denna teori och om hur den utvecklades.

Historien om Marx ekonomiska lära är så dramatisk och så full av händelser att den utgör en mycket intressant läsning och då inte bara för dem som fördjupat sig i marxismens historia.

Men varför skall man överhuvudtaget kunna historien om Marx' ekonomiska teori? Är det inte tillräckligt att studera själva teorin så som den framträder i Kapitalets fyra volymer? Denna historia måste vi ha kunskap om, eftersom Marx' ekonomiska lära endast rätt kan förstås i sin utveckling, i sin skapelseprocess. Annars kommer den säkerligen endast att förstås på ett dogmatiskt vis, det vill säga på ett sätt som är förvrängt, falskt och ytligt.

Studiet av Kapitalets historia ger oss en möjlighet att fastställa de tidsperioder under vilka Marx skrev de enskilda volymerna. Vi kommer då att finna att manuskriptet till den fjärde boken fullbordades i början av 1860-talet och den tredje boken vid mitten av samma decennium. Den första boken publicerades 1867 och den andra gjordes klar för tryckning av Engels huvudsakligen på grundval av manuskript som Marx sammanställt under 1870-talet. Så Marx skrev så att säga Kapitalet från slutet till början, från den fjärde till den första boken (även om den andra inte passar in i detta schema). Vi skall senare visa att det verkligen förhöll sig så och vi skall också söka visa skälen härtill. Till att börja med kan det framhållas, att kunskapen om och förståelsen av detta faktum, som är så viktigt för Kapitalets historia, också är av betydelse för att grundligt kunna studera detta verk. Marx' ekonomiska teori utvecklades ganska oroligt. Dess utvecklingsnivå, dess mognadsgrad förändrades mycket inte bara mellan 1840-, 1850- och 1860-talen utan också inom varje decennium. Detta återspeglas också i den terminologi som Marx använde.

Genom att studera Kapitalets historia kan vi följa, hur Marx utarbetade sin ekonomiska lära, hur han upptäckte det kapitalistiska produktionssättets lagar, hur han övervann den borgerliga politiska ekonomins brister och hur han revolutionerade den ekonomiska vetenskapen från arbetarklassens ståndpunkt. Studiet av historien om Marx' ekonomiska teori klarlägger hans skapande metoder och tar oss med in i hans "forskningslaboratorium". Färdighet i Marx' vetenskapliga metod är nyckeln, då man vill tillgodogöra sig den marxist-leninistiska teorin på ett fruktbart sätt och använda den för att förklara fenomenen i vår tids samhälle. I Sovjetunionen har V. V. Adoratski, V. K. Bruschlinski, I. A. Leontjev, A. I. Reul, D. I. Rosenberg och andra forskare ägnat stor uppmärksamhet åt den marxiska ekonomiska teorins skapelsehistoria, och de har i hög grad lyckats belysa ämnet. Under senare år har även forskare i Tyska Demokratiska Republiken ägnat sig åt Kapitalets historia.

Historien om hur Marx' ekonomiska lära skapades är något invecklad. Detta har föranlett mycket diskussion mellan undersökarna, eftersom det här krävs en klassificering av historien i vetenskapliga perioder, en nedbrytning av den i olika stadier vilka står i överensstämmelse med den nivå som Marx då hade uppnått i utarbetandet av sin teori. Som en illustration kan de olika schemata nämnas, vilka marxismens historiker i Tyska Demokratiska Republiken lagt fram som grundval för en datering av de skilda perioderna. (1)

Professor Alfred Lemnitz delar in utvecklingen av Marx' ekonomiska teori i fyra stadier: 1843 till 1848/49, 1850 till 1860, 1861 till 1867 och 1868 till 1883.

A. Benary och H. Graul delar in den i tre stadier: 1843 till 1846, 1847 till 1860 och 1861 till 1883.

Wolfgang Jahn föreslår slutligen följande perioder: 1842 till 1846, 1847 till 1862, 1863 till 1867 och 1868 till 1895.

Det framgår här att det är avsevärda skillnader i de föreslagna dateringarna och vi skulle vilja tillägga, att ingen av dem verkar fullt godtagbar. Vi anser att det verkliga, grundläggande kriteriet vid en datering av de skilda perioderna i historien om Marx' ekonomiska lära är den nivå, som Marx hade uppnått vid varje period i utarbetandet av sin teori, särskilt värdeteorin och mervärdeteorin.

Hur kommer det sig att historikerna har dragit så motstridiga slutsatser? Marx' skapande metod kännetecknades särskilt av att hans arbete på den politiska ekonomins område alltid utvecklades i två parallella banor: kritiken av kapitalismen, särskilt kritiken av de borgerliga och småborgerliga teorierna, och utarbetandet av en egen ekonomisk teori. Att lösa dessa två uppgifter vid de ekonomiska undersökningarna var för Marx en enda process. Detta kännetecken hos Marx' undersökningsmetod återspeglas också i den dualistiska titel som han gav sitt arbete: *Kapitalet. Kritik av den politiska ekonomin*. Marx tänkte ursprungligen kalla sitt verk *Kritik av den politiska ekonomin* eller *Till kritiken av den politiska ekonomin*. I ett brev till Lasalle den 22 februari 1858 karaktäriserar han sitt arbete med följande ord: "Arbetet, som det närmast gäller, är en *kritik av de ekonomiska kategorierna* eller om du så vill, den borgerliga ekonomins system, kritiskt framställt."(2) Det är både en beskrivning av systemet och, genom beskrivningen, en kritik av systemet.

I samband härmed håller inte alls de argument, som A. Benary och H. Graul framför, eftersom de hävdar att Marx mellan 1847 och 1860 sprängde de borgerliga teorierna i politisk ekonomi och sedan från 1861 till 1883 skapade den marxistiska politiska ekonomin. Alla försök att splittra den homogena process i vilken Marx utarbetade sin teori om ekonomin leder till att marxismens verkliga utveckling förvrängs.

Om vi tar perioden från 1850 till 1863, så antager vi att det var just under denna period som Marx utvecklade sina teorier om värde och mervärde samt teorin om genomsnittsprofit och produktionspris, vilken fullbordade mervärdeteorin. Allt det som Marx utträttade innan denna period, det vill säga mellan 1843 och 1849, kan betecknas som förhistorien till hans ekonomiska teori.

Först ett par ord om denna förhistoria. För den marxistiska ekonomiska teorins utveckling var 1840-talet en viktig period. Under denna tid framställde Marx och Engels sin dialektiska och materialistiska historiesyn i sådana arbete som *Ekonomisk-filosofiska manuskript*, *Den heliga familjen*, *Arbetarklassens läge i England*, *Den tyska ideologin*, *Filosofins elände*, *Lönarbete och kapital*, *Tal om frihandelsfrågan*, *Kommunistiska manifestet* och andra. De vidgade den dialektiska materialismen till förståelsen av det mänskliga samhället. I totaliteten av samhällsliga förhållanden framhävde Marx och Engels de materiella ekonomiska förhållandena, produktionsförhållandena, vilka formas oberoende av människors vilja och medvetande, som de ursprungliga och bestämmande faktorerna – i motsats till de ideologiska förhållandena vilka passerar det mänskliga medvetandet innan de framträder. Produktionsförhållandena i sig bestäms av produktivkrafternas utvecklingsnivå.

Genom att de betonade produktionsförhållandena och isolerade dem från alla andra sociala förhållanden, blev det möjligt för Marx och Engels att upptäcka de gemensamma dragen i skilda länders samhällsutveckling och att därifrån generalisera de förhärskande ekonomiska förhållandena i begreppet ekonomisk samhällsformation. Den objektiva karaktären hos produktionsförhållandena, vilka är beroende av produktivkrafternas utvecklingsnivå, gjorde det möjligt att betrakta utvecklingen av den ekonomiska samhällsformationen som en naturhistorisk process, det vill säga som en strängt lagbunden process. Härigenom fick samhällsvetenskapen för första gången en vetenskaplig grundval.

Detta var i stort sett det geniale i ”Idén om materialism i samhällsläran”, vilken gjorde Marx och Engels bemärkta under första hälften av 1840-talet.

Här måste vi nämna föregångarna till Marx och Engels: Hegel, som försökte beskriva samhällshistoriens inre utveckling, de franska historikerna Thierry, Guizot och Mignet, vilka diskuterade den engelska revolutionen på 1600-talet och den franska revolutionen på 1700-talet ur klasskampens synvinkel, och de engelska ekonomerna Petty, Smith och Ricardo, vilka undersökte det borgerliga klassamhällets anatomi. Allt detta gav Lenin rätt i att karaktärisera marxismen som den högsta utvecklingsnivån för alla de verkligt stora gärningarna inom historisk, ekonomisk och filosofisk vetenskap i Europa.

Den materialistiska historieuppfattning, som Marx och Engels framförde, var först endast en vetenskaplig hypotes, vilken måste bevisas. ”Naturligtvis var det *tills vidare* endast en hypotes,” skrev Lenin, ”men en sådan hypotes, som för första gången skapade möjlighet till en strängt vetenskaplig inställning till de historiska och sociala frågorna.”(3)

Utan att den ännu blivit fullt bevisad kunde Marx och Engels genom denna hypotes så tidigt som på 1840-talet framställa en enhetlig kritik av det borgerliga samhället från en proletär ståndpunkt, som var helt skild från en småborgerlig. Redan i de arbeten från 1840-talet, som vi hänvisat till ovan, lade Marx och Engels fram argumenten för sin lära om klasskampen. De avslöjade de antagonistiska klassmotsättningarnas väsen i det kapitalistiska samhället och påvisade att dess ekonomiska lagar oundvikligen leder till socialism.

De visade att kapitalismen har sin egen dödgrävare i arbetarklassens skepnad. De bevisade också att de periodiska överproduktionskriserna är oundvikliga uttryck för kapitalismens oförsonliga motsägelser och motsättningar.

Den materialistiska historieuppfattningen gav också den ekonomiska teorin en ytterst viktig ställning inom det marxistiska systemet som helhet. Då produktionsförhållandena är de ursprungliga och bestämmande förhållandena, är det endast genom en undersökning av dessa ekonomiska förhållanden och genom en analys av lagarna för den ekonomiska formationens verkningssätt och utveckling, som man kan identifiera de verkligt drivande krafterna i samhällsutvecklingen och påvisa tendenserna i denna utveckling.

När han hade formulerat den dialektiska och materialistiska historieuppfattningens grundläggande teser, ägnade Marx därför hela sin kraft åt undersökningen av den kapitalistiska samhällsformationens produktionsförhållanden. Lenin gjorde följande anmärkning om detta: ”Nu företog sig emellertid Marx, som på 1840-talet uttalat denna hypotes, att utforska det faktiska ... materialet. Han tar en av de ekonomiska samhällsformationerna – varuhushållningens system – och levererar på grundvalen av en

oerhörd mängd fakta (vilka han studerat under minst 25 års tid) en ytterst ingående analys av de lagar, enligt vilka denna formation fungerar och utvecklas.”(4)

I sin förklaring av den kapitalistiska samhällsformationen koncentrerar sig Marx på produktionsförhållandena, men han följer också de fenomen i överbyggnaden, som korresponderar mot dessa. ”I dag – efter Kapitalets tillkomst – är den materialistiska historieuppfattningen inte längre någon hypotes utan en vetenskapligt bevisad teori ...”(5)

Marx’ fördjupade arbete på den politiska ekonomins område började i juli 1850. Studiet av det ”faktiska materialet”, som Lenin uttryckte det, varade ända till hösten 1857. Marx studerade den borgerliga politiska ekonomin och den ekonomiska historien och han undersökte den kapitalistiska verkligheten i dess konkreta framträdelseform. De talrika ”Anteckningsböckerna” ger en uppfattning om Marx verksamhet under denna period. Från oktober 1857 till maj 1858 skrev Marx ett manuskript på ungefär 50 tryckark – resultatet av sju års undersökningar och det första utkastet till vad som skulle bli Kapitalet. I detta manuskript utarbetade Marx för första gången de viktigaste aspekterna av sin ekonomiska teori: värdeteorin och mervärdeteorin.

Engels sade att Marx hade gjort två stora upptäckter: den första var den materialistiska historieuppfattningen, den andra var mervärdeteorin. *Det var just under arbetet med 1857/58 års manuskript som Marx gjorde sin andra stora upptäckt.*

År 1859 publicerade Marx de första resultaten av detta undersökningsarbete. Det var del I av hans bok Till kritiken av den politiska ekonomin, vilken först endast innehöll en beskrivning av värdeteorin.

1861 påbörjade Marx förberedelserna för den andra volymen av Till kritiken av den politiska ekonomin, men han avbröt snart detta arbete och började med ett nytt stort forskningsprogram, en kritisk genomgång av hela den borgerliga politiska ekonomins område. Detta arbete avsatte det mäktiga manuskriptet från 1861/63 på 200 tryckark, som innehåller den första systematiskt formulerade framställningen av Kapitalets alla fyra volymer. Medan han arbetade på manuskriptet, utvecklade Marx sin teori om genomsnittsprofit och produktionspris och lade sålunda sista handen vid mervärdeteorin.

Från 1864 till 1865 sammanställde Marx nya versioner av Kapitalets tre första volymer och började sedan att förbereda den första för tryckning.

Under arbetet med den ekonomiska teorin utarbetade Marx också strukturen för det framtida Kapitalet. Med hänsyn till både den sammansatta karaktären på denna uppgift och dess betydelse kan man hänföra utarbetandet av Kapitalets struktur till Marx’ stora upptäckter på den ekonomiska teorins område. Marx avsåg ”att ge bourgeoisin ett teoretiskt slag som den aldrig skall komma att hämta sig ifrån”.(6) Slaget måste utdelas med ett perfekt vapen, perfekt inte bara till innehållet utan också till formen. Detta vapen var Kapitalet.

När vi studerar Kapitalets historia, skall vi alltid komma ihåg den träffande karaktäristik som Engels gav av sin store vän, när han sade att Marx inte alls var någon bokmal utan först och främst en revolutionär. Den anmärkningen hjälper oss att undvika en alltför snäv synvinkel, då vi följer utvecklingen av Marx’ ekonomiska lära. Hans teoretiska arbete underordnades alltid arbetarklassens intresse, den proletära revolutionens intresse. De grundliga ekonomiska studierna 1850 till 1857 var i lika hög grad direkt förbundna med nederlaget för 1848/49 års revolution som förberedelserna av 1857/58 års manuskript och utarbetandet av

mervärdeteorin var förbundna med förväntade nya revolutionära kriser. Men det kom ingen revolution och Marx, som med brinnande iver hade arbetat på att avsluta de grundläggande teserna i sin ekonomiska teori innan "floden", innan revolutionens utbrott, återvände till den noggranna undersökningen av ekonomiska problem utan att ta hänsyn till Engels ihållande önskan om att han, oavsett händelseutvecklingen, skulle publicera de teoretiska resultat som han redan uppnått. Inte förrän 1867 publicerade Marx sin mervärdeteori i den första boken av *Kapitalet*, det vill säga gott och väl tio år efter det att den utarbetats! Detta var ett exempel på Marx' samvetsgrannhet i teoretiska frågor.

Den period – från 1850 till 1863 – som vi tagit till undersökningsobjekt, förser oss med allt det som vi behöver veta om Marx' arbetsmetod och "forskningslaboratorium". Detta inbegriper hans "Anteckningsböcker" och hans utkast till manuskript, hans publicerade arbeten och hans vidsträckta brevväxling. Genom alla dessa arbeten och dokument kan vi noggrant följa utvecklingen av Marx' ekonomiska idéer och i sin helhet återskapa hans tankegångar.

Sedan Marx blivit utsparkad från Paris anlände han till London i slutet av augusti 1849 och levde där under resten av sitt liv. I mitten av september förenades han med sin fru och barn, som kom från Paris, och i början av november kom också Friedrich Engels. Här började en ny period av Marx' teoretiska aktiviteter, 1850-talets period.

Denna nya period kan endast förstås om den betraktas tillsammans med det föregående decenniets period, som den är oskiljaktigt förenad med.

Inom den ekonomiska vetenskapen gjordes de största framstegen under 1840-talet genom Marx' *Filosofins elände*, som publicerades 1847 i Paris och Bryssel, och genom hans föreläsningar om Lönarbete och kapital, hållna i december 1847 vid Tyska arbetares klubb i Bryssel och tryckta som en serie ledande artiklar i *Neue Rheinische Zeitung* i april 1849. I dessa arbeten började Marx att i detalj utarbeta sin ekonomiska teori på grundval av den materialistiska historieuppfattningen. Samtidigt ingick här hans kritik av de borgerliga ekonomerna.

I *Filosofins elände* blottade Marx de grundläggande metodologiska bristen i hela den borgerliga politiska ekonomins system – dess ohistoriska karaktär, dess strävan att framhålla kapitalismens ekonomiska lagar som naturens eviga lagar. "Ekonomerna framställer de borgerliga produktionsförhållandena ... som fixa, oföränderliga, eviga kategorier. ... Ekonomerna förklarar för oss hur man under dessa givna förhållanden producerar, men vad de inte förklarar för oss är, hur dessa förhållanden själva produceras, det vill säga den historiska rörelse som låter dem födas."(1)

Som ett resultat av det historiska angreppssättet på samhällsliga förhållanden formulerade Marx i *Filosofins elände* en av de viktigaste teserna i sin ekonomiska lära: Produktionsförhållandena är inte, som de borgerliga ekonomerna anser, förhållanden mellan ting utan i stället förhållanden mellan människor genom tingen. Genom att se produktionsförhållandena på detta sätt kunde Marx övervinna de borgerliga ekonomernas ohistoriska karaktär och empirism.

I *Filosofins elände* klargjorde Marx Smiths och Ricardos verkliga ställning i den ekonomiska vetenskapens historia, och han visade att Proudhons ekonomiska teori, vilken sades vara det sista ordet i politisk ekonomi, var ett steg tillbaka jämfört med Smith och Ricardo. "Ricardos

värdeteori är den vetenskapliga tolkningen av det nuvarande ekonomiska livet, herr Proudhons värdeteori är den utopiska tolkningen av Ricardos teori.”(2)

Marx’ kritiska kommentarer till Ricardos *On the Principles of Political Economy* (Om den politiska ekonomins principer) från 1844 gör det möjligt för oss att fatta det kvalitativa språng, som Marx fullbordade beträffande förståelsen av det kapitalistiska produktionssättets väsen. I dessa kommentarer förkastar Marx ännu Ricardos arbetsvärdeteori från en felaktig ståndpunkt. (3) Engels attackerade likaså arbetsvärdeteorin i sin *Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie* (Utkast till en kritik av nationalekonomin). Han skrev: ”Skillnaden mellan verkligt värde och bytesvärde grundar sig på ett faktum – nämligen att ett tings värde skiljer sig från den så kallade ekvivalent som det bytes mot; det vill säga att denna ekvivalent inte är någon ekvivalent.”(4) Marx gjorde senare följande kommentar till denna punkt: ”Engels försöker förklara skillnaden mellan bytesvärde och pris genom att handel är omöjlig då varor bytes på grundval av sina värden.”(5) Marx hade 1847 behandlat alla aspekter av detta misstag. I *Filosofins elände* skisserade han, så att säga, utgångspunkten för nästa undersökning inom den politiska ekonomin. Först och främst måste en kritisk analys av Smiths och Ricardos teorier genomföras, och undersökningen av Englands ekonomiska förhållanden i allmänhet måste påbörjas, eftersom den engelska bourgeoisin ”är typen för den moderna bourgeoisin överhuvudtaget”.(6) Denna viktiga sats var ett resultat av begreppet ekonomisk samhällsformation, den uttryckte en konkretisering av detta begrepp, och i ett brev till Engels den 2 april 1851 hänvisar Marx uttryckligen till de engelska ekonomerna Smith och Ricardo som höjdpunkten inom borgerlig ekonomi.(7)

I *Filosofins elände* hade Marx redan visat att mänsklighetens produktionsförhållanden är en del av den politiska ekonomin och att de ekonomiska kategorierna uttrycker dessa produktionsförhållanden.(8)

Uttalandet om den samhälleliga produktionens företrädare, om att produktionsförhållandena utgör en enda enhet med produktivkrafterna gentemot andra samhälleliga förhållanden, var av grundläggande betydelse i detta sammanhang: ”Det är det sätt, varpå produktivkrafterna utbyts, som bestämmer det sätt, varpå produkterna utbyts’ ... Så ser vi också i samhällshistorien att sättet för produkternas utbyte regleras efter sättet för deras framställning.”(9)

Vi måste nu fråga oss i vilken utsträckning Marx utarbetade sin egna teorier om värde och mervärde i *Filosofins elände* och Lönarbete och kapital. Men innan detta görs, är det fortfarande nödvändigt att granska de klassiska borgerliga ekonomernas värde- och mervärdeteorier. Därigenom blir det möjligt för oss att göra en klar jämförelse mellan innehållet i Marx’ två arbeten och de slutsatser som Smith och Ricardo redan hade uppnått. Kapitalets fyra volymer och *Till kritiken av den politiska ekonomin* ger en noggrann redogörelse för den borgerliga politiska ekonomin. Här lämnas endast de slutsatser som Marx drog av sin analys av den borgerliga politiska ekonomin.

De erkända borgerliga ekonomernas största förtjänst var deras försök ”att begripa det inre sambandet”, att förstå ”det inre sambandet i motsats till mångfalden av yttre former”. (10) Det framgår framför allt av att de formulerade arbetsvärdeteorin.

Till och med det enkla påståendet, att det mänskliga arbetet är värdets källa, var en epokgörande tilldragelse i den politiska ekonomins historia. Från den engelske ekonomen W. Pettys exempel visar emellertid Marx ”att insikten om arbetet som källa till den materiella rikedom ingalunda utesluter oförståelsen för den bestämda samhälleliga form, i vilken

arbetet är källa till bytesvärdet.”(11) Denna oförståelse är dock i större eller mindre utsträckning karaktäristisk för alla borgerliga ekonomer. Det är en följd av den borgerliga politiska ekonomins apologetiska uppfattning om det kapitalistiska produktionssättet som en evig, naturlig produktionsform.

Det viktigaste villkoret för en förståelse av det värdeskapande arbetets specifika historiska karaktär är att skilja, både i själva arbetet och i dess produkt, mellan det materiella innehållet (nyttig verksamhet, arbete i en specifik, gripbar form och bruksvärde som produkten av detta arbete) och den samhälleliga formen (förbrukning av mänskligt arbete i allmänhet, oavsett dess specifika form, och värde som produkten av detta arbete).

Men klassisk borgerlig ekonomi visade endast en begynnande förståelse för arbetets och arbetsproduktens dubbelnatur i det kapitalistiska samhället.

”Den analys, som reducerar varan till arbete i dess dubbelform ... är det kritiska slutresultatet av den klassiska politiska ekonomins mer än halvtannat sekel pågående forskning...”(12) De borgerliga ekonomerna var emellertid inte förmögna att konsekvent skilja mellan bruksvärde och värde, mellan konkret och abstrakt arbete, och även då denna distinktion framträdde i deras överväganden, så var de vanligen omedvetna om den och den förblev ett isolerat fenomen.

Den borgerliga politiska ekonomins likställande av bruksvärde och värde uttryckte dess egen säregna fetischism. Denna fetischism är i sin tur en konsekvens av att produktionsförhållandena i det kapitalistiska produktionssättet med nödvändighet antar formen av ett förhållande mellan ting. För de borgerliga ekonomerna, skrev Marx, ”är kapitalets materiella element integrerat i den samhälleliga formen som kapital”.(13) I denna analys av den borgerliga politiska ekonomin undersökte Marx omsorgsfullt alla de element till en vetenskaplig förståelse av arbetets och dess produkts dubbelnatur i det kapitalistiska samhället som stod att finna hos de erkända författarna (speciellt hos Ricardo), varigenom de klassiska ekonomernas arbetsvärdeteori överhuvudtaget kunde bli källan till Marx’ värdeteori. Om det tjugonde kapitlet i Ricardos *On the Principles of Political Economy and Taxation* anmärkte Marx, att det är ”ingenting annat än en undersökning av skillnaden mellan bruksvärde och bytesvärde”.(14) På ett annat ställe skriver han att ”Liksom alla ekonomer värda att nämnas, (inbegripet) Adam Smith ... understryker Ricardo att arbete som *mänsklig verksamhet*, i ännu högre grad som samhälleligt bestämd *mänsklig verksamhet*, är den enda källan till värde.”(15) Marx noterar här den faktiska åtskillnaden hos Ricardo av arbetets dubbelnatur.

Dessa kommentarer av Marx betyder inte att upptäckten av arbetets dubbelnatur inte skulle vara hans förtjänst utan i stället Ricardos eller någon annan borgerlig ekonom. För att använda Marx egna ord, så särskilde han det som Ricardo själv inte lyckats skilja åt. (Detta gäller inte bara för värdeteorin utan också för de borgerliga standardekonomernas mervärdeteori.) Men i sin undersökning av ‘skiljandet’ mellan värde och bruksvärde så uppfattade Ricardo inte heller den kvalitativa motsättningen mellan dem och följaktligen inte heller mellan konkret och abstrakt arbete.

På det hela taget inskränkte sig Ricardo till att bestämma arbetets storlek med arbetstiden och efter den franska klassiska politiska ekonomins fader, Boisguillebert, visade Marx ”att arbetstiden kan betraktas som mått på varornas värdestorlek, ehuru det i varornas bytesvärde förkroppsligade och i tid mätta arbetet förväxlas med individernas omedelbara naturliga

verksamhet”.(16) Ricardo förstod inte arbetsvärdeteorins viktigaste aspekt – det värdeskapande arbetets speciella karaktär.

Det värdeskapande arbetets speciella kvalitativa natur består i att allt samhällligt arbete i det kapitalistiska samhället är en länk i det samhällliga produktionssystemet, i den samhällliga arbetsfördelningen, men det är inte en omedelbar länk. Tvärtom – under privata ägandeförhållanden är det omedelbart privat arbete. Privat arbete kan endast uttrycka sin samhällliga karaktär genom en abstraktion, där man bortser från den konkreta arbetsformen, som producerar ett visst bruksvärde, varvid privat arbete representeras som abstrakt arbete, som en del av det samhällliga arbetets totalitet. Konkret privat arbete reduceras sålunda till abstrakt samhällligt arbete eftersom det konkreta arbetets produkt realiseras, det vill säga omvandlas till pengar. Bruksvärde framträder därför som produkten av abstrakt arbete, som värde.

Ricardo uppfattade inte denna speciella karaktär hos det samhällliga arbetet under kapitalismen, eftersom han ansåg att det kapitalistiska produktionssättet var den naturliga formen för all produktion. Det är skälet till att han också förbisåg arbetets speciella karaktäristika i just det kapitalistiska samhället.

”Ricardo skiljer inte tillräckligt mellan arbete i den mån det framställer sig i bruksvärde eller av bytesvärde.”(17) Härav följer också Ricardos oförmåga att framställa en korrekt förklaring av penningens natur. Då Ricardo i sin teori blandade samman abstrakt och konkret arbete, kunde sedan vulgärekonomen betrakta värde och bruksvärde som fullkomligt identiska. ”Med identifikationen av bruksvärde och bytesvärde slutar sålunda denna vulgarisering av Ricardo ...”(18) skrev Marx.

Den borgerliga politiska ekonomin var följaktligen inte i stånd till att gestalta teorin om arbetets dubbelnatur, eftersom detta krävde att man övervann det borgerliga synsättet och förstod det kapitalistiska produktionssättets specifika historiska karaktär.

Inom arbetsvärdeteorin manifesteras detta av de borgerliga ekonomernas oförmåga att göra en klar åtskillnad mellan det arbete som producerar bruksvärde och det arbete som producerar värde. ”Det är riktigt att den senare arten av arbete endast är den förra arten uttryckt i en abstrakt form.”(19) Denna abstraktion förblev ofullständig hos de klassiska ekonomerna, och därav följde också deras oförmåga att finna en fullständig ”uppspalta” såväl arbetet som dess produkt, att skilja produktens varuform som resultatet av abstrakt arbete från produktens bruksvärde som det konkreta arbetets resultat.

De borgerliga standardekonomerna försökte förklara kapitalets utsugning av arbetet på grundval av arbetsvärdeteorin. Deras främsta bidrag till mervärdeteorins utveckling var att de hänförde mervärdet till merarbetet. ”Det var viktigt”, skrev Marx, ”att reducera värde till arbete, men det var lika viktigt att /påvisa/ mervärde, vilket framträder om *merprodukt*, som *merarbete*. Detta hade faktiskt redan Adam Smith sagt, och det utgör ett av huvudelementen i Ricardos diskussion. Men inte någonstans uttrycker han det klart och registrerar det i *absolut* orm.”(20)

Att förstå mervärdet som merarbete innebar att man förklarade dess ursprung i utsugningen av arbetarklassen och, i synnerhet, i kapitalisternas tillägnande av proletärerens obetalda arbete. I detta sammanhang skrev Ricardo att ”... om arbetarens lön alltid stod i proportion till det han producerade, skulle den arbetskvantitet, som nedlagts i en vara, och den arbetskvantitet, som den varan kunde köpa, vara lika ... men de är inte lika ...”(21) Här finner vi (på den borgerliga

politiska ekonomins språk) att hela det nyskapade värdet i arbetsprodukten är större än den del av värdet som arbetaren får mottaga. Det sägs alltså faktiskt att arbetarens obetalda arbete är mervärdets källa.

Men här stannar Ricardo. Om han bringat arbetsvärdeteorin till dess logiska slut, skulle han ha utsträckt den också till mervärde, härlett mervärde ur värde och förklarat den kapitalistiska utsugningen och tillägnandet av obetalt arbete på grundval av värdelagen. Borgerlig politisk ekonomi var inte i stånd att lösa detta problem.

De borgerliga ekonomerna formulerade problemet med att förklara mervärdet på grundval av värdelagen som problemet om utbytet av arbete mot kapital eller utbytet av en större mängd levande arbete mot en mindre mängd materialiserat arbete.

Det finns vägande skäl för en sådan formulering. Under kapitalismen är utbytet mellan arbete och kapital mellan levande och materialiserat arbete) den grundläggande produktionsrelationen, huvudformen för ”utbytet av verksamheter”. ”Materialiserat arbete och levande arbete är de två faktorer på vars motsatsställning kapitalistisk produktion grundar sig, ”(22) Under det enkla varuutbytets villkor, där den verkliga producenten uppträder som ägaren till sin arbetsprodukt, är den kvantitet levande arbete, som inbegripes i bytet, lika med kvantiteten av materialiserat arbete. Här kan man också tala om försäljningen av arbete vilket skulle betyda försäljningen av arbetsprodukten. Under kapitalismen är arbetaren skild från arbetsbetingelserna och sålunda är varken arbetet (tvärtom, i produktionsprocessen ‘brukas’ arbetaren av arbetsbetingelserna) eller arbetsprodukten hans egendom.

På varumarknaden möts kapitalisten inte av arbete utan av arbetaren som säljer det enda han har att säga, nämligen sin arbetskraft, sin förmåga att arbeta. Utbytet mellan arbete och kapital görs följaktligen upp genom försäljningen av arbetskraft.

”Det är lika omöjligt att gå direkt från arbete till kapital som från de skilda människoraserna direkt till bankiren eller från naturen till ångmaskinen.”(23)

Detta nödvändiga mellanled i utbytet mellan arbete och kapital insågs inte av den borgerliga politiska ekonomin. Den var inte i stånd till detta, ty försäljningen av arbetskraft är resultatet av ett specifikt drag hos de kapitalistiska produktionsförhållandena, eftersom kapitalisten, som ägaren till arbetsbetingelserna, på varumarknaden möter den dubbel ‘frie’ arbetaren som ‘fritt’ disponerar över sin arbetskraft och är ‘fri’ från produktionsmedel. Övergången till det kapitalistiska produktions sättet karaktäriseras av att arbetskraften omvandlas till en vara.

Som en konsekvens av sina borgerliga begränsningar kunde varken Ricardo eller de andra borgerliga ekonomerna uppfatta denna särskilda aspekt av det kapitalistiska produktions sättet. De uppfattade den inte, eftersom de såg kapitalismen som den naturliga formen för all produktion. Smith var mer medveten om det borgerliga samhällets specifika historiska karaktär, och han insåg att kapitalismen grundade sig på ojämnt utbyte till skillnad från den enkla varuhushållningen där ekvivalenter utbyttes. Detta förledde också Smith till att förneka värdelagens funktion under kapitalismen.

Oförmågan att fortsätta från arbete till arbetskraft som den försålda varan var också en följd av den enkla empirism som är särskilt kännetecknande för borgerlig politisk ekonomi. På det kapitalistiska samhällets yta är det faktiskt inte arbetskraften utan arbetet som framträder som en vara, och arbetslönen framställs som priset på arbete.(24) Den borgerliga politiska ekonomins empirism återspeglas även i det faktum att den förväxlade mervärde och profit, att

den säkerligen uppfattade mervärdet som en allmän kategori för det kapitalistiska produktionssättet (denna omständighet fattades av de klassiska författarna då de hänförde mervärdet – även om det var i form av profit – till arbetarens obetalda merarbete) men aldrig undersökte det som en speciell kategori vid sidan av kategorierna profit, jordränta och penningränta. Enbart detta gjorde det omöjligt för de borgerliga ekonomerna att förklara mervärdets ursprung.

Jämställandet av mervärde och profit (genomsnittspprofit) förde de borgerliga ekonomerna så vilse att de identifierade lagen om mervärde med den lag, som säger att profiten är proportionell mot storleken på det satsade kapitalet – det förledde dem med andra ord till att betrakta värde och produktionspris som samma sak. I denna identitet förefaller mervärdet vara härlett från hela det satsade kapitalet, ett tillägg till kostnadspriset och inte ett resultat av arbetarens obetalda arbete. Detta avspeglar den ”brist på teoretisk förståelse vid uppfattningen av de ekonomiska relationernas formskillnader ...” som utan undantag kännetecknar alla borgerliga ekonomer och deras klumpiga ”tillgrepp och intresse av det material som är empiriskt tillgängligt”.(25)

Vidare förutsätter analysen av arbetskraften som vara en riktig förståelse av varans två faktorer – bruksvärde och värde – och det varuproducerande arbetets dubbelnatur. Kategorin ‘varan arbetskraft’ förutsätter att en exakt åtskillnad görs mellan dess värde och dess bruksvärde; att det står klart att kapitalisten, liksom vid varje köp, köper varans bruksvärde och betalar dess värde; att det är klart att bruksvärdet hos denna speciella vara ”inte har något med dess bytesvärde att göra utan i sig själv är den energi som skapar bytesvärde”.(26) Och detta nyskapade värde är större än värdet hos varan arbetskraft själv. Skillnaden mellan det värde som skapats genom bruket av varan arbetskraft och själva arbetskraftens värde utgör mervärdet. Genom att skilja mellan bruksvärdet och värdet hos arbetskraften som vara kunde Marx sålunda förklara mervärdet i överensstämmelse med värdelagen.

Då Marx fått klart för sig dubbelnaturen hos det varuproducerande arbetet, kunde han också förklara den kapitalistiska produktionsprocessen som förenar arbetsprocessen (konkret arbete) och den mervärdeskapande processen (som ett resultat av förbrukningen av abstrakt arbete under kapitalistiska villkor). Det tillät även en förklaring av det för den borgerliga politiska ekonomin så katastrofala förhållandet att värdet av den totala samhällsprodukten inbegriper inte endast det förbrukade levande arbetet ($v+m$) utan också förbrukningen av tidigare materialiserat arbete (k). Marx visade: ”Detta dubbelsidiga resultat kan endast förklaras med att hans (arbetarens) arbete har två olika egenskaper.”(27) Som konkret arbete överför ett och samma arbete värdet av de konsumerade produktionsmedlen till produkten, medan det som abstrakt arbete producerar nytt värde.

Tack vare distinktionen mellan abstrakt och konkret arbete blev det också möjligt att avslöja de fundamentalt olika funktioner, som kapitalets variabla och konstanta komponenter hade i produktionen av mervärde. Marx skrev: ”Den rena analysen av processen kräver alltså, att man fullständigt bortser från den del av produktens värde, som endast är det konstanta kapitalet i ny gestalt.”(28)

De grundläggande bristerna i den borgerliga politiska ekonomins arbetsvärdeteori innebar följaktligen att dess företrädare redan från början försatt sig ur stånd att lösa mervärdeteoriens huvudproblem.

Eftersom de borgerliga ekonomerna betraktar mervärdet som något ursprungligt och kännetecknande för det kapitalistiska produktionssättet på ett fullkomligt naturligt sätt, så kan de helt enkelt inte skilja mellan absolut och relativt mervärde och således inte analysera mervärdets tillblivelse och utveckling. Ricardo fortsatte omedelbart från en given varas värde, vilket översteg 'arbetsvärdet'. Skillnaden mellan dem konstituerade mervärdet. Ricardo intresserade sig uteslutande för storleken på denna skillnad. Utan att vara sig ha upptäckt mervärdets ursprung eller ha analyserat absolut mervärde gick han direkt till att betrakta förändringen i mervärdets storlek men undersökte då endast relativt mervärde. Utvecklingen av arbetets produktivkrafter betydde för honom endast en ökning av relativt mervärde.

En undersökning av absolut mervärde krävde emellertid att man utgick varken från produktionens resultat eller från ett givet varuvärde som a priori innefattade mervärdet utan i stället från den kapitalistiska produktionsprocessen som enheten av arbetsprocessen och den mervärdeskapande processen.

Arbetaren använder en del av arbetsdagen för att reproducera värdet av sin arbetskraft (nödvändig, arbetstid) och under resten av dagen producerar han mervärde. Från den här synpunkten är produktivkrafternas utveckling främst ett villkor för mervärdets existens och först därefter en faktor för dess mångfaldigande.

Vi har beskrivit den borgerliga politiska ekonomins karaktäristika och jämfört den med de grundläggande teserna i Marx' teori om värde och mervärde. Vi skall nu rikta uppmärksamheten mot Filosofins elände och Lönarbete och kapital för att utröna vilka teser som kan återfinnas redan i dessa böcker.

Om man noggrant studerar Filosofins elände, så finner man att Marx redan vid denna tid hade bestämt mervärdeteorins ställning i det borgerliga samhällets politiska ekonomi: "Ricardos värdeteori är den vetenskapliga tolkningen av det nuvarande ekonomiska livet ..." (29) Allmänt uttryckt så grundade Marx fortfarande sin syn här på Ricardos värdeteori. Från denna ståndpunkt gick han i Filosofins elände till kraftfull attack mot Proudhon och hans föregångare.

I Filosofins elände citerar Marx många avsnitt av Ricardos "Principles", vilka sammanfattar Ricardos värdeteori, och han gör detta utan några kritiska kommentarer. Alla de grundläggande definitioner av värdet, som Marx tar upp, motsvarar de definitioner som Ricardo givit. Sålunda säger Marx "att vad som bestämmer värdet icke är den tid, på vilken en sak har producerats, utan det minimum av tid, på vilket den kan produceras ..." (30) Värde karaktäriseras här som produkten av det nödvändiga arbetet. Men denna definition av värde återfinns också i ett av de citat från Ricardo som Marx använde: "Vi har betraktat arbetet som grundval för sakernas värde och den för deras produktion nödvändiga arbetsmängden som den måttstock som bestämmer mängden av de varor, som måste ges i utbyte mot andra ..." (31) I Filosofins elände talar Marx också om den värdeförlust, som orsakas av teknisk utveckling och även här understryker han: "Detta faktum antyder redan Ricardo ..." (32)

Filosofins elände saknar fortfarande den grundläggande definition av värdet, som skiljer Marx' arbetsvärdelära från Ricardos – där värdet definieras av det socialt nödvändiga arbete som endast visar sin samhällsliga karaktär genom det faktum att det försäljes i bytesprocessen. Med andra ord saknas fortfarande begreppet abstrakt arbete som värdeskapande arbete i Filosofins elände.

På samma sätt som han till det väsentligaste instämde i Ricardos värdelära, så godtog Marx också dennes penningteori. I Filosofins elände är Marx' tänkande om penningen ännu baserat på kvantitetsteorin, vilken behandlar penningen enbart som ett cirkulationsmedel. Marx omnämner själv detta i ett brev till Engels den 25 februari 1859.(33) I Filosofins elände skrev han ”att just guld och silver i sin egenskap av mynt är de enda varor som ej bestäms av sina produktionskostnader; och detta är till den grad riktigt att de i omloppet kan ersättas med papper.” (34) I Till kritiken av den politiska ekonomin gör han senare en noggrann kritik av kvantitetsteorin.

Det bör emellertid noteras att Marx redan i Filosofins elände ställde frågan om nödvändigheten av pengar i ett produktionssätt som grundar sig på individuellt utbyte av arbetsprodukter. Samtidigt underströk han att det problem som Proudhon sysselsatte sig med – varför just guld och silver fyller funktionen som pengar – är ”en sekundär fråga, som inte finner sin förklaring i produktionsförhållandenas sammanhang utan i de speciella ämnesegenskaperna hos guld och silver.”(35)

Marx ställde visserligen frågan om penningens nödvändighet i en varuekonomi, men han besvarade den inte i Filosofins elände (värdeläran måste först utarbetas). Han betonade bara att penningen nödvändigtvis följer av de borgerliga produktionsförhållandena, och att pengar motsvarar det kapitalistiska produktionssättet.

I likhet med Ricardo utgick Marx ifrån att hela det moderna samhället grundar sig på arbetet som en vara, det vill säga på lönarbetet.. Han argumenterade här emot Proudhon som hävdade att arbetet inte kunde ha något värde. Men genom Proudhons synsätt blev detta påstående utopiskt till sin karaktär, eftersom det helt undvek den nödvändiga åtskillnaden mellan arbete och arbetskraft. Det var snarare så att Proudhon bestred lönarbetets faktum och förklarade att detta grundläggande faktum i den kapitalistiska verkligheten var absurt. Denna polemik syftade alltså på den moderna samhällsordningens specifika karaktär. (36)

Då Marx i Filosofins elände kritiserade Proudhons reaktionära och utopiska position, så betraktade han i likhet med Ricardo lönarbetet som ett faktum utan att uppmärksamma någon motsägelse av värdelagen i utbytet mellan arbete och kapital. Därför kan man inte alls instämma i D. I. Rosenbergs påståenden, då han skriver: ”Mervärdeteorin hade ännu inte formulerats i Filosofins elände. Dess grund hade emellertid lagts genom det nya begreppet ‘varan arbete’. Visserligen talar Marx fortfarande om ‘arbetets värde’ men han hade redan upptäckt den särskilda kvalitén hos denna speciella vara: nämligen att den skapar ett värde som är större än sitt eget inneboende värde. Vidare visade Marx att kapitalisten tillägnar sig detta mervärde i profitens form utan att bryta mot värdelagen.”(37)

I ljuset av allt det som nu har sagts kan det knappast bli frågan om ett nytt begrepp om ”varan arbete” i Filosofins elände. Vad beträffar den omständigheten att ”varan arbete” skapar ett värde som är större än sitt inneboende värde, så hade detta uppfattats redan av Smith och Ricardo. Marx skrev att Smith hade ”insett mervärdets sanna ursprung”.(38)

Men varken Smith eller Ricardo förmådde visa att det mervärde, som skapades av ‘varan arbete’ och som kapitalisten tillägnade sig i form av profit, produceras och tillägnas i överensstämmelse med värdelagen. Vid första anblicken motsäger i stället mervärdet värdelagen, men i verkligheten är det förenligt med utbytet av ekvivalenter. Varken i Filosofins elände eller i Lönarbete och kapital lade dock Marx fram några bevis för detta, fastän han i den senare skriften var nära lösningen till problemet med ‘utbytet mellan lönarbete och kapital på grundval av värdelagen’.

I Lönarbete och kapital koncentrerade Marx uppmärksamheten till en analys av 'varan arbete' och förhållandena mellan kapital och lönarbete. Han kritiserar den borgerliga politiska ekonomin som inte betraktar kapitalet som ett socialt förhållande utan som anhopat arbete, som en specifik kvantitet råmaterial, arbetsmedel och livsförnödenheter. Marx betonar att kapitalet är ett produktionsförhållande i det borgerliga samhället. En viss mängd varor blir till kapital endast då den utbytes mot direkt levande arbete. Genom detta utbyte underhålls och tillväxer denna mängd som en makt vilken tillhör en part i samhället.

”Det är en nödvändig förutsättning för kapitalet, att det existerar en klass som inte äger något annat än sin arbetsförmåga.”(39) Genom utbytet mellan kapital och lönarbete erhåller kapitalisten arbete, ”... den skapande kraft genom vilken arbetaren ... också ger det anhopade arbetet ett större värde än det förut hade.”(39)

Vi kan här sluta oss till att Marx – vid denna tid ännu med den borgerliga politiska ekonomins terminologi – anser att varan arbetskraft har sitt viktigaste karaktäristika i bruksvärdet, vilket består av arbetarens förmåga att skapa ett värde som är större än värdet av hans arbetskraft. Marx är nu mycket nära att lösa problemet med utbytet mellan lönarbete och kapital. Men själva lösningen saknas fortfarande och ånyo kan vi inte dela D. I. Rosenbergs åsikt, då denne skriver att ”mervärdeteorins väsentliga beståndsdelar” kan återfinnas i 'Lönarbete och kapital. ”Det visas här att det är just på grundval av värdelagen och inte alls som följd av ett brott mot den som ... kapitalets profit (mervärde) uppstår.”(40) Allt detta hade Marx fortfarande kvar att visa, och för att komma därhän, så måste han framför allt utarbete sin värdeteori: han måste identifiera varornas dubbelnatur, inbegripet varan arbetskraft, och det varuproducerande arbetets dubbelnatur.

1840-talet är ett viktigt stadium i utvecklingen av Marx' ekonomiska teori. I en värdering av de resultat som de klassiska borgerliga ekonomerna uppnått vid bestämningen av det borgerliga samhällets lagar, skrev Marx: ”Den klassiska politiska ekonomin har snuddat vid det verkliga sakförhållandet, dock utan att medvetet formulera det. Det kan den inte, så länge den ännu är skrudad i sin gamla borgerliga kostym.”(41) Det blev Marx' uppgift att medvetet formulera ”det verkliga sakförhållandet”. För detta måste Marx och Engels först och främst utarbete den dialektiska och materialistiska historieuppfattningen.

I sina arbeten från 1840-talet arbetade Marx fram de nödvändiga förutsättningarna och också enskilda element till sina framtida teorier om värde och mervärde, vilka måste vidareutvecklas innan de kunde utgöra en sammanhängande ekonomisk teori. Men språnget från det borgerliga till det marxistiska synsättet på utbytet mellan arbete och kapital, vilket skulle komma att känneteckna den revolutionära omvandlingen av den politiska ekonomin, gjordes inte här. Under sina studier vid slutet av 1840-talet närmade sig Marx denna punkt, och han var så nära att Engels ansåg att Filosofins elände och Lönarbete och kapital antydde detta. ”Att Marx däremot ... redan vid den tiden mycket väl visste, inte bara *varur* utan också *hur* 'kapitalistens mervärde uppkommer', det bevisar Filosofins elände 1847 och de föredrag om lönarbete och kapital, som han höll i Bryssel 1847.”(42) Trots detta behövde Marx ännu tio år (1847-1857) innan han verkligen gjorde det här språnget och kunde revolutionera den politiska ekonomin. Senare sade Marx själv att Filosofins elände ”innehåller fröna till de teorier som utvecklades i Kapitalet efter 20 års arbete”.(43)

Vi har försökt att ge ett seriöst svar på den fråga som ställdes i kapitlets inledning – vilket teoretiskt baggage hade Marx med sig då han anlände till London i augusti 1849? Svaret antyder också varför undersökningen måste börja om helt från början. I förordet till Till

kritiken av den politiska ekonomin skrev Marx: ”Det oerhörda material till den politiska ekonomins historia, som finns samlat i British Museum, den gynnsamma utgångspunkt, som London erbjuder om man vill studera det borgerliga samhället, slutligen det nya utvecklingsstadium, i vilket detta borgerliga samhälle tycktes inträda med upptäckten av Kaliforniens och Australiens guld, förmådde mig att börja om på nytt ända från början och kritiskt arbeta mig igenom det nya materialet.”(44) Dessa anmärkningar kräver en förklaring.

Undersökningen av den politiska ekonomins historia utgjorde alltid en grundläggande del av Marx' ekonomiska studier och var ett viktigt medel för att bestämma den kapitalistiska verkligheten. Härom skrev Engels följande: ”Då utvecklingen i historien, likaväl som i dess litterära återspeglning, i det stora hela går från de enklaste till de mera komplicerade förhållandena, så gav den historiska utvecklingen i den politisk-ekonomiska litteraturen en naturlig ledtråd, till vilken kritikern kunde knyta an ...”(45)

Mellan 1844 och 1845 studerade Marx borgerlig politisk ekonomi i Paris, och han gjorde utdrag ur åtta borgerliga ekonomers arbeten till vilka han skrev kritiska anmärkningar.(46) Mellan 1845 och 1847 fortsatte han det här arbetet i Bryssel och Manchester och utökade då betydligt de källor som han använde för sina studier.(47)

År 1849 kom Marx till London där han hade tillfälle att arbeta i biblioteket på British Museum och göra en systematisk studie av den politiska ekonomins historia i allmänhet och av den engelska politiska ekonomin i synnerhet. Engelsk klassisk politisk ekonomi (William Petty, Adam Smith, David Ricardo) var det yppersta inom borgerligt ekonomiskt tänkande, vilket är en orsak till att den blev en källa till marxismen. Det väcker följaktligen ingen förvåning att Marx strax efter ankomsten till London påbörjade en synnerligen grundlig studie av den politiska ekonomins historia.

Perioden i London var också fruktbar för utvecklingen av Marx' ekonomiska teori, då London vid den tiden var den kapitalistiska världens obestridliga centrum. Kapitalismens öden avgjordes då i England. ”När kriserna därför först framkallar revolutioner på kontinenten, så ligger grundorsaken dock alltid i England ...” skrev Marx 1850. ”A andra sidan är graden av de kontinentala revolutionernas återverkningar. i England en termometer på vilken man kan avläsa om dessa revolutioner verkligen angriper de borgerliga levnadsförhållandena, eller om de eventuellt bara träffar dess politiska institutioner.”(48)

Behovet av att fortsätta och utöka undersökningarna i ekonomiska frågor dikterades också av den kamp som Marx och Engels förde för att grundlägga arbetarklassens revolutionära teori och den vetenskapliga socialismen. Nederlaget för revolutionen 1848/49 ledde till bannlysningen av Neue Rheinische Zeitung, den enda tidning vid den här tiden som representerade arbetarklassens ståndpunkt. Det sista numret, som trycktes i rött, publicerades den 19 maj 1849. Dess redaktörer vände sig till Kölns arbetare och sade om sig själva: ”Deras sista ord skall alltid och överallt vara: Arbetarklassens Frigörelse.”(49)

Efter ankomsten till London ägnade Marx först sina krafter åt att upprätta en ny publikation som en efterföljare till Neue Rheinische Zeitung. Det var Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue. Tidskriften redigerades i London och trycktes i Hamburg. I de sex nummer som kom ut mellan mars och november 1850 utförde Marx den uppgift som han hade formulerat i ”Tillkännagivandet” – ”... att förklara den revolutionsperiod som vi genomgått, karaktären på de partier som varit inblandade däri och de sociala förhållanden som orsakat dessa partiers existens och kamp”. Marx ansåg att en tidskrifts speciella fördel jämfört

med en tidning låg däri att den tillät ”en noggrann och vetenskaplig undersökning av de ekonomiska förhållanden som bildar grundvalen för hela den politiska rörelsen”.(50)

Genom denna mycket viktiga anmärkning kan vi dra slutsatsen att Marx hade föresatt sig uppgiften att vidareutveckla sin ekonomiska teori omedelbart efter det att han flyttat till London, fastän det intensiva arbetet på detta område började först senare, 1850. I sitt förord till Till kritiken av den politiska ekonomin (januari 1859) skrev Marx: ”Utgivandet av Neue Rheinische Zeitung 1848 och 1849 och de senare följande händelserna avbröt mina ekonomiska studier, som kunde återupptagas först 1850 i London.”(51)

I Politisch-ökonomische Revue lämnade Marx lysande exempel på hur den materialistiska historieuppfattning, som han utvecklat, kunde användas vid analyser av konkreta historiska händelser. Tidskriftens första nummer innehöll den första delen av hans framstående arbete Klasstriderna i Frankrike 1848-1850, vilket, som Engels sade, var Marx' första försök ”att påvisa det inre kausalsammanhanget i förloppet av en för hela Europa både kritisk och typisk, flerårig utveckling, att alltså i författarens anda återföra de politiska tilldragelserna till verkningar av i sista hand ekonomiska orsaker.”(52)

I detta arbete och i tre andra betydelsefulla internationella 'Revyer' som han skrev tillsammans med Engels ställde Marx sig uppgiften att förklara nederlaget för revolutionen 1848/49. De småborgerliga demokraterna hävdade att ”revolutionen hade misslyckats på grund av den äregiriga avundsjukan mellan enskilda ledare och de motstridiga åsikterna hos folkets olika lärare.”(53) Marx och Engels kallade detta för en ”ytterligt vulgär kälkborgerlig åsikt” och framställde sin värdering av revolutionen. I överensstämmelse med den materialistiska historieuppfattningens principer, vilka de utvecklat tidigare, visade Marx och Engels att revolution är frukten av motsättningen mellan produktivkrafterna och produktionsförhållandena i det borgerliga samhället. ”En sådan revolution blir möjlig endast då dessa två faktorer, de moderna produktivkrafterna och de borgerliga produktionsformerna, råkar i motsättning till varandra.” Den ekonomiska krisen är uttrycket för denna motsättning mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden. Därav följde slutsatsen: ”En ny revolution är möjlig endast som en följd av en ny kris. Men den är lika säker som denna.”(54)

Dessa slutsatser stod helt i strid med de småborgerliga socialisternas åsikter, sådana som Proudhon drömde om att genomföra den socialistiska samhällsomvandlingen genom en ekonomisk politik som avsåg att motverka den kapitalistiska utvecklingen, det vill säga med reformistiska metoder. I motsats till småborgerlig socialism, vilken Marx och Engels karakteriserar som utopisk och doktrinär, så är vetenskaplig eller revolutionär socialism en socialism som förklarar att ”... proletariats *klassdiktatur* är ett nödvändigt genomgångsstadium för klasskillnadernas fullständiga avskaffande, för att avskaffa alla de produktionsförhållanden som de är beroende av, för att avskaffa alla de sociala förhållanden som hör ihop med dessa produktionsförhållanden, för att revolutionera alla idéer, som har vuxit fram ur dessa sociala förhållanden.”(55)

Marx och Engels ansåg att kampen mot småborgerlig socialism, denne ”falske broder” till vetenskaplig socialism, var en fråga av största vikt. Marx' arbeten från 1840-talet, och då i synnerhet Filosofins elände, antyder emellertid att han i början av den kampen fortfarande var tvungen att i en betydande utsträckning förlita sig till klassisk borgerlig ekonomi. Detta förhållande anser vi var en av de drivande krafterna för Marx att fortsätta sitt arbete i ekonomi, men det var naturligtvis inte det enda skälet härtill.

Den viktigaste slutsatsen, som den materialistiska historieuppfattningen ledde fram till, var insikten att den socialistiska revolutionen är den oundvikliga följden av de ekonomiska motsägelsernas utveckling i det kapitalistiska samhället.

Härav följde också att Marx måste ägna större delen av sin möda åt att undersöka den ekonomiska rörelselag som styr det borgerliga samhället. Den borgerliga politiska ekonomin hade inte upptäckt denna lag. Den kunde inte ens komma lagen på spåren, eftersom den inte betraktade det borgerliga produktionssättet i dess rörelse och utveckling utan betraktade den som något givet, evigt sant och oföränderligt. Men på 1940-talet hade inte heller Marx upptäckt denna lag. Allt detta manade till en grundlig undersökning av det kapitalistiska produktionssättet. Därtill tvingades Marx att allvarligt tänka igenom några nya fenomen i kapitalismens ekonomi.

I sin analys av orsakerna till revolutionens nederlag 1848/49 riktade Marx och Engels uppmärksamheten på guldfyndigheterna i Kalifornien 1848. ”Man kan redan efter knappt 18 månader förutsäga,” skrev Marx och Engels i februari 1850, ”att denna upptäckt kommer att få än mer storartade följder än till och med upptäckten av Amerika”.(56) Marx och Engels avsåg språnget i produktivkrafternas utveckling vilket nödvändigtvis var förenat med nya guldfyndigheter.

I november 1850 skrev de: ”Upptäckten av de kaliforniska guldgruvorna kröner det amerikanska välståndet. Vi har redan ... tidigare än någon annan europeisk tidskrift, fäst uppmärksamheten vid vikten av denna upptäckt och dess oundvikliga följder för hela världshandeln. Denna betydelse ligger inte i ökningen av guld genom de nya fyndigheterna även om ökningen av betalningsmedel inte helt saknar gynnsamma inflytanden på handeln. Den ligger i den sporre som Kaliforniens rikedomar gav kapitalet på världsmarknaden, i den verksamhet som kännetecknade hela den amerikanska västkusten och Asiens östkust, i den nya marknad som skapades i Kalifornien och i alla de länder som påverkades av Kaliforniens inflytanden.” (57)

Vid början av 1850-talet hade sålunda fördjupade studier i den politiska ekonomin blivit en ren nödvändighet för Marx. Vistelsen i London erbjöd mycket goda betingelser för detta, och han började omedelbart göra bruk av dem.

Ett berg av fakta

Ungefär i juli 1850 inledde Marx nya och intensiva studier i politisk ekonomi och i de senaste tio årens politiska historia. För detta ändamål använde han inte endast ekonomernas teoretiska arbeten utan också speciallitteratur om prishistoria, bankväsendet och om de ekonomiska kriserna i England och på kontinenten. Jag ”vill använda min tid så produktivt som möjligt”,(1) skrev Marx till Engels i början av december 1850. Redan den 7 januari sände han ett brev till Engels som innehöll en omfattande kritik av Ricardos jordräteteori.(2) Brevet ger belägg för att Marx' hårda arbete på den ekonomiska teorins område nu gav sina första resultat.

Marx' studier var ovanligt vittomfattande och täckte alla områden av den ekonomiska vetenskapen, från ekonomisk teori och historia till den konkreta ekonomin och ekonomiska politiken i de olika kapitalistiska länderna. Han studerade följaktligen alla aspekter av det kapitalistiska produktionssättet och dess överbyggnad. Och när Marx åren 1842/43, som han själv medgav, blev medveten om sina brister i faktisk kunskap, så ledde hans ekonomiska studier på 1850-talet till att han i frågor om ekonomisk teori och praktik blev en expert i ordets rätta bemärkelse. Detta stimulerades av hans långa kontakt (1851 till 1862) med New

York Tribune, en radikal amerikansk tidning. ”Emellertid”, påpekar Marx, ”utgjorde artiklar om märkliga ekonomiska händelser i England och på kontinenten en så betydande del av mina bidrag, att jag var tvungen att sätta mig in i praktiska detaljer, som ligger utanför området för den politiska ekonomin som vetenskap.”(3) Det räcker med att nämna några av rubrikerna till Marx’ artiklar i New York Tribune och andra tidningar för att se spännvidden hos de ekonomiska problem som han sysselsatte sig med: Fattigdom och frihandel – den hotande handelskrisen, Disraelis budget, Handelsvälmåga, Den dystra finansiella situationen, Påbuden från Bank of England, Finansier, Prästerskapet och kampen för tiotimmars arbetsdag, Nya finanstrick eller ‘Gladstone och penningarna’, Budgeten, Pundet, shillingen och pennyn: eller klassbudgeten och dess profitörer, Ostindiska kompaniet, dess historia och verksamhetsresultat, Den irländska arrenderätten, Arbetarrörelsen i England, Kampen för tiotimmarslagen, Regeringens finansiella misslyckande, etc.

I dessa artiklar och i breven under 1850-talet ägnade sig Marx mycket åt problemet med kriser. Det var inte av en slump, ty Marx och Engels uppfattade fram till 1858/59 utbrottet av kriser och inträdande revolutionära situationer som direkt förbundna till varandra. Detta förklarar också det väldiga intresse som de visade för analysen av ekonomiska cykler. ”... après les derniers événements je suis plus convaincu que jamais”, skrev Marx den 27 december 1851, ”qu’il n’y aura pas de révolution sérieuse sans crise commerciale”.(4) (“ ... efter de senaste händelserna är jag mer övertygad än någonsin om att det inte kan bli någon verklig revolution utan en handelskris.”)

Redan 1855 förutsade Marx en annalkande ekonomisk kris (vilken som bekant bröt ut 1857). Den oförtröttliga dagliga analysen av den kapitalistiska ekonomins tillstånd bar frukt. ”Vad beträffar de olika ekonomiska frågor som du förelade mig”, skrev Marx till Lasalle den 23 januari 1855, ”så finns det i dag, så vitt jag vet, vare sig några officiella eller några vetenskapliga översikter ... Nu kommer det utan tvekan en ström av arbeten i dessa frågor. I England är en tid av kris också en tid av teoretisk undersökning.”(5)

Och en allvarlig handelskris inträffade verkligen under hösten 1857. ”Den amerikanska krisen – som vi i novemberrevyn 1850 förutsade skulle bryta ut i New York – är härlig”, skrev Marx.(6) ”Trots mina finansiella svårigheter har jag inte sedan 1849 känt mig så behaglig till mods som nu vid detta utbrott.”(7) Från mitten av oktober arbetade Marx ”som en galning”, som han uttryckte det, med att avsluta sina ekonomiska studier. Samtidigt hade han samlat ett så rikt material om krisproblemet att han vid sidan av en serie artiklar för New York Tribune avsåg att skriva ett speciellt arbete i ämnet.(8) Förutom det intresse, som krisen i sig tilldrog sig, sporrade den framför allt Marx att i rask takt utarbeta sin ekonomiska teori.

Det är lämpligt att nu ge en karaktäristik av Marx’ teoretiska studier under 1850-talet, studier som är av stort intresse för oss här.

Vi måste först nämna de talrika ”Anteckningsböcker”, där Marx skrev ned utdrag ur borgerliga ekonomers arbeten. Från augusti 1850 till juni 1853 fyllde Marx 24 anteckningsböcker, vilka han själv numrerade från I till XXIV (vid sidan av dessa finns det också en serie onummerade anteckningsböcker). Från den här perioden och senare finns det också några anteckningsböcker i vilka Marx samlade citat i vissa ämnen där han i några fall gjorde egna kommentarer. Detta var, så att säga, den första bearbetningen av det material som han samlat. Där ingår anteckningsböckerna med rubriken Anteckningar (som innehöll en samling citat om jordrättsproblemet), Pengar, kredit, kriser, Tre böcker om kriser (“Jag har gjort upp tre stora böcker – England, Tyskland, Frankrike”,(9) skrev Marx till Engels den 18 december 1857), Citatboken (som innehåller en samling citat till kapitlet om kapitalet i

Grunddragen till kritiken av den politiska ekonomin), Fulländning av systemet med penningrelationer, och några andra.

Anteckningsböckerna utgör en viktig del av den faktagrund som Marx hade, då han konstruerade sin ekonomiska teori. Den borgerliga politiska ekonomins historia är en återspeglning av kapitalismens historia och den var följaktligen en av Marx' huvudsakliga källor vid den allomfattande undersökningen av det kapitalistiska produktionssättet.

Hur fortskred Marx' teoretiska arbete under den här perioden? Wilhelm Pieper, den tyske filologen och journalisten och medlem av Kommunistiska förbundet, skrev följande till Engels i januari 1851: "Marx lever mycket tillbakadraget, hans enda vänner är John Stuart Mill och Loyd (detta syftar på dessa borgerliga ekonomers arbeten – V. V.) och när man besöker honom, så möts man inte med komplimanger utan med ekonomiska kategorier."(10) I januari 1851 hade Marx redan nått sina första resultat i de ekonomiska studierna. Två av hans brev till Engels vittnar om detta.

I ett brev från den 7 januari förklarar Marx att uppgiften är "att avpassa räntelagen efter framstegen i jordbrukets avkastning i allmänhet; när allt kommer omkring är detta det enda sättet att förklara historiska fakta och å andra sidan skrota Malthus' teori om utarmningen inte endast av 'händerna' utan också av jorden".(11) Differentialränteteorin, som utvecklades av Ricardo, baserades på hypotesen att jordens bördighet avtog. "Det var här som Malthus fann den verkliga grunden för sin befolkningsteori ..."(12) I sitt brev visar Marx att det här villkoret inte var nödvändigt för Ricardos ränteteori och att jordräntan kan stiga när jordbruket förbättras trots att priset på jordens produkter då faller.

I ett brev den 3 februari kritiserar Marx Ricardos cirkulationsteori som grundade sig på kvantitetsteorin. Enligt denna teori är det mängden cirkulerande pengar som reglerar varupriserna och sålunda handelsbalansen och växelkursen. Marx pekar på att ökningen eller minskningen i den cirkulerande penningmängden varken är förenad med handelsbalansen eller med växelkursen. Härav drar Marx den viktiga slutsatsen att "även om *kreditsystemet* i hög grad är en förutsättning för krisernas förlopp, så är de endast förenade med valutan i den utsträckningen att dåraktiga ingripanden från den statliga myndigheten för att reglera dem kan förvärra den pågående krisen, som 1847". (13) Med andra ord är penningcirkulationen "sist berörd" av krisen.(14) Vid sidan av deras teoretiska betydelse var de här frågorna speciellt slagkraftiga i kampen mot proudhonismen, som predikade en reform av penningcirkulationen som ett helbrägdamedel mot ekonomiska kriser.

Båda dessa brev visar att Marx vid denna tidpunkt ännu inte utarbetat sin ränteteori och sin teori om penningen och cirkulationen. Det intressanta är emellertid att Marx hade börjat kritiken av den borgerliga politiska ekonomin med ränteteorin och teorin om penningcirkulationen. Den omständigheten bör inte alls betraktas som en tillfällighet: tvärtom var det helt i linje med den forskningsmetod som Marx använde. Vi kan här se hur Marx närmade sig undersökningen av den kapitalistiska verkligheten.

Det är förstaeligt att kategorierna pengar och jordränta, som motsvarade mer konkreta kapitalistiska produktionsförhållanden, blev de första objekten för hans analys. Marx fortsatte därefter till det kapitalistiska produktionssättets 'djupare' kategorier till värde och mervärde. Han tog dem som sin utgångspunkt och följde deras utveckling till de 'ytliga' kategorierna – pengar, profit, genomsnittsprofit, marknadsvärde, produktionspris och jordränta. I början av 1850-talet var emellertid Marx av den uppfattningen att han redan i huvudsak hade revolutionerat ekonomin. "Jag har nått det stadium", skrev han till Engels den

2 april 1851, ”där jag kan bli färdig med hela det ekonomiska skräpet inom fem veckor.(15) När det är gjort skall jag arbeta ut ekonomin hemma och, sedan kasta mig in i någon annan vetenskap vid museet. Det börjar tråka ut mig. I grunden har denna vetenskap inte gjort några framsteg sedan A. Smith och D. Ricardo, även om mycket har gjorts i individuella och ofta högst skarpsinniga undersökningar.” (16) ”Det gläder mig att du äntligen avslutat ekonomin”, svarade Engels. ”Den tog verkligen för mycket tid och så länge du har en bok framför dig som du håller för intressant och som du inte har läst, kommer du inte fram till skrivandet.”(17) Men Marx hade fortfarande en lång och plågsam väg att vandra innan han kunde skriva sin odödliga, Kapitalet.

Det viktiga för oss här är hur riktigt Marx placerade in Smith och Ricardo i den politiska ekonomins historia. Det måste emellertid sägas att Marx vid den här tiden ännu inte befriat sig från en uppfattning om den borgerliga ekonomin som i en viss mening inte kan betecknas som fullt objektiv.

I sin korrespondens för New York Tribune skrev Marx den 4 mars 1853: ”Först drivs därför ett lands befolkning in i fattigdom och när inget mer kan svettas ur dem, när de är en börda för sitt land, jagas de iväg varpå summan av nettointäkterna räknas ut! Sådan är den princip som Ricardo fastställer i sitt firade arbete Principles of Political Economy. En kapitalists årliga profit uppgår till 2000 pund. Vad gör det honom om han anställer hundra eller tusen man? ‘Är inte’, säger Ricardo, ‘en nations realinkomst densamma’? En nations verkliga nettointkomst, ränta och profit, förblir densamma; det är ointressant om den härrör från tio miljoner människor eller från tolv miljoner.”(18) Omedelbart efter detta citerar Marx ett ställe i Sismondis ”Nouveaux principes d’économie politique (Nya principer för den politiska ekonomin), där Sismondi på samma sätt kritiserar den här tesen av Ricardo. Marx förklarar ju sedan att han inte delar Sismondis åsikt, då denne försöker bevara urmodiga produktionsförhållanden, men här polemiserar han också mot Ricardo. Under arbetet med Teorier om mervärdet (Theorien über den Mehrwert) citerar Marx 1862 samma ställe hos Ricardo men nu som ett exempel på ”Ricardos vetenskapliga opartiskhet”.(19)

Skälet till att vi här ägnat så mycket utrymme åt den här frågan är att förhållandet till den klassiska borgerliga ekonomin också i en viss mening är ett kriterium på mognaden hos Marx’ egna ekonomiska åsikter. Vi har sett att Marx redan i slutet av 1840-talet hade uppnått en i sin helhet korrekt uppfattning om den borgerliga politiska ekonomin. Marx betecknade 1852 Ricardo som borgerlighetens klassiske företrädare och proletarietets orubblige motståndare. (20) Men den djupaste och allsidigaste analysen av Ricardos uppfattningar återfinns i Teorier om mervärdet: ”Ricardos hänsynslöshet var följaktligen inte endast *vetenskapligt* *ärlig* utan också *vetenskapligt* *nödvändig* för hans ståndpunkt. Men av det skälet är det honom fullständigt likgiltigt, om produktivkrafternas utveckling dräper jordegendom eller arbetare. När den här utvecklingen sänker värdet på den industriella bourgeoisins kapital, så är det honom lika välkommet ... När Ricardos uppfattning i stort sammanfaller med den *industriella bourgeoisins* intressen, så gör den det endast *emedan* och *i den utsträckning* deras intressen sammanfaller med dem för produktionen eller för den produktiva utvecklingen av mänskligt arbete. När bourgeoisins intressen står i motsättning till detta, är han lika hänsynslös mot bourgeoisin som han annars är mot proletarietet eller aristokratin.”(21)

Fastän Marx i april 1851 antog, att han kunde avsluta sina studier i borgerlig politisk ekonomi inom fem veckor, fortsatte arbetet. ”Vanligen är jag på British Museum från klockan 9 på morgonen till klockan 7 på kvällen”, skrev Marx till Weydemeyer den 27 juni 1851. ”Det material som jag arbetar med är så fördömt invecklat, att jag trots alla mina ansträngningar inte kan bli klar förrän om 6 eller 8 veckor ... Men trots allt närmar sig saken sitt slut.”(22) ”...

nu när jag har händerna fulla med ekonomin ...” (23) lyder Marx’ beskrivning den 14 augusti. I november 1851 diskuterar Marx och Engels sina planer på att publicera *Ekonomi*. (24) Engels informerar i maj 1852 Marx om de underhandlingar som ”fortfarande” hålls om utgivningen.(25) I december 1852 omintetgörs Marx’ sista förhoppningar om att finna en förläggare i Tyskland till hans *Ekonomi*.(26) Och eftersom den ekonomiska krisen dröjde, så sänkte Marx takten något i sina ekonomiska studier. Men Engels fortsatte att trycka på Marx. ”Du borde avsluta din *Ekonomi*, skrev han till honom i mars 1853.(27) Det önskade också Marx. Han skrev följande rader till Adolf Cluss, en medlem av Kommunistiska förbundet: ”Jag hoppades fortfarande ... att jag en gång skulle komma därhän att jag kunde dra mig tillbaka ett par månader och avsluta min *Ekonomi*. Det verkar inte som om jag skulle lyckas med det.”(28) Först i oktober 1857 kunde Marx börja formulera sin politiska ekonomi trots att han redan gjort två försök – under sommaren 1857 – att påbörja framställningen av sin ekonomiska teori, men vid båda tillfällena blev han tvungen att avbryta arbetet.

Marx skrev i juli 1857 en skiss om vulgärekonomerna Bastiat och Carey som blivit ofullbordad. Till dess överskrift valde Marx titeln på den bok av Bastiat som han omnämner, ”*Harmonies Economiques*”. Därav kan man sluta sig till att Marx ville skriva en omfattande recension av denna bok, men att han senare beslöt sig för att boken inte var värd en utförlig behandling varför han avstod från sin ursprungliga plan.

Den skiss, som Marx har lämnat oss, går långt utanför ramen av en översikt. I den Avant-propos, som inleder skissen, tecknar Marx i grova drag den borgerliga politiska ekonomins tillstånd vid den här tiden. För första gången antyder han korrekt gränserna för den klassiska borgerliga ekonomin, som började vid slutet av 1600-talet med Pettys och Boisguilleberts arbeten och slutade under första tredjedelen av 1800-talet med Ricardos och Sismondis böcker. De efterföljande borgerliga ekonomerna var, som Marx visade, antingen imitatorer eller reaktionära kritiker av de klassiska författarna. Den franske ekonomen Bastiats och amerikanen Careys verk är exempel på denna reaktionära kritik av den politiska ekonomins klassiker, speciellt då av Ricardo. Båda finner det nödvändigt ”att visa på harmonin i produktionsförhållandena, medan de klassiska ekonomerna naivt beskrivit deras antagonism.” (29)

Marx analyserar mästerligt de ekonomiska villkor, som frambringat dessa båda ekonomers åsikter, och han noterar: ”De helt igenom skilda, till och med varandra motsägande nationella omgivningar, som dessa två skriver i, föranleder dem inte desto mindre till samma strävanden.”(30) Carey jämförde amerikanska ekonomiska förhållanden med de engelska och försäkrade att det borgerliga samhället inte existerade i ren form i England, att dess utveckling hindrades och påverkades av förhållanden från den feodala tiden, vilket huvudsakligen yttrade sig i statens intervention i landets ekonomiska liv. Han hävdade att härur stammade de motsättningar, som splittrade det engelska samhället, och de disharmonier, som England förde med sig in på världsmarknaden. I Amerika, där det inte fanns några feodala rester, ansåg Carey å andra sidan att produktionsförhållandena utvecklades i fullständig harmoni. Här gällde frågan den allmänna karaktären på kapitalismens ekonomiska lagar. Marx vederlade Carey och visade, för det första, att amerikansk kapitalism, oaktat vissa utvecklingsdrag, till sitt väsen inte skilde sig i något avseende från engelsk kapitalism. För det andra visade Marx att de disharmonier på världsmarknaden, som Carey talade om, endast är de mest utvecklade uttrycken för det kapitalistiska samhällets inre motsägelser i ett eller annat land.

Bastiat förklarade, i motsats till Carey, det franska borgerliga samhällets motsättningar med den efterblivna karaktären på Frankrikes ekonomiska förhållanden, och han ansåg att England

företrädde det ideala exemplet på en harmonisk kapitalistisk utveckling. I det här sammanhanget står Bastiat, som – vilket Marx noterade – ”blott inbillade sig harmoni”(31), på en lägre nivå än Carey. Båda var emellertid, i Marx’ uppfattning, ohistoriska när de betraktade kapitalistisk produktion som det eviga och naturliga idealet för en harmonisk samhällsutveckling.

Mot dessa båda vulgärekonomer ställde Marx sin lära om den ekonomiska samhällsformationen, enligt vilken de högst industrialiserade kapitalistiska länderna endast visar de mindre utvecklade staterna bilden av deras egen framtid. Det är därför som Marx’ ekonomiska teori, fastän huvudsakligen utarbetad på grundval av fakta från Englands ekonomiska utveckling, verkligen besitter en allmän giltighet.

Det andra fragmentet – den berömda Inledning Till kritiken av den politiska ekonomin – skrev Marx i slutet av augusti och början av september 1857. Han avbröt sitt arbete med inledningen i mitten av september.

Marx skrev senare dessa ord: ”En allmän inledning, till vilken jag gjort ett utkast, utelämnar jag, emedan jag vid närmare eftertanke tycker det verkar störande att föregripa slutsatser, som först måste bevisas, och emedan den läsare, som överhuvudtaget vill följa mig, måste besluta sig för att stiga från det enskilda till det allmänna.”(32) Trots att denna Inledning har karaktären av en skiss och aldrig fullbordades, har den ändå en väldig betydelse, eftersom Marx här utförligare än någon annanstans framställer sina idéer i ämnet och den metod för den ekonomiska teorin som han grundlagt.

I sina observationer utgår Marx från grundteserna i den materialistiska historieuppfattningen, speciellt från tesen om den samhälleliga produktionens primat. Till skillnad från de borgerliga ekonomerna, som betraktar den borgerliga produktionen som evig och diskuterar produktion i allmänhet, har Marx en socialt bestämd produktion, modern borgerlig produktion, som objekt för sin teoretiska analys.

Marx undersöker kritiskt den borgerliga litteraturens vanliga indelning av ämnet politisk ekonomi i produktion, distribution, utbyte och konsumtion och han motiverar i detalj tesen om produktionens primat. Han visar att den samhälleliga produktionen är objektet för ekonomisk forskning och att produktion, distribution, utbyte och konsumtion är delar av en enda helhet där den ena påverkar den andra, så som fallet är i varje organisk helhet.

Marx lyckades förklara en viktig men paradoxal egenhet hos den klassiska politiska ekonomin. De klassiska ekonomerna höll fast vid arbetsvärdeläran, de var ’produktionsteoretiker, men inte desto mindre förklarade de att distributionen var den politiska ekonomins enda objekt. Det berodde på, som Marx visade, att de betraktade produktionen som evig och oföränderlig men ansåg att distributionens former var skilda från produktionsformerna, vilka de följaktligen inte kunde behandla i deras utveckling och förändring. För det andra, i sin strävan att identifiera den sociala produktionens struktur kände de klassiska ekonomerna instinktivt, att distributionen av produktionsinstrumenten och av samhällets medlemmar till olika produktionssektorer är ett inre moment av produktionen och bestämmande för dess struktur. Just av det skälet förklarade Ricardo att det inte var produktionen utan distributionen som var den politiska ekonomins objekt. Genom analysen av den dialektiska enheten av den sociala produktionens alla element kunde Marx övervinna den borgerliga politiska ekonomins inskränkta uppfattning om undersökningsobjektet och fortsätta från distributionsformerna, som endast är uttryck för produktionsformerna, till analysen av produktionsförhållandena som det verkliga objektet för den politiska ekonomin.

Avsnittet i Inledningen om den politiska ekonomins metod är av stor vikt. Här beskriver Marx för första gången den vetenskapliga metoden att stiga från det abstrakta till det konkreta; samtidigt kritiserar han den idealistiska hegelianska uppfattningen om den här metoden. Den dialektisk-materialistiska tolkningen av metoden att gå från det abstrakta till det konkreta innebär, att det konkreta, som utgör utgångspunkten för analysen, i slutet av undersökningen framträder som enheten av skilda aspekter, som sammanfattningen av flera definitioner. Den vetenskapliga abstraktionen är här oskiljaktigt förbunden med det konkreta, med verkligheten som dess förutsättning, och gången för det abstrakta tänkandet måste korrespondera med det verkliga historiska skeendet.

Inledningen visar att Marx redan under hösten 1857 i detalj hade utarbetat de metodologiska grundvalarna för sin ekonomiska teori.

I slutet av 1857 började Marx slutligen, direkt påverkad av den kris som däremellan brutit ut, sammanfatta resultaten av 1850-talets forskningsarbete. Den 21 december skrev han till Lasalle: ”Den nuvarande handelskrisen har sporrat mig till att på allvar ta itu med att utarbeta mina grunddrag för ekonomin ...”(33)

Engels, som försåg Marx med regelbunden information om krisens förlopp, skrev: ”I den här krisen har överproduktionen varit allmännare än någonsin tidigare ...”(34) Den moderna forskningen i krishistoria ger Engels fullt belägg för hans påstående.

Marx hastade på varje tänkbart sätt med att färdigställa sin ekonomiska teori. ”Jag arbetar som en galning på att sammanfatta mina ekonomiska studier, så att de skall föreligga åtminstone i grunddragen innan syndafloden kommer.”(35) Detta var den 8 december. Den 18 samma månad skrev han: ”Jag arbetar alldeles kolossalt, för det mesta till 4 om morgonen.”(36)

Krisen 1857 ledde inte fram till den revolutionära situation som inväntats med sådan stor otålighet. När Marx senare arbetade ut sin teori om ekonomiska kriser, noterade han att periodiciteten är ett av överproduktionskrisernas viktigaste drag under kapitalismen. Periodiciteten grundar sig på förnyandet av det fasta kapitalet. ”Det finns inga permanenta kriser”, kommenterade Marx.(37) Han visade att den ekonomiska krisen är den verkliga sammanfattningen och en våldsamt hopjämkning av alla den borgerliga ekonomins motsägelser och att den samtidigt är en mäktig accelerator för produktivkrafternas tillväxt.(38) Marx betonade: ”Följaktligen uppstår kriser, som samtidigt driver den /den kapitalistiska produktionen/ framåt och bortom /dess egna gränser/ och tvingar den att dra på sig sjumilastövlarna för att uppnå en utveckling av produktivkrafterna, som endast skulle kunna uppnås mycket långsamt inom dess egna gränser.”(39) Detta uttrycker den kapitalistiska produktionens antagonistiska natur.

Som ett uttryck för det kapitalistiska samhällets ekonomiska motsägelser säger därför den ekonomiska krisen i sig själv inte att det kapitalistiska produktionssättet har uttömt sina utvecklingsmöjligheter.

I förordet till Till kritiken av den politiska ekonomin drog Marx i januari 1859 den viktiga slutsatsen: ”En samhällsformation går aldrig under innan alla produktivkrafter utvecklats för vilka den har tillräckligt spelrum ...”(40) Enligt vår uppfattning var den konkreta studie av krisen 1857, som Marx utförde 1857/58, av mycket stor betydelse för hans möjligheter att uppställa den här tesen. (Marx hade till och med planerat att tillsammans med Engels skriva ett specialarbete om krisen.(41)) Men det allra viktigaste var att Marx just under dessa år upptäckte det borgerliga samhällets rörelselag och formulerade sin mervärdeteori.

För stunden betraktade dock Marx det hela något annorlunda. ”*En ny revolution är möjlig endast som följd av en ny kris. Men den är lika säker som denna.*” (42) Marx betonar helt riktigt revolutionens objektiva karaktär, men han har här ett alltför linjärt samband mellan revolutionen och det kapitalistiska produktionssättets cykliska utveckling.

Men oavsett hur det förhåller sig därmed, så är det just krisen 1857 som vi har att tacka för ett av Marx’ geniala arbeten, Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Grunddragen i kritiken av den politiska ekonomin). Under arbetet med detta verk gjorde Marx flera framstående upptäckter.

Marx skrev Grunddragen, som omfattade inte mindre än 50 tryckark, på ytterligt kort tid, från mitten av oktober 1857 till maj 1858. Här formulerade han för första gången i detalj sin teori om värde och mervärde och gjorde sin andra stora upptäckt (efter grundandet av den materialistiska historieuppfattningen). Grunddragen tar oss med in i Marx’ laboratorium, och gör det möjligt för oss att steg för steg följa den process där Marx skapade sin ekonomiska teori.

Senare uppställde Marx sin teori om värde och mervärde i den första volymen av Kapitalet. Men det viktiga var här, som Marx själv betonade: ”Visserligen måste framställningssättet formellt skilja sig från forskningsmetoden. Forskningen har att i detalj tillägna sig stoffet, analysera dess olika utvecklingsformer och uppspara det inre sambandet. Först sedan detta arbete är fullbordat, kan den verkliga rörelsen tillfredsställande beskrivas.”(43) Den forskningsmetod, som Marx talar om, återfinns i Grunddragen. Genom att studera den kan vi, så att säga, närvara vid en ny teoris födelse.

Marx började arbetet med sin teori genom en kritik av Proudhons småborgerliga ekonomiska åskådning. Det fanns goda skäl för det. Marx ansåg att kritiken av proudhonismen, avgränsningen till denne pseudo-socialistiske ”falske broder”, var en viktig uppgift för den vetenskapliga socialismen. Senare skrev Marx att uppgörelsen var nödvändig ”för att bana vägen för den kritiska och materialistiska socialismen, som skall göra samhällsproduktionens verkliga, historiska utveckling förståelig, för att bryt bryta med den ideologi inom ekonomin, vars sista personifiering Proudhon ovetandes var.”(44) Den revolutionära situation, som Marx och Engels hade väntat sig i samband med krisen 1857, krävde en fullständig klarhet om nödvändigheten av att kasta den borgerliga samhällsordningen över ända med revolutionära medel. Därför måste också proudhonisternas tes om möjligheten att eliminera kapitalismens antagonistiska motsättningar genom en bankreform teoretiskt vederläggas.

Marx hade redan i Filosofins elände kritiserat Proudhons teori, som syftade till en reformering av det borgerliga samhället, men vid det tillfället hade han ännu i en betydande utsträckning tvingats förlita sig till Ricardos ekonomiska uppfattning. Nu gällde det att krossa proudhonismen utifrån Marx’ ekonomiska teori, utifrån den vetenskapliga socialismens ställningar. Det måste bevisas att det kapitalistiska samhällets antagonistiska motsättningar aldrig kan ”krossas genom en lugn metamorfos”(45) och att proudhonisternas försök att bibehålla det borgerliga samhället och avhjälpa dess ”brister” innebar en skandalös utopi, som desorganiserade arbetarklassen och avledde den från att förbereda den socialistiska revolutionen. Uppgiftens betydelse framgår av Engels inledning till Marx’ Klasstriderna i Frankrike. Engels gör där Proudhon direkt ansvarig för Kommunens ekonomiska misstag. Han skrev att Kommunen blev ”graven för Proudhons socialistiska skola.”(46)

I Grunddragen utförde Marx de fastställda uppgifterna. Här formulerade han sin egen teori om värde och mervärde och samtidigt tilldelade han proudhonismen ett avgörande slag.

Men huvudföremålet för den ”konstruktiva” kritiken i Grunddragen var självfallet den klassiska borgerliga ekonomin, eftersom Marx i sin forskning alltid utgick från sina föregångares, de borgerliga ekonomernas, främsta prestationer.

Den ‘ekonomiska cellformen’ i det borgerliga samhället

Grunddragen i kritiken av den politiska ekonomin(1) inleds med Kapitlet om pengar, som Marx först betecknade med nummer II. Orsaken var Marx’ avsikt att placera ett kapitel främst som han först ville kalla Värde men senare – i Till kritiken av den politiska ekonomin – ändrade till Varan.(2)

Som tidigare nämnts började Marx sitt arbete på värdeteorin med kritiken av Proudhons penningteori. Den omständigheten skall man inte betrakta som en tillfällighet. Här möter vi ett annat viktigt drag, som skiljer Marx’ forskningsmetod från hans framställningssätt. Penningen är nämligen den mest pregnanta manifestationen av en varas värde. ”Vi utgick i själva verket från varornas bytesvärde eller utbytesförhållande för att komma det däri dolda värdet på spåren.”(3) Penningen eller värdets penningform är den mest utvecklade värdeformen, den för kapitalismen ändamålsenliga formen. Teorin om penningen följer således direkt av värdeteorin. I sin kritik av den borgerliga och småborgerliga politiska ekonomin och sålunda också i undersökningen av själva ämnet (ty detta är, som vi vet, en och samma process för Marx) går Marx till att börja med från de yttre formerna till tingens inre väsen. Av det skälet började han, efter att ha gett Kapitlet om pengar nummer II, Grunddragen med en undersökning av penningteorin.

Vi talar här om ett specifikt stadium i forskningsprocessen. När man beaktar forskningsprocessen som en helhet, så gäller naturligtvis också att Marx gick från det abstrakta till det konkreta. Sålunda formulerade han till exempel värdeteorin innan han arbetade ut mervärdeteorin.

Om vi emellertid betraktar undersökningens enskilda stadier, så börjar Marx här med de yttre formerna för att nå fram till tingens inre väsen, till exempel från pengar till varan och inte omvänt, som kännetecknar framställningssättet.

Marx ansåg att förståelsen av kategorin ‘pengar’ var kriteriet för huruvida värdets väsen verkligen var begripligt. När han senare kritiserade Ricardos värdeteori, så anmärkte han att ”Ricardo i själva verket endast behandlar arbetet som *en måttstock på värdets storlek* och just därför inte finner något samband mellan sin värdeteori och penningens väsen.”(4) I Grunddragen utförde Marx på grundval av sin värdeteori en ingående kritik av den kvantitativa penningteorin och han anmärkte ”att Ricardos penningteori är fullständigt vederlagd ...”(5)

I Grunddragen säger Marx direkt att kritiken av Proudhons penningteori kommer att ”låta oss blicka in i de djupast fördolda hemligheter, som förbinder Proudhons cirkulationsteori med hans allmänna teori – hans teori om värdets bestämning.”(6) Låt oss följa Marx in i snårskogen, in i Proudhons utopiska penningteori, och se hur han steg för steg arbetar fram sin egen värdeteori.

Kapitlet om pengarna börjar med en noggrann värdering av boken *De la réforme des banques* (Om bankreformen), som skrevs av Darimon, en lärjunge till Proudhon, och publicerad

föregående år. I Till kritiken av den politiska ekonomin karaktäriserade Marx den som ett kompendium av Proudhons ”melodramatiska penningteori”.(7) Proudhonisterna ansåg, att guldets och silvrets privilegierade ställning jämfört med alla andra varor var orsaken till de ekonomiska kriserna och till överhuvudtaget allt det onda i det kapitalistiska systemet. ”Men herr Proudhon och hans skola blev det förbehållet att på fullt allvar predika *pengarnas* degradering och *varans* apoteos som socialismens kärna ...”(8) För att komma ut ur svårigheterna ville Proudhon ersätta guld och silver med ‘arbetspengar’ eller ‘timsedlar’, det vill säga med kvitton som skulle tilldelas arbetaren och försäkra hur många timmar han hade arbetat.

Då skulle, trodde de, två flugor dödas i ett slag. För det första kunde guldets och silvrets ‘privilegium’ avskaffas, eftersom proudhonisterna försäkrade att ‘arbetspengar’ inte behövde vara konvertibla mot guld och silver såsom vanliga papperspengar, då ‘arbetspengarna’ antogs vara det direkta uttrycket för det förbrukade arbetet. Detta skulle, trodde de, betvinga den grundläggande ‘orsaken’ till de ekonomiska kriserna, vilken de ansåg vara bristen på guld. För det andra antogs införandet av ‘arbetspengar’ ge varje vara formen av direkt utbytbarhet, varigenom problemet med varornas realisering en gång för alla skulle lösas. I korthet föreslog proudhonisterna att pengarna skulle avskaffas men att varuproduktionen och varuförhållandena skulle bibehållas. Marx’ kritik av proudhonisterna måste visa det inre förhållandet mellan varor och pengar, det vill säga den måste bevisa att penningens existens nödvändigtvis följer av varuproduktionens förhållanden. Att avslöja detta nödvändiga förhållande var en av värdeteorins viktigaste uppgifter.

‘Arbetspengar’ var inte Proudhons uppfinning. Robert Owen hade också framfört den idén. Men för honom stod det klart, att den kapitalistiska produktionen först måste undanröjas och kommunistiska förhållanden upprättas innan förutsättningar för ‘arbetspengar’ kunde uppstå. Proudhonisterna betraktade emellertid ‘arbetspengar’ som medlet för att avlägsna den kapitalistiska produktionens ‘brister’. Genom sin analys visade Marx att dessa ‘brister’ i själva verket är nödvändiga följder av den kapitalistiska produktionen.

Proudhonisterna föreslog en bankreform som den praktiska åtgärd med vilken de tänkte förverkliga sin teori om ‘arbetspengar’. Marx’ kritik börjar med en analys av detta projekt. Med det statistiska material, som Darimon använder i sin bok, visar Marx i synnerhet att denne förväxlar kredit och penningcirkulation och följaktligen måttlöst överdriver bankernas roll under kapitalismen, då han låter dem kontrollera penningcirkulationen och reglera krediter och penningmarknad monopolistiskt. Därför antog också proudhonisterna att det vore tillräckligt att avskaffa penningcirkulationens metallfot (guldet) för att bankerna korrekt skulle kunna utföra sin funktion som cirkulationens regulator; genom dessa åtgärder, trodde man, skulle kriser kunna undvikas. Marx visade, att även om penningcirkulationen helt saknade metallfot, så skulle ingen bank under kapitalistiska villkor kunna förhindra utbrottet av ekonomiska kriser.

Enligt Proudhon och hans lärjungar skulle bankreformen ”skapa fullständigt nya produktions- och cirkulationsbetingelser...”(9) Marx visade att proudhonisterna därigenom hävdade cirkulationens primat över produktionen och bevisade sin ”avsaknad av förståelse för produktions-, distributions- och cirkulationsförhållandenas inre sammanhang”.(10) Huvuduppgiften för Marx’ analys är just att klargöra detta inre sammanhang. Det första viktiga steget i en undersökning av detta sammanhang måste, vilket följer av den allmänna logiken i Marx’ analys, förklara penningen genom de inre och oundvikliga sammanhangen i varuproduktionen. Marx ställer också problemet på detta sätt och bygger sålunda en bro från penningteori till värdeteorin. ”Den verkliga frågan är: nödvändiggör inte själva det borgerliga

utbytessystemet ett specifikt instrument för utbytet? Skapar det inte med nödvändighet en särskild ekvivalent för alla värden?"(11) Marx reser här frågan om penningens väsen, om det nödvändiga förhållandet mellan varor och pengar.

Den klassiska borgerliga politiska ekonomin var inte ens förmögen att ställa den frågan, ännu mindre att lösa den. De borgerliga ekonomerna antog att de kapitalistiska förhållandena var eviga. Det nödvändiga i penningen och i andra av den borgerliga ekonomins kategorier var självklart för dem och krävde inte någon särskild bevisföring. Endast med utgångspunkt från den materialistiska historieuppfattningen kunde Marx ta upp frågan om det nödvändiga förhållandet mellan varor och pengar. Marx ställde frågan för första gången i Filosofins elände men fann svaret först elva år senare – i Grunddragen.

Proudhon ansåg att 'arbetspengarnas' främsta fördel låg däri att de inte alls behövde vara konvertibla mot guld och silver. Marx börjar sin bevisning om pengarnas nödvändighet genom att tillbakavisa denna tes. Marx skriver: "Konvertibilitet – laglig eller ej – ... förblir ett krav på varje slags pengar", (12) om det så må vara papperspengar, 'arbetspengar' eller någon annan sort. Marx visar därpå att "banksedelns konvertibilitet i guld förblir en ekonomisk lag, vare sig den existerar *politiskt* eller ej". (13) "Konvertibilitet i guld och silver är alltså i praktiken en måttstock på alla papperspengars värde, vilka erhåller sin valör från guld och silver ..." (14)

Papperspenningen representerar endast guld eller silver och är följaktligen inte alla identisk med dem. Om därför den utsläppta kvantiteten papperspengar skulle överstiga den för cirkulationen nödvändiga kvantiteten guld (om guld cirkulerade), så skulle papperspengarna sjunka i värde och det skulle inte längre bli tal om den tidigare konvertibiliteten. " ... konvertibilitet", skrev Marx, "inbegriper sin motsats, inkonvertibilitet ..." (15) Vi kan också tillägga, att även guldpengar kan sjunka i värde, som fallet är under perioder av allmän prisstegring.

Efter att ha behandlat problemet med papperspengarnas konvertibilitet, antager Marx ett fall där guld ersättes med 'arbetspengar'. Om tidigare guldmynnet – till exempel det engelska sovereign – motsvarade en viss mängd guld, så kommer nu 'timsedeln', som representerar en viss mängd förbrukat samtida arbete, att motsvara denna guldmängd, som förkroppsligar tidigare arbete. Marx kommer fram till slutsatsen: n... enligt den allmänna ekonomiska Lagen att produktionskostnaderna ständigt faller, att det levande arbetet ständigt blir mer produktivt, det vill säga att den i produkten materialiserade arbetstiden ständigt deprecieras, kommer en ständig depreciering att bli det oundvikliga ödet för dessa gyllne arbetspengar." (16) Den förgångna arbetstiden (som en konstant storhet) innesluten i en viss mängd guld skulle ständigt stiga i jämförelse med den innevarande levande arbetstiden representerad av 'timsedeln'. Den situationen skulle inte förändras även om "arbetspengar" ersatte papperspengar med guldfot. I det fallet skulle 'timsedeln' inte jämföras med en viss mängd guld utan med en viss mängd papperspengar som representerade detta guld.

Från analysen av 'timsedeln' drog Marx nu en viktig slutsats, vilken var av fundamental betydelse för hans värdeteori: "Värdet bestäms inte av den i produkten förkroppsligade arbetstiden utan av den för närvarande nödvändiga arbetstiden." (17)

Marx hade redan i Filosofins elände formulerat begreppet nödvändigt arbete i dess allmänna form, och där påpekade han att den tesen också framförts av Ricardo. Denne betraktade emellertid begreppet nödvändigt arbete, nödvändig arbetstid, som en del av begreppet arbete i

allmänhet, medan Marx gjorde detta begrepp till en beståndsdel av sin teori om det sociala arbetets specifika karaktär under kapitalismen.

Bestämningen av en varas värde genom den mängd nödvändigt arbete, som förbrukas i produktionen av varan, återspeglar det inre förhållande, som existerar mellan värdet som ett element av produktionsförhållandena och produktivkrafternas givna nivå. Genom sin natur förutsätter Proudhons teori om 'arbetspengar' att värdet inte bestäms av socialt nödvändigt arbete utan av arbete i allmänhet. Med andra ord tog proudhonisterna med sin värdeteori ett steg tillbaka från Ricardo, för vilken värdet inbegriper begreppet nödvändig arbetstid.

Marx tog nu nästa steg i grundandet av sin värdeteori och visade att det är en principiell skillnad mellan värde och pris. Teorin om 'arbetspengar' antog motsatsen, nämligen att värde och pris är identiska. Proudhonisterna krävde i själva verket att pengar med metallfot avskaffades, trots att priset inte är någonting annat än en varas bytesvärde, uttryckt i pengar. När Marx analyserade skillnaden mellan pris och värde, introducerade han ett viktigt nytt moment i definitionen av värde. "Det värde i varorna, som bestäms genom arbetstiden, är endast deras *genomsnittsvärde*"(18) vilket skiljer sig från det 'nominella' värdet, 'penningvärdet', det vill säga från priset. Värdet bestäms av den arbetstid, som än nödvändig under en kortare eller längre period (till exempel flera år). Priset uttrycker, förutom det förbrukade socialt nödvändiga arbetet, däremot också det förhållande som vid varje tidpunkt existerar mellan utbud och efterfrågan. Det medför att priset ständigt gör avvikelser från värdet. Införandet av 'arbetspengar' skulle inte förändra någonting däri. När man i stället för 'ett pund bröd kostar åtta pennies' säger 'ett pund bröd = så många arbetstimmar (i form av timsedlar)', så representerar den högra sidan av ekvationen den förbrukade genomsnittliga 'ideala' arbetstiden, vilken vanligen skiljer sig från den verkliga arbetstiden representerad i priset precis på samma sätt som penningpriset skiljer sig från värdet. I det här fallet skulle inte 'timsedeln' utföra sin uppgift; den skulle inte säga hur många timmars arbetstid som verkligen förbrukats vid tillverkningen av varan ifråga. "Timsedeln' representerade, i motsats till alla varor, en ideal arbetstid, vilken snart skulle utbytas mot mer eller mindre än den verkliga (tiden)..."(19)

Nästa viktiga moment i värdeteorin, så som Marx utvecklade den i Grunddragen, är övergången från den kvantitativa karaktäristiken av värdet (mätning av värdet genom den socialt nödvändiga arbetstiden) till bestämningen av värdet som den sociala relation, vilken utmärker den "ekonomiska kvalitén", "varornas utbytbarhet". I detta sammanhang formulerar Marx för första gången en av de fundamentala teserna i sin värdeteori: "Som värde är alla varor kvalitativt lika och endast kvantitativt olika ..."(20)

Det är just genom denna kvalitativa likformighet, som varorna kan utbytas mot varandra i vissa kvantitativa proportioner. Med denna tes kommer Marx för det första till analysen av varans två faktorer – han delade varor i bruksvärde och värde – och för det andra till slutsatsen att varans fördubbling (verklig i bytesprocessen, ideell dessförinnan) som vara och pengar är nödvändig. Den logiska konsekvensen av allt detta är att Marx upptäcker det varuproducerande arbetets dubbelnatur.

Som värde besitter varan inte alls någon särskild kvalitativ egenskap eller naturlig kvalitet. Denna ekonomiska ekvivalens, denna varornas likformighet, motsäger den kvalitativa olikhet med vilken varorna kan tillfredsställa skilda mänskliga behov. Varor byts naturligtvis mot varandra endast av det skälet att de är olika. Därför skiljer sig varorna som objekt, som ting, kvalitativt från sitt eget värde.

Denna motsägelse mellan varornas ekonomiska lik formighet och deras naturliga olikhet eller, uttryckt i andra ord, denna motsägelse mellan värde och bruksvärde, leder i bytesprocessen till att varuvärdet avsevärt skiljas från själva varan, till att varorna fördubblas som varor och pengar. Varans egenskap ”som värde inte bara kan utan måste vinna en existens som är skild från den naturliga”, betonar Marx. ”Varför? Då varor som värden endast skiljer sig åt kvantitativt, måste varje vara skilja sig kvalitativt från sitt eget värde. Dess värde måste därför också besitta en existens som kvalitativt kan skiljas från den och i själva utbytet måste denna delbarhet bli en verklig delning ...”(21)

I sig själv och genom sina naturliga egenskaper besitter en vara inte någon utbytbarhet. Först då en vara byts mot pengar uppenbaras dess utbytbarhet, dess samhällsliga natur, dess värde. Detta byte mot pengar är det nödvändiga mediet vid bytet av en vara mot en annan. Marx skriver ”att i själva utbytet uppträder varan dubbelt: å ena sidan som en naturlig produkt och å den andra som ett bytesvärde. Det vill säga varans bytesvärde erhåller en existens, som är materiellt skild från varan.”(22)

Varans inre motsägelse, motsägelsen mellan varornas kvalitativa likformighet som värden och deras naturliga olikhet som bruksvärden, får sålunda en yttre lösning i bytesprocessen med varornas fördubbling som varor och pengar, därigenom att varans värde vinner en självständig existens i en speciell vara – i penningen. På grundval av en analys av varans två motsatta faktorer kommer Marx till den slutsatsen att bytesvärdet är värdets nödvändiga framträdelseform – med andra ord, att pengar är nödvändiga.

Marx visar att pengar är den nödvändiga produkten av de samhällsliga förhållanden som präglar arbetsprodukten i bytesvärdets sociala form. Detta bevisade att proudhonisternas försök att med hjälp av ‘arbetspengar’ förvandla varor direkt till pengar, att identifiera varor med pengar och att garantera direkt utbytbarhet för alla varor, var en ren och skär utopi. Marx anmärker också att pengarna, som är lösningen på motsägelsen mellan varans bruksvärde och värde, samtidigt intensifierar alla varuproduktionens motsägelser och höjer dem till en ny nivå: ”Vi ser alltså att det är en inre kvalitet hos penningen att fylla sitt syfte genom att samtidigt negera det; att den gör sig självständig gentemot varorna; att den från ett medel blir ett mål; att den realiserar varans bytesvärde genom att skilja dem åt; att den underlättar utbytet genom att dela upp det; att den övervinner det omedelbara varubytets svårigheter genom att förallmänniga dem; att den gör bytet oberoende av producenterna i samma grad som producenterna blir beroende av bytet.”(23) Dessa motsägelser gör det också möjligt för ekonomiska kriser att uppträda.

Uppdelningen av en vara i bruksvärde och värde, analysen av dessa två faktorer samt beviset att fördubblingen av varan i vara och pengar är nödvändig i bytesprocessen – allt detta ledde Marx till upptäckten av det varuproducerande arbetets dubbelnatur. Läran om dubbelnaturen hos arbetet i varuproduktionen utgör grundvalen för Marx’ värdeteori. Det är just den här punkten, som skiljer Marx’ teori från arbetsvärdeläran hos klassikerna inom den borgerliga politiska ekonomin. Inte en enda ekonom före Marx hade upptäckt arbetets dubbelnatur. Läran om arbetets dubbelnatur ”måste man känna till, om man skall fatta *något* om fakta i denna sak”,(24) underströk Marx.

I Grunddragen skildrar Marx till att börja med arbetets dubbelnatur som skillnaden mellan kvantitet och kvalitet: abstrakt arbete som ”skilt från sin kvalitet, endast kvantitativt olika arbete” och konkret arbete som ”bestämt, naturligt bestämt arbete, kvalitativt skilt från andra slags arbete”.(25)

Marx fördjupade analysen av det varuproducerande arbetet och kännetecknade det då som å ena sidan samhälleligt arbete och å den andra privat arbete. Denna antagonistiska motsägelse i en varuekonomi, som baserar sig på ett privat ägande av produktionsmedlen, formulerade Marx på följande sätt: Individerna producerar numera blott ”för samhället och i samhället”, men där ”deras produktion inte är *omedelbart* samhällelig ...”(26) Och på ett annat ställe skriver han ”att privatintresset självt är ett samhälleligt bestämt intresse ...”(27)

Marx blottar här arbetets specifika karaktär i det kapitalistiska samhället. Fastän det såsom allt arbete är samhälleligt, får det inte en omedelbart samhällelig karaktär under villkoren av privatägda produktionsmedel. Snarare är det omedelbart privat arbete. I realiseringsprocessen, i omvandlingen av varan till pengar, röjes den samhällelige karaktären på det arbete, som producerade varan, och konkret arbete förs tillbaka till abstrakt arbete, privat arbete till samhälleligt arbete.

Denna karaktäristik, att arbetet i det borgerliga samhället samtidigt är av både privat och samhällelig natur, lämnar Marx i samband med den omständigheten att den proudhonistiska teorin om ‘arbetspengar’ utsagt förutsätter ”produktionens samhällelige karaktär” men på ”bytesvärdets grund blir arbetet först genom utbytet något allmänt”.(28)

Marx utarbetade alltså huvudmomenten i sin värdeteori under den kritiska konfrontationen med Proudhons penningteori. Han visade hur produkten med samhällsproduktionens och den samhällelige arbetsdelningens utveckling förvandlas till en vara, varan till bytesvärde och bytesvärdet till pengar. Samtidigt leder detta till en starkare motsägelse mellan varans bruksvärde och värde. I samband därmed ger Marx några viktiga metodologiska anvisningar om hur de teoretiska resultat, som han uppnått under undersökningens gång, borde presenteras: ”Det kommer senare att bli nödvändigt ... att korrigeras det idealistiska framställningssättet, som ger sken av att det handlar endast om begreppsbestämningar och om dialektiken hos dessa begrepp.”(29) Marx påpekar att i synnerhet uttryck som ”varan blir bytesvärde” måste korrigeras och preciseras. En vara existerar som ett påtagligt, oberoende objekt, men bytesvärdet är endast ett visst socialt förhållande förbundet med varor. Med anledning härav anmärker Marx att varornas värderelation först existerar blott i fantasin, ty relationer i allmänhet kan endast *tänkas* och inte uppfattas med sinnena när det gäller att definiera dem, i motsats till de objekt som relationerna grundar sig på och om vilka vi säger att de står i den eller den relationen till varandra.(30)

Marx måste följaktligen börja analysen av det borgerliga samhällets ekonomiska struktur inte med värdet utan med varan som detta samhälles ”cell”. Det var här frågan om att ha varan som utgångspunkt för analysen, som det borgerliga samhällets ”ekonomiska cellform”. Vi har redan sett att Marx alltid utarbetade sin värdeteori på grundval av analysen av varan och de två faktorer som den förkroppsligar. Nu gäller det, som i det just anförda citatet, att fasthålla detta också i framställningen. I Grunddragen utgår Marx ännu ibland från bytesvärdet. Sålunda skriver han att ”varans bytesvärde existerar i en dubbelform, som en bestämd vara och som pengar ...”(31) Senare i framställningen utgår Marx alltid från varan som värdets bärare. ”Den första kategori, som den borgerliga rikedom framställer sig i, är *varans* kategori.” (32) I Grunddragen skulle det första kapitlet ha kallats Värde men i Till kritiken av den politiska ekonomin användes sedan rubriken Varan. Detta är självfallet inte alls en blott formell ändring. Den uttrycker framför allt den materialistiska karaktären på Marx’ dialektik och ekonomiska lära. Han utgår från verklighetens enklaste förhållande, varuekonomin – utbytet av arbetsprodukter. Materiella varor är naturligtvis medium i denna relation. Här om skrev Marx senare ”att varken ‘värdet’ eller ‘bytesvärdet’ är subjekt hos mig, utan det är

varan".(33) Den politiska ekonomin börjar sin analys med varans kategori eftersom: "Med det, varmed historien börjar, måste likaledes tankegången börja ..."(34)

Marx' analys av varan som det borgerliga samhällets "ekonomiska cellform" utgör grunden för den metodologiskt viktiga tesen, att för varje ekonomisk företeelse måste en skiljelinje dras mellan den sociala formen och det materiella innehållet. Under inga som helst omständigheter får man abstrahera från den sociala formen vid undersökningar av ekonomiska företeelser. De ekonomiska kategorierna som återspeglar av de ekonomiska företeelserna kan inte härledas ur det materiella innehållet utan endast ur produktionsförhållandena, vilka just utgör den ekonomiska företeelsens sociala form. Det var kännetecknande för den borgerliga politiska ekonomin att den bortsåg från det borgerliga samhällets antagonistiska form och betraktade dess produktionslagar som naturliga och dominerande i alla samhällsformationer. Just denna omständighet hindrade den från att upptäcka det borgerliga samhällets "ekonomiska cellform" och från att analysera den. Problemet med det borgerliga samhällets "ekonomiska cellform" är också frågan om utgångspunkten, när man skall gå från det abstrakta till det konkreta. De borgerliga ekonomernas utgångsläge, där de ansåg det kapitalistiska produktionssättet vara evigt och naturligt, förledde dem till att abstrahera från varans sociala form, från värdet som en socialt bestämd form, och till att diskutera endast värdets storlek.

Ändå är det just arbetsproduktens värdeform, skriver Marx, som "är den mest abstrakta men också den mest allmängiltiga formen för det borgerliga produktionssättet, vilket härigenom erhåller sin historiska karaktär som ett speciellt slags samhällelig produktion.(35) Den borgerliga politiska ekonomin gjorde inte sådana framsteg i sina undersökningar, att den förmådde att dela upp varan och skilja dess sociala hölje från dess materiella innehåll. Följaktligen kunde den inte utgå från varans sociala form, från arbetsproduktens värdeform – som Marx gjorde – vid analysen av det kapitalistiska ekonomiska systemet; den kunde inte därifrån gå från det abstrakta till det konkreta, från varans kategori till kategorierna pengar, kapital och så vidare. Samtidigt visade emellertid Marx att arbetsproduktens sociala form under varuproduktionens villkor, det vill säga arbetsproduktens värdeform, är den gräns som inte kan överskridas av den vetenskapliga abstraktionsprocessen; annars skulle man förlora detta produktionssätts grundläggande egenskaper. Arbetsproduktens värdeform är, i korthet, den punkt där man skall börja, om man avser att bygga upp den politiska ekonomins struktur i det kapitalistiska produktionssättet.

När Marx i sin värdeteori delade upp varan, skilde varans sociala form från dess fysiska innehåll och gjorde en distinktion mellan bruksvärde och värde samt mellan värdets storlek och dess form, så skapade han de nödvändiga villkoren för att övervinna den borgerliga politiska ekonomins varufetischism, där bruksvärde och värde 'vuxit' samman. På det borgerliga samhällets yta förhåller det sig faktiskt så, men för de borgerliga ekonomerna hade tingens samhälleliga karaktäristika överhuvudtaget vuxit samman med dessa ting själva. "För dem har kapitalets materiella element ... vuxit samman med dess samhälleliga formbestämning som kapital ..."(36) skrev Marx. Men varken varans bruksvärde eller dess värdestorlek kan utgöra grunden för att upprätta det kategorisystem, som karaktäriserar det kapitalistiska produktionssättet. Endast varans samhälleliga hölje, arbetsproduktens värdeform, kan skapa den grunden.

Vi har utförligt redogjort för hur Marx upptäckte det borgerliga samhällets "ekonomiska cellform" och formulerade sin värdeteori i Kapitlet om pengarna, det första kapitlet i Grunddragen. Därmed hade han lagt den grund, varifrån han kunde gå vidare i uppbygget av sin teori. Han var tvungen att göra det, eftersom värdekategorin självfallet inte säger

något om det kapitalistiska produktionssättets inre väsen. Varuekonomins relationer är mera omfattande, och de är inte begränsade till kapitalismen. Även om det är just inom kapitalismen som de når sin högsta utvecklingsnivå. Men kapitalet som produktionsförhållande skiljer sig både i form och i innehåll från det enkla värdeförhållandet och från den enkla varuhushållningens förhållanden.

Värdeformens förhållanden är startpunkten för analysen av kapitalismen. Eftersom ”värdebegreppet föregår kapitalbegreppet”(37) såväl i teorin som i den kapitalistiska verkligheten, har vi varit tvungna att så ingående behandla hur Marx grundlade sin värdeteori. Det var inte enbart av en slump som en tysk vulgärekonom 1868 skrev: ”Den enda uppgiften, för dem som bekämpar Marx, är att tillbakavisa värdeteorin; ty om detta axiom erkänns, så måste man tillstå alla de slutsatser, som Marx drar med den strängaste logik.”(38)

Vi är nu framme vid det ‘verkligt viktiga’, den andra stora upptäckten som Marx gjorde – upptäckten av mervärdet.

Hur ‘han grep mervärderövarna på bar gärning’

Omkring den 16 januari skrev Marx i ett brev till Engels följande anmärkningsvärda ord: ”För övrigt är det åtskilligt som artar sig bra. Sålunda har jag till exempel lyckats kasta över bord hela den profituppfattning som hittills godtagits.”(1) Om vi jämför det här brevet med det avsnitt i Grunddragen, som Marx arbetade på vid den här tiden, kan vi sluta oss till att Marx underrättade sin vän om inget mindre än att han hade formulerat sin mervärdeteori. Låt oss vända tillbaka till Grunddragen och se hur Marx arbetade fram denna teori.

Marx hade genomfört en kritisk analys av Proudhons läror och bevisat att Proudhons penningteori måste följa av dennes felaktiga värdeteori. Samtidigt utvecklade Marx sin egen värdeteori, varefter han undersökte pengarnas funktioner i cirkulationen vara – pengar.

Marx analyserade penningen i dess funktion som cirkulationsmedel och han visade att omloppet av varor och pengar i detta fall kan representeras inte endast av formeln $v - p - p - v$ utan också av formeln $p - v - v - p$. I den andra formeln har penningen omvandlats från ett bytesmedel till ett ändamål, medan varan omvandlats från bytets ändamål till dess medel. Marx talar här om köpmannaklassen och om handelsförbindelser. Han själv betonar vid detta ställe i Grunddragen: ”... vi har ännu ingenting att göra med profitkategorin”, den omnämnda formeln är härledd ”från analysen av cirkulationen”.(2) Denna analys visade emellertid att pengar inte enbart är ett cirkulationsmedel utan också kan spela en självständig roll i cirkulationsprocessen; i detta fall ligger motivet för processen i ”att med varans hjälp byta mindre pengar mot mer pengar ...”(3)

Det här avsnittet i Grunddragen är av mycket stor vikt, då man skall förklara, hur Marx fortsatte från värdeteorin, som han just grundlagt, till mervärdeteorin. Avsnittet ger naturligtvis ännu inte svaret på frågan, men den kapitalistiska utsugningens allmänna form visas och analyseras här. I själva verket består ju den kapitalistiska utsugningen just av byte av ”mindre pengar” (variabelt kapital) ”medelst varan” (arbetskraft) ”mot mer pengar” (variabelt kapital plus mervärde).

Marx analyserade den här formen för cirkulationen och visade genast, att det nya bytesvärde (det sista p i formeln $p - v - v - p$), som han funnit, endast kan ha skapats i produktionsprocessen, att här ”uppträder inte längre cirkulationen i dess ursprungliga enkelhet, som ett kvantitativt byte, utan som produktionsprocess, som reell ämnesomsättning”.(4) Den avgörande slutsatsen följer omedelbart: ”Det ligger i själva

penningens enkla bestämning, att den som ett utvecklat moment av produktionen endast kan existera där, vareft *lönarbetet* förekommer ...”(5) Det betyder att när, i kretsloppet $p - v - v - p$, bytesvärdet eller ”allmän rikedom” är den samhällseliga produktionens ändamål, kan arbetaren endast få sin lön i penningform. I den här delen av Grunddragen betraktar Marx ännu lönarbetet enbart från den formella sidan, eftersom han endast nämner ett av dess kännetecken, nämligen att det betalas med pengar. Outsagt inbegriper detta kännetecken också försäljningen av arbete. Om pengar säger här Marx att ”mot dem bytes och med dem köpes likaledes arbete, själva den produktiva verksamheten, *potentiell rikedom*”.(6)

Marx visar på detta ställe att den utvecklade formen av varuproduktion under det privata ägandets betingelser nödvändigtvis inbegriper kapitalistiska förhållanden. I detta faktum ligger den inre relationen mellan varuproduktion och kapitalistisk produktion. I teorin motsvaras denna relation av den inre relationen mellan värde och mervärde.

Mervärdeteorin är den logiska fulländningen av värdeteorin. Marx' härledning av mervärdet från värdet grundar sig på varuproduktionens utveckling till kapitalistisk produktion. Varuproduktionens och bytesvärdets utvecklingstendenser ledde nödvändigtvis till ”skiljandet av arbete och egendom; så att arbete = producerar främmande egendom, och egendom – kommanderar främmande arbete”.(7) I dessa slutrader av Kapitlet om pengarna formuleras redan mervärdeteorins centrala problem på ett helt specifikt sätt: nödvändigheten att förklara mervärdet på grundval av värdelagen. Detta problem löste Marx i Grunddragens nästa kapitel, i Kapitlet om kapitalet.

De borgerliga ekonomerna hade gjort fåfänga försök att gå direkt från värdet till kapitalet och de förklarade kapitalet som en enkel summa av värden. I verkligheten sker här emellertid ett kvalitativt språng framåt, varför ett sådant språng också måste tagas i teorin. Det står klart, underströk Marx, ”att bytesvärdets enkla rörelse, så som den är förhanden i den rena cirkulationen, aldrig kan realisera kapital”.(8)

I enlighet med sin form är kapitalet ett värde, som reproducerar sig självt. Härav följer det att till skillnad från den enkla varucirkulationen, för vilken produktionen är en yttre betingelse, måste varucirkulationen under kapitalistiska förhållanden förmedlas genom produktionsprocessen själv. I förhållande till cirkulationen är produktionen här inte en yttre faktor. Den är en integrerad del av cirkulationen och inte bara en förutsättning utan också ett resultat av cirkulationen. Analysen av kapitalets rörelseform förorsakade alltså, att Marx övergick till en undersökning av den kapitalistiska produktionsprocessen.

Förhållandet mellan arbetare och kapitalist, mellan arbete och kapital, är det kapitalistiska produktionsförhållandets innehåll. Arbete och kapital står mot varandra. Dem emellan äger ett utbyte rum. Svårigheten med analysen av detta byte består i att det här finns en synnerligen grov motsägelse mellan bytets yttre form och dess väsen. (För övrigt påpekade Marx i tredje bandet av Kapitalet: ”... alla vetenskaper vore överflödiga, om tingens yttre uppenbarelse och deras' väsen omedelbart sammanföll'...”) (9) Det till sitt väsen ojämna utbytet mellan arbetaren och kapitalisten försiggår (och måste därför förklaras) på värdelagens grundval, på grundval av utbytet av ekvivalenter. Kapitalet är, som Marx säger, ”makten ... att tillägna sig främmande arbete *utan byte, utan ekvivalent*, men under bytets sken”.(10) Analysen av detta byte vilar till en betydande del på arbetets dubbelnatur, som behandlats i Kapitlet om pengarna, på insikten att varan representerar föreningen av bruksvärde och värde.

Till att börja med delar Marx in bytet mellan arbete och kapital i två kvalitativt olika och motsatta processer: 1. det egentliga bytet mellan arbetaren och kapitalisten, som tillbyter sig

den produktivkraft, ”som bevarar och förökar kapitalet”(11), och 2. •själva arbetsprocessen, där kapitalets bevarelse och förökelse försiggår. ”*I bytet mellan kapital och arbete är den första akten ett byte, det faller helt inom den vanliga cirkulationen; den andra är en från bytet kvalitativt skild process ...*”(12)

Det första stadiet i bytet mellan kapital och arbete består alltså av att kapitalisten och arbetaren sluter ett kontrakt med varandra på basis av bytet av ekvivalenter. Marx riktar nu omedelbart sin uppmärksamhet på den vara, som är objektet för kontraktet mellan kapitalisten och arbetaren, och då i synnerhet på den här varans bruksvärde. Här ställer Marx den viktiga frågan ”i vilken utsträckning bruksvärdet, inte enbart som väsentlig komponent, förblir utanför ekonomin och dess formbestämning och i vilken utsträckning det ingår i den.”(13) ”Träder inte bruksvärdet som sådant i själva formen som bestämmande för själva den ekonomiska formen, till exempel i förhållandet mellan kapital och arbete?”(14) Marx lämnar själv svaret med tesen: ”I förhållandet mellan kapital och arbete kommer bytesvärde och bruksvärde i relation till varandra; den ena sidan (kapitalet) är först och främst *bytesvärde* för den andra, och den andra sidan (arbetet) är bruksvärde för kapitalet.”(15) Här tar Marx första steget bort från de borgerliga ekonomernas vanliga formel – ”varan arbete”, ”försäljning av arbete” – och fortsätter mot varan arbetskraft. I denna utredning framställs inte längre arbetet som en vara utan som bruksvärdet hos den vara, som arbetaren säljer till kapitalisten.

Av vad består bruksvärdet hos varan arbetskraft för kapitalisten? Det består uppenbarligen av denna varas förmåga att i arbetsprocessen producera bytesvärden, i dess förmåga att bevara och mångfaldiga kapitalet. Det är likaledes uppenbart att detta bruksvärde är arbetarens levande arbete. Detta bruksvärde som arbetaren erbjuder kapitalet – och däri ligger hans speciella kännetecken – ”... har inte materialiserats i en produkt; det existerar inte ens utanför honom själv, alltså inte reellt utan bara potentiellt, som hans förmåga”.(16) Här har Marx tagit nästa avgörande steg mot varan arbetskraft. Arbetaren säljer inte arbete till kapitalisten utan sin duglighet till arbete, sin arbetsförmåga.

Marx talar sedan också om att arbetaren säljer ”förfogandet över sitt arbete”, den ”tidsbestämda rätten att förfoga över sin arbetsförmåga”. Det är här inte heller en fråga om terminologi, även om det är ytterst betydelsefullt för varje teori att en adekvat terminologi utarbetas. Det gäller här kunskapen om det faktum att arbetarens levande arbete inte kan vara ett försäljningsobjekt. Termen ”arbetsförmåga” använde Marx redan i *Lönarbete och kapital*,(17) men där hade han ännu inte lyckats förstå arbetskraften som vara.

Varan arbetskraft är oskiljaktigt förbunden med kapitalistiska produktionsförhållanden. Kort och precist sade Marx härom: ”Att egendomen *skils från arbetet* framstår som en nödvändig lag i detta utbyte mellan kapital och arbete.”(18) Eftersom arbetaren inte äger produktionsmedlen, kan han inte äga sitt arbete eller sin arbetsprodukt. Han äger endast sin arbetsförmåga och det är den han säljer till kapitalisten.(19)

”Att arbetet skils från ägandet av arbetsprodukten, alltså från rikedomen,” fortsätter Marx, ”bestäms därför genom själva denna bytesakt. Det som framstår som ett paradoxalt *resultat* ligger redan i själva förutsättningen.”(20) Analysen av varan arbetskraft gav Marx en möjlighet att förklara en av de svåraste aspekterna av bytet mellan kapital och arbete. Ty om man utgår från att arbete försäljs, så är resultatet av bytet verkligen paradoxalt: arbetaren äger då sitt arbete samtidigt som han inte äger sin arbetsprodukt. Detta skulle innebära ett grovt brott mot bytet av ekvivalenter, mot värdelagen.

I det första stadiet av bytet mellan kapital och arbete går rätten att disponera arbetarens levande arbete över i händerna på kapitalisten. Detta levande arbetes process är nu själva processen av bytesvärdeproduktion genom vilken kapitalet bevaras och förökas.

Marx sammanfattar resultaten av analysen av det första stadiet i bytet mellan kapital och arbete med orden: ”arbetet ... inte som *värde* själv utan som värdets *levande källa*”.(21) Vid analysen av det andra stadiet stötte Marx emellertid på mervärdet.

Det objektiva resultatet av det första stadiet i bytet mellan kapitalisten och arbetaren bestod, som Marx påpekade,(22) i att kapitalisten tillägnade sig arbetarens förmåga att arbeta (arbetskraft) och sålunda även själva arbetet. I arbetsprocessen underhålls och mångfaldigas nu kapitalet, det vill säga mervärde skapas. Marx stod nu inför uppgiften att klarlägga den här processens mekanism, den kapitalistiska utsugningsprocessen.

Marx kritiserar de borgerliga ekonomernas försök att förklara ökningen av kapitalvärdet omedelbart från den enkla varucirkulationen, och han inför nu för första gången begreppet ”mervärde”.(23) Hur uppstår mervärdet i den kapitalistiska produktionsprocessen?

Marx hade upprättat alla de nödvändiga förutsättningarna för att lösa det här problemet och det återstod nu bara att dela upp kapitalet i variabelt och konstant kapital. Denna terminologi använder Marx först något senare, men han gör faktiskt denna åtskillnad redan i analysen av mervärdets existensvillkor.

Marx undersöker produktens värdeöverskott, som är resultatet av det förbrukade arbetet jämfört med värdet av råvaror och arbetsinstrument.(konstant kapital!). Han ställer frågan om förhållandet mellan det värde, som kapitalisten betalar arbetaren i form av lön (variabelt kapital!), och det värde, som det levande arbetet skapar i produktionsprocessen. Uppenbarligen existerar mervärde endast då det första värdet är mindre än det andra.

Det kapitalistiska produktionssättet upprättar de nödvändiga betingelserna för att detta krav skall tillgodoses. De kapitalistiska produktionsförhållandena, som är grunden för bytet mellan arbete och kapital, försäljningen av arbetskraft till kapitalisten, leder med nödvändighet till att arbetaren avhänder sig sitt arbete. Arbetarens arbete och sålunda också arbetsprodukten tillhör kapitalisten. Arbetaren ”utbyter den värdeskapande aktiviteten mot det på förhand bestämda värdet, utan hänsyn till resultatet av sin aktivitet”.(24)

De kapitalistiska produktionsförhållandena innehåller därför (från värdelagens, det jämna utbytets, ståndpunkt) möjligheten, att det värde, som skapats av det förbrukade levande arbetet, överstiger arbetskraftens värde, det vill säga de möjliggör mervärdets existens. Förvandlingen av denna möjlighet till verklighet beror på det samhälleliga arbetets produktivitet; på produktivkrafternas utvecklingsnivå. ”Om det skulle krävas en hel arbetsdag för att hålla arbetaren vid liv under en arbetsdag skulle kapitalet överhuvudtaget inte existera, eftersom arbetsdagen skulle utbytas mot sin egen produkt och kapitalet alltså inte växa i värde och därför inte heller bevara sig självt som kapital ... Är däremot till exempel bara en halv arbetsdag nödvändig för att hålla arbetaren vid liv en hel arbetsdag, så ger produktens mervärde sig självt, eftersom kapitalisten i priset bara betalt en halv arbetsdag och i produkten erhåller en hel objektiverad arbetsdag ...”(25)

Det kapitalistiska produktionssättet utmärker sig emellertid just därav att produktivkrafternas utveckling uppnått en nivå, vid vilken det produktiva arbetet framträder som mervärdeproducerande arbete. Marx skriver följande om kapitalet: ”Kapitalet strävar alltså i

sin oändliga drift att berika sig efter en lika oändlig förökning av arbetets produktivkrafter och väcker dem också till liv.”(26) I detta sammanhang utvecklar Marx i Grunddragen också begreppen absolut och relativt mervärde, varvid han upptäcker kapitalets tveeggade tendens: tendensen att förlänga arbetsdagen och samtidigt förkorta den nödvändiga arbetstiden.

”När man betraktar det absoluta mervärdet, så verkar det bestämt av arbetsdagens förlängning utöver den nödvändiga arbetstiden ... Men i den andra mervärdeformen, som relativt mervärde, vilket framträder som en utveckling av arbetarnas produktivkraft, *i förhållande till arbetsdagen som en minskning av den nödvändiga arbetstiden* och i förhållande till befolkningen *som en minskning av den nödvändiga arbetande befolkningen* ... i denna form framträder omedelbart den industriella och särskilt historiska karaktären på det produktionssätt, som grundar sig på kapitalet ... Kapitalets tendens är ... att förbinda det absoluta med det relativa mervärdet; alltså, *största utsträckning av arbetsdagen med största antal samtidiga arbetsdagar, på samma gång en minskning ... av den nödvändiga arbetstiden till ett minimum ...*”(27)

I Grunddragen löste Marx problemet med bytet mellan arbete och kapital på basis av värdelagen och upprättade sålunda grundvalen för sin mervärdeteori, vilken utgör en hörnsten i hela hans ekonomiska lära. I Marx’ teori framträder mervärdet som det nödvändiga resultatet av de kapitalistiska produktionsförhållandena; det utgör dessa förhållandes väsen. Det bestämmer det kapitalistiska samhällets övriga kategorier och förhållanden, och det betingar rörelselagen i det kapitalistiska produktionssättet, dess oundvikliga undergång och dess ersättande genom kommunismen. ”... inom det borgerliga samhället, som bygger på *bytesvärdet*,” skriver Marx, ”skapas såväl kommunikations- som produktionsförhållanden, som tillika är minor som kan spränga samhället i luften ... (... Om vi å andra sidan i samhället sådant det är, inte kunde uppdaga de materiella produktionsbetingelserna och de dem motsvarande kommunikationsförhållandena för ett klasslöst samhälle, så vore alla försök att spränga samhället i luften lika meningslösa som en strid med väderkvarnar.)”.(28) Dessa anmärkningsvärda ord står i samklang med de slutsatser om expropriering av expropriatörerna, som Marx drog under den vidare utvecklingen av sin teori och formulerade i det 24:e kapitlet av Kapitalets första bok. (29)

Upptäckten av mervärdet var den största revolutionära omvälvningen av den ekonomiska vetenskapen. Därigenom kunde Marx, för första gången i den politiska ekonomins historia, avslöja och vetenskapligt förklara den kapitalistiska utsugningens mekanism. På Vladimir Majakovskis kraftfulla språk grep Marx ”mervärderövarna på bar gärning”.(30)

Som den förste i den ekonomiska vetenskapens historia visade Marx, att kapitalistklassens tillägnelse av arbetarnas producerade mervärde är grundvalen för det kapitalistiska produktionssättet och att detta försiggår i full överensstämmelse med dess inre lagar, i synnerhet med värdelagen. Om den kapitalistiska utsugningen följer av själva de kapitalistiska produktionsförhållandenas väsen, så följer direkt därav, att arbetarklassens frigörelse från utsugningen är omöjlig inom den kapitalistiska ordningens ramar. ”De exproprierade massorna har ingen annan utsikt till att uppnå besittning än att på revolutionär väg överföra produktionsmedlen till samhället, det vill säga, att göra dem till hela folkets gemensamma egendom.” (31)

Den socialistiska revolutionen är följaktligen inte bara möjlig utan också nödvändig. Så lyder den bestämda slutsats, som följer av Marx’ mervärdeteori. Den vetenskapliga hypotes, som framfördes på 1840-talet, hade sålunda förvandlats till en vetenskapligt grundad tes vid slutet av 1850-talet.

Upptäckten av kategorin mervärde får inte reduceras till att enbart den lämpliga termen upptäckts. Det påstod emellertid de borgerliga ekonomer, som ville diskreditera Marx' teori och tillskriva till exempel Ricardosocialisterna dess förtjänster. Några sovjetiska forskare anser fortfarande att Marx uppfann termen "mervärde". Den åsikten kan vi inte alls dela. Termen "mervärde" använde redan Ricardosocialisten William Thompson i sin bok *An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth Most Conducive to Human Happiness* (1824) (En undersökning av de principer för rikedomens fördelning som bäst tjänar människans lycka.)(33)

Som Engels visade i artikel om Katedersocialism, skriven tillsammans med Karl Kautsky, använde Thompson denna term för att beteckna den överprofit som en kapitalist med maskindrift erhöi i jämförelse med hantverkaren, vilken utförde sitt arbete för hand. Vid sidan av termen "mervärde" använde Thompson också termen "tillagt värde" (additional value), som betecknade hela det nyskapade värdet ($v + m$). Engels uppmärksammade att "uttrycket 'plusvalue' (mervärde) för varje ökning av värdet, som inte kostar varuägaren någonting, har varit det gängse inom vanliga affärskretsar i Frankrike så långt tillbaka man kan minnas."(34) Det är också intressant att Marx, långt innan han publicerade *Kapitalet*, använde termen "mervärde" några gånger i en av sina tidiga artiklar (från oktober 1842). Vid det tillfället använde han den i betydelsen pålagt värde, böter, som kompenserade skogsägare för timmerstölder.(35)

Att Marx införde termen "mervärde" för att beteckna den motsvarande kategorin, var naturligtvis av avsevärd betydelse för utarbetandet av själva mervärdeteorin. Engels skrev följande om terminologins betydelse vid vetenskapens utveckling: "Varje ny uppfattning inom en vetenskap förorsakar en revolution i denna vetenskaps fackterminologi ... Den politiska ekonomin har i allmänhet nöjt sig med att ta det kommersiella och industriella livets termer, som de är, varvid man fullständigt har förbisett, att man därigenom begränsade de genom dessa facktermer uttryckta idéerna till en trång krets. Så har aldrig ens den klassiska politiska ekonomin gått utöver de gängse begreppen profit och ränta, har aldrig undersökt denna obetalda del av produkten (som Marx kallar mervärde) i dess sammanhang och helhet och har för den skull aldrig kommit fram till en klar förståelse varken av dess ursprung och natur eller de lagar, som reglerar den senare fördelningen av dess värde. Och detta, fastän ekonomerna var fullständigt medvetna om att såväl profit som ränta endast är underavdelningar, stycken av denna obetalda del av produkten, som arbetaren måste lämna företagsägaren (denne förste tillägnare, ehuru inte den siste, allenarådande besittaren)."(36)

Att termen "mervärde" inte återfinns hos de borgerliga ekonomerna visas som redan nämnts av att den borgerliga politiska ekonomin inte kunde identifiera kategorin mervärde som en särskild kategori för det kapitalistiska produktionssättet. Marx visade, vilken förvirring som skapades inom ekonomisk teori genom att de borgerliga ekonomerna, eller deras opponenter som var påverkade av ricardiansk teori, i praktiken förstod mervärde under kategorierna profit eller ränta.

Författaren till en anonym pamflett 1821, riktad mot den borgerliga politiska ekonomin, gjorde sålunda "ett viktigt framsteg jämfört med Ricardo"(37), som Marx betonade, genom att han förde tillbaka mervärdet på merarbetet. "...vad som än *må tillfalla* kapitalisten", citerar Marx ur pamfletten, "så kan han endast få arbetarens merarbete; ty arbetaren måste leva ..." (38) Kategorin mervärde dyker ändock upp i pamfletten under beteckningen "kapitalränta" (till skillnad från räntan på lånat kapital, profiten, etc.) och redan detta leder författaren in i "obehagliga motsägelser", in i "ekonomisk jargong".(40)

Med ”räntenivån i allmänhet” förstod den tyske borgerlige ekonomen Rodbertus faktiskt profitkvoten och han grubblade över skillnaden mellan mervärde och dess särskilda former. Men, som Marx anmärkte, ”han rusade förbi det riktiga svaret, eftersom det för honom från början handlade om tolkningen av *ett bestämt* fenomen (jordräntan), inte om upptäckten av en allmän lag.”(41)

Följaktligen hade införandet av termen ”mervärde” i vetenskapligt bruk en väldig betydelse för den politiska ekonomins utveckling. Men Marx’ förtjänst låg inte i att han funnit termen ”mervärde” utan i att han skapade en sammanhållen, vetenskaplig mervärdeteori, som förklarar den kapitalistiska utsugningens väsen.

Varför den andra boken av Till kritiken av den politiska ekonomin aldrig publicerades

I maj 1858 avslutade Marx arbetet på Grunddragen, vilket vi sökt analysera i de föregående kapitlen, och den 26 januari 1859 sände han manuskriptet till den första delen av Till kritiken av den politiska ekonomin till Berlinförläggaren Duncker. Boken kom ut under sommaren 1859. Vi har inte här ägnat något speciellt kapitel åt detta arbete av Marx av det skälet att den första delen av Till kritiken av den politiska ekonomin endast innehåller kapitlet om varan och kapitlet om pengarna. Kapitlet om kapitalet, där han tänkte framställa sin mervärdeteori, skulle bli innehållet i den andra boken, men den publicerades aldrig. I stället kom den första boken av Kapitalet 1867.

Svaret på frågan, varför den andra delen av Marx’ arbete aldrig publicerades, är av stor betydelse, eftersom det kan förklara hur han förde sin mervärdeteori ett steg vidare.

I Till kritiken av den politiska ekonomin gav Marx för första gången en systematisk framställning av sin värdeteori. Själv hade han en hög uppfattning om detta arbete, som var resultatet av femton års forskning. Den här boken, skrev Marx, ”utgör den första vetenskapliga framställningen av en viktig åsikt om de samhällsliga förhållandena.”(1) ”Jag hoppas vinna en vetenskaplig seger för vårt parti.”(2) ”I dessa två kapitel riktar jag samtidigt ett avgörande slag mot den proudhonska nu i Frankrike fashionabla socialismen.”(3)

Trots att den första boken inte innehöll mervärdeteorin, så fastställdes inte desto mindre grundvalen för analysen av det kapitalistiska produktionssättet. Marx påpekade i det här sammanhanget ”att den borgerliga produktionens *specifikt* samhällsliga men inte alls *absoluta* karaktär analyseras redan i den enklaste formen, i varans form”.(4)

Marx insåg mycket väl att han hade lyckats genomföra en revolutionär omvandling av den politiska ekonomin. Som svar på förebråelsen (vilken till och med vänner och medkämpar som Wilhelm Liebknecht gjorde) att framställningssättet inte var folkligt, underströk Marx: ”Vetenskapliga försök att revolutionera en vetenskap kan aldrig vara verkligt folkliga.”(5)

Marx förklarade senare den här tesen i ett brev till Engels den 16 maj 1868. Han skrev, att det intressanta ur praktisk synvinkel och det teoretiskt nödvändiga inom politisk ekonomi var vitt åtskilt.(6) Den mödosamma exakta analysen av det borgerliga samhällets ”ekonomiska cellform” verkar bestå av den ena spetsfundigheten efter den andra.(7) Men för mervärdeteorin var dessa ‘spetsfundigheter’ av grundläggande betydelse. Samtidigt uttryckte Marx uppfattningen, att den andra boken lättare skulle förstås, eftersom den skulle behandla mer konkreta förhållanden.(8)

Kapitlet om kapitalet, som innehåller mervärdeteorin, intar med rätta en central ställning inom Marx' hela arbete. Marx hänvisade upprepade gånger härtill, då han sade att detta kapitel är "egentligen det viktigaste"(9) och betonade, att det har "en direkt revolutionär uppgift"(10) och inledde "den verkliga striden".(11) Därigenom kan man också förstå den något ursäktande ton, som löper genom det brev, som Marx skrev till Engels strax innan han sände den första bokens manuskript till förläggaren: "Manuskriptet är ungefär 12 tryckark (tre häften) och – svimma nu inte – ehuru dess titel är: Kapitalet i allmänhet, så innehåller dessa häften ännu *ingenting* om kapitalet ..."(12) I samma brev underrättar Marx honom om att kapitlet om kapitalet har förberetts i detalj och snart kommer att följa den första boken.

Det finns alltså alla skäl att antaga, att Marx avsåg att den första boken så snart som möjligt skulle följas av den andra. Såväl sakens natur som uppgiften att propagera den marxistiska ekonomiska teorin och sprida den inom arbetarrörelsen krävde detta. Den första boken innehöll endast de två inledande kapitlen, och även dessa var verkligen inte begripliga för alla. "Herr Liebknecht har förklarat för Biskamp att 'aldrig har en bok gjort honom så besviken', och Biskamp själv sade till mig, att han inte insåg 'á quoi bon' (nyttan)",(13) skrev Marx till Engels.

Och Engels, som var starkt medveten om allt detta, bönföll sin vän den 31 januari 1860 om att så snabbt som möjligt förbereda den andra boken för tryckning. "Jag anser att detta är det viktigaste för närvarande ... Var för en gångs skull lite mindre samvetsgrann med dina egna saker ... Att saken skrivs och publiceras är huvudsaken ... och om stormiga tider inträder, vad har du då för nytta av att hela saken avbrutits innan du blivit färdig med kapitalet i allmänhet? Jag känner mycket väl till alla de andra störningar, som kommit emellan, men jag vet också, att den viktigaste förseningen orsakats av dina egna skrupler. Trots allt, det är bättre att saken kommer ut än att den inte kommer ut alls på grund av dessa betänkligheter."(14)

Men hela 1860 gick och först i augusti 1861 började Marx till slut arbetet med den andra boken av Till kritiken av den politiska ekonomin. Detta var början till ett väldigt manuskript på 200 tryckark, vilket Marx, likt den första boken, kallade Till kritiken av den politiska ekonomin (Zur Kritik der politischen Ökonomie). Marx skrev detta manuskript från augusti 1861 till juli 1863. Det består av 23 delar och sidorna är numrerade genomgående från 1 till 1472. Dess sammansättning är emellertid rätt heterogen.

De första fem delarna, som Marx skrev från augusti till december 1861, speglar hans arbete med den första boken av Till kritiken av den politiska ekonomin. Här behandlade han penningens omvandling till kapital och produktionen av absolut och relativt mervärde. Men när han nådde avsnittet om maskiner, avbröt Marx den positiva framställningen av sin ekonomiska teori, och i januari 1862 påbörjade han en ingående analys av den borgerliga politiska ekonomins historia, vilken utgör större delen av manuskriptet från 1861 till 1863 och omfattar mer än 100 tryckark.

Denna historisk-kritiska del kallade Marx Teorier om mervärdet (Theorien über den Mehrwert). Ursprungligen Hade han tänkt sig att denna historiska exkurs skulle avsluta avsnittet om kapitalets produktionsprocess på samma sätt som kapitlen om varan och pengarna följs av historiska anmärkningar i den första boken av Till kritiken av den politiska ekonomin.

Marx' arbete med Teorier om mervärdet var verkligen en storslagen kritisk analys av hela den borgerliga politiska ekonomin. Det innebar i sig en ny etapp av hans vetenskapliga forskning. Marx genomförde emellertid inte endast en historisk-kritisk undersökning av den

borgerliga politiska ekonomin utan han fortsatte också, i enlighet med sin forskningsmetod, arbetet med sin ekonomiska teori, Detta förklarar också de talrika teoretiska utvecklingar i Teorier om mervärdet, vilka sträcker sig över hundratals sidor och behandlar den politiska ekonomins huvudproblem. Marx underrättar Engels i ett brev den 15 augusti 1863 om sitt arbete med detta manuskript och han anmärker: ”Förresten, när jag nu ser på hopkoket och märker, hur jag har varit tvungen att kasta om alltsammans och tvingats ställa samman till och med den *historiska* delen av delvis helt obekant material ...” (15)

Vad tvingades Marx ”kasta om” under arbetet med Teorier om mervärdet, och vilket ”delvis helt obekant material” talar han om?

Problemet var att mervärdeteorin i den form den fått i Grunddragen inte kunde betraktas som fullbordad. Genom upptäckten av mervärdet trängde Marx in i den kapitalistiska ekonomins djupaste hemlighet. Men då han nått så långt, måste han gå samma väg tillbaka och visa, hur mervärdet ‘reglerar’ det kapitalistiska produktionssättets alla övriga kategorier: profit, genomsnittsprofit, jordränta, penningränta, och så vidare. Detta måste göras, ty på det borgerliga samhällets yta finns det varken värde eller mervärde.

Där uppträder marknadspriser, produktionspriser, profit, och så vidare. Han måste visa att dessa kategorier på det borgerliga samhällets yta regleras av värde och mervärde. Endast därefter skulle mervärdeteorin kunna anses fullbordad och det kapitalistiska samhällets rörelselag tillräckligt grundlagd. I korthet, det var nödvändigt att fullständiga mervärdeteorin genom teorin om genomsnittsprofit och produktionspris. Denna uppgift löste Marx under arbetet med Teorier om mervärdet.

Låt oss ta en snabb återblick på Grunddragen och övertyga oss om att Marx inte redan här hade utvecklat sin teori om genomsnittsprofit och produktionspris. Några sovjetiska forskare hyser den åsikten. I en bok om Grunddragen skriver L. A. Leontjev att ”de viktigaste teserna i läran om profitkvoten och produktionspris, som utvecklades i tredje boken av Kapitalet, hade redan utvecklats i Grunddragen”.(16) Vi hävdar här, att så inte var fallet, vilket vi skall försöka visa. Det räcker, först med anmärkningen, att grundteserna i läran om profitkvot och produktionspris inte utvecklades av Marx för första gången i tredje boken av Kapitalet, som Leontjev hävdar, utan i Teorier om mervärdet (1862). Vad står då att finna härom i Grunddragen?

Först kan vi slå fast, att Marx i Grunddragen, på grundval av den distinktion han gör mellan variabelt och konstant kapital, framför sin teori om profiten som mervärdets omvandlade form. Marx noterar att kategorin mervärde saknas hos de borgerliga ekonomerna och han skriver: ”... au fond (i grunden) har mervärdet – så vitt som det visserligen är profitens grundval men ännu skilt från den vanligen så kallade profiten – aldrig utvecklats.”(17)

I en karaktäristik av Ricardos teori sade Marx: ”Skillnaden mellan *profit* och *mervärde* existerar inte för honom ...”(18) Marx uppmärksammade också de misstag och motsägelser, som de borgerliga ekonomerna gör sig skyldiga till, genom ”att profiten inte förstås som en själv härledd, sekundär form av *mervärdet*”. (19)

Marx förklarar: ”*I sin omedelbara form är profiten ingenting annat än mervärdets summa uttryckt i proportion till kapitalets totalvärde.*” ”*Kapitalistklassens profit ... kan aldrig vara större än mervärdets summa.*”(20)

I Grunddragen formulerar Marx ”två ... lagar, som framträder i denna mervärdets omvandling till profitens gestalt ...” Den första säger att profitkvoten alltid är mindre än mervärdeskvoten, den andra att ”profitkvoten avtar”.(21)

Marx framlägger också i Grunddragen lagen om profitkvotens och mervärdekvotens förändring: ”... ju mer ... det relativa mervärdet tillväxer ... desto mer *faller profitkvoten*.”(22)

I Grunddragen utarbetade Marx i detalj lagen om profitkvotens tendentiella fall och karaktäriserade den som ”den viktigaste lagen inom den moderna politiska ekonomin”, ”vilken trots sin enkelhet hittills aldrig begripits och än mindre medvetet uttryckts”.(23) Av denna lag följer: ”Bortom en viss punkt blir produktivkrafternas utveckling ett hinder för kapitalet; följaktligen blir kapitalförhållandet ett hinder för utvecklingen av arbetets produktivkrafter.” ”Den för de förhärskande produktionsförhållandena alltmer opassande produktiva utvecklingen av samhället uttrycker sig i skarpa motsättningar, kriser och kramper.”(24)

”...produktivkrafternas högsta utveckling och samtidigt den existerande rikedomens största utvidgning kommer att sammanfalla med kapitalets depreciering, arbetarens degradering och med en fullständig utsugning av hans livskraft.” ”... dessa regelbundet återkommande katastrofer leder till att de upprepar sig i större skala och slutligen till dess /kapitalets/ omintetgörande.”(25)

Vi ser alltså, att Marx i Grunddragen inte gjorde halt vid upptäckten av mervärdet utan fortsatte till en förklaring av de former, som omvandlats på mervärdets grundval, och som verkar på det kapitalistiska samhällets yta. Framför allt utvecklade han profitteorin men stannade inte heller därvid.

I Grunddragen iakttar Marx ett faktum av grundläggande betydelse. Eftersom kapitalets organiska sammansättning skiljer sig åt mellan olika branscher, är också ”merarbetets proportioner” (det vill säga de enskilda profitkvoterna) olika. ”*Om vi förutsätter lika mervärde, det vill säga ett lika förhållande mellan merarbete och nödvändigt arbete, kan profiten sålunda vara olika i förhållande till kapitalets storlek.*”(26) En lika profitkvot för lika stora kapital vore endast möjlig, om det samlade mervärdet fördelats i proportion till storleken på det investerade kapitalet. Marx uppmärksammar, att en fördelning av det här slaget sker i skilda branscher som en följd av konkurrensen mellan kapitalisterna. I en bransch faller priserna under värdet, i en annan stiger de över det.(27) Kapitalisterna kan dock ”inte fördela någonting annat än mervärdet mellan sig”.(28) Marx betonar, att ”fördelningen av mervärdet mellan kapitalen, beräkningen av det samlade mervärdet hos de enskilda kapitalen,” är en ”*sekundär ekonomisk operation*”.(29)

Det anförda materialet tillåter påståendet, att Marx i Grunddragen kommer mycket nära upptäckten av lagen om genomsnittsprifiten och produktionspriset: han kommer fram till slutsatsen att det i de skilda produktionsbranscherna existerar olika, enskilda profitkvoter och att profiterna måste omfördelas efter en allmän profitkvot som en följd av konkurrensen mellan olika branscher. Den allmänna profitkvoten fastställs genom en omfördelning av mervärdet från alla den kapitalistiska produktionens branscher i proportion till storleken på det investerade kapitalet. Varor säljs till priser som skiljer sig från deras värde, det vill säga från själva detta faktum, till produktionspriser som i en bransch är över och i en annan under varornas värde.

Marx är här nära teorin om produktionspriser, men han förstår den ännu inte i dess fulla betydelse. Därför utvecklades inte teorin om genomsnittspris och om produktionspris vidare i Grunddragen. Kategorin produktionspris förekommer överhuvudtaget inte i Grunddragen:(30) produktionspris är här ännu inte utvecklat som en omvandlad form av värdet. För att kunna göra det måste Marx först visa, hur konkurrensen inom en viss bransch omformar det enskilda värdet till marknadsvärdet och hur konkurrensen mellan olika branscher förvandlar marknadsvärden till produktionspriser. Under kapitalismen är inte längre värdet utan produktionspriset den axel kring vilken marknadspriset fluktuerar. Det är just denna principiella skillnad i prisbildningen, vilken inträder vid övergången från enkel varuekonomi till kapitalistisk produktion, som Marx ännu inte förklarat i Grunddragen. Senare – mellan 1861 och 1863 – behandlar Marx detta problem uttömmande under arbetet med Teorier om mervärdet.

Det finns en hel del indirekta bevis för den här tesen. I slutet av det första kapitlet i Till kritiken av den politiska ekonomin räknar Marx upp den politiska ekonomins grundläggande problem men nämner då inte genomsnittspris eller produktionspris. Problemet med jordräntan, som är nära förbundet med frågan om produktionspris, reduceras här till frågan: "... varifrån kommer de blotta naturkrafternas bytesvärde?"(31)

I ett brev till Lasalle den 11 mars 1858 talar Marx om motsägelsen mellan Ricardos profit- och arbetsvärdeteori. "Jag tror, att jag klarat upp saken", (32) meddelar han. Samma motsägelse diskuteras i slutet av första kapitlet i Till kritiken av den politiska ekonomin.(33) Här är det uppenbarligen frågan om den första av de två motsägelserna i Ricardos teori, vilken senare ledde till att den ricardianska skolan inom den borgerliga politiska ekonomin gick på grund (som Engels påpekade i förordet till den andra boken av Kapitalet).

Denna motsägelse bestod av Ricardos och hans efterföljares oförmåga att bringa bytet mellan arbete och kapital i harmoni med värdelagen och att förklara produktionen av mervärde under förutsättningen av byte av ekvivalenter. Men varken i det ovan nämnda brevet eller i slutet av första kapitlet av Till kritiken av den politiska ekonomin sägs någonting om den andra motsägelsen i Ricardos teori, om dess oförmåga att förklara genomsnittspris och produktionspris inom värdelagens ram. Ricardo och hans skola identifierade i likhet med Adam Smith värdet med produktionspriset.

Först efter 1862 talar Marx om denna "Smiths och Ricardos dogm", efter det att han upptäckt och kritiserat motsägelsen i Ricardos teori och samtidigt givit problemets lösning.(34) Marx omtalar för första gången lagen om genomsnittspriset och produktionspriset i Teorier om mervärdet, närmare bestämt i det kapitel som tillägnats Adam Smith: "Ja, som jag skall visa nedan, så är varornas genomsnittspris självt (så benämner Marx ofta produktionspriset i manuskripten från 1861/63 – V. V.) alltid skilt från deras värde."(35) Detta visar att Marx i januari 1862 redan hade löst huvudproblemet i teorin om genomsnittspris och produktionspris – åtminstone i huvudet.

Antagligen fann han svaret till detta problem mellan 1860 och 1861. Det första utarbetandet av genomsnittsprislagen gjordes under våren 1862.(36) Marx formulerade utförligt lagen om genomsnittspris och produktionspris mellan juni och augusti 1862 (likaså i Teorier om mervärdet). Till denna tid hänvisar de brev vari Marx och Engels utförligt redogör för upptäckterna rörande lagen om genomsnittspris och produktionspris samt den därmed nära förbundna jordränteteorin.(37)

I slutet av 1862 insåg Marx att mervärdeteorins grundläggande problem hade lösts, och det föranledde honom att återigen tänka på att fortsätta publiceringen av sin ekonomiska teori. Den 28 december 1862 skrev han till Kugelmann: ”Jag blev verkligen glad, då jag genom ditt brev fick veta att du och dina vänner hyser ett så varmt intresse för min Kritik av den politiska ekonomin. Den andra delen är äntligen avslutad, förutom att den ska renskrivas och finslipas för tryckning. Den kommer att omfatta 30 tryckark. Den är i själva verket en fortsättning av del I, men den kommer ut självständigt under titeln Kapitalet och med Till kritiken av den politiska ekonomin endast som undertitel.”(38)

Men bara att ”renskriva” och ”finslipa” den tog ytterligare fyra år och de 30 tryckarkarna förvandlades till de fyra banden av Kapitalet. Allt detta visar, att övergången från forskning till framställning av de undersökta problemen och utarbetandet av Kapitalets struktur inte var en mindre komplicerad process än själva forskningen.

Engels beskrev 1893 hur Marx hade utvecklat sin ekonomiska teori under 1850-talet: ”Marx utarbetade mervärdeteorin i tysthet och alldeles ensam under 50-talet, och han motsatte sig av alla krafter att något skulle publiceras därom innan han var klar över alla konsekvenser. Därför utkom inte den andra och de följande delarna av Till kritiken av den politiska ekonomin ..”(39)

Efter allt det som hittills sagts, råder ingen tvekan om att Engels, då han hänvisar till mervärdeteorins ”konsekvenser”, avser den fortsatta utvecklingen av denna teori, förklaringen av genomsnittspris, produktionspris, jordränta och så vidare. Alla dessa problem löste Marx under arbetet med 1861/63 års manuskript, då han åter genomförde en kritisk undersökning av hela den borgerliga politiska ekonomins fält. Under loppet av denna undersökning skrev Marx den historiska delen av Kapitalet – Teorier om mervärdet – och samtidigt fullbordade han sin egen mervärdeteori. Därigenom var det nu möjligt att publicera den andra delen av Till kritiken av den politiska ekonomin. Men i slutet av 1862 beslöt Marx att ändra titeln på sitt ekonomiska arbete, vilket nu skulle ges ut direkt i ett band och inte längre i skilda böcker.

Den kritiska analysen av den borgerliga politiska ekonomin i Teorier om mervärdet är en glänsande illustration av Marx’ ekonomiska forskningsmetod. När Marx undersökte den borgerliga politiska ekonomin, krävde han aldrig, att den eller den borgerlige politiske ekonomen skulle inta arbetarklassens ståndpunkt. Följaktligen försvarade han Ricardo, som anklagades av sina ”sentimentala motståndare” för att offra arbetarklassens intressen för produktionens intressen och för att önska produktion för produktionens egen skull. Marx betonade, att Ricardo för sin tid hade rätt och att hans position från den borgerliga ståndpunkten var ”inte bara *vetenskapligt ärlig* utan också *vetenskapligt nödvändig*”.(40)

Marx kritiserade de borgerliga ekonomerna enbart för det att de inte följde sina ursprungliga teser – formulerade från en rent borgerlig ståndpunkt – som till exempel arbetsvärdeläran, till den logiska slutpunkten.

Marx följer alltid i sin analys den borgerliga politiska ekonomins ståndpunkt i den ena eller den andra frågan ända till slutet. Eftersom han gjorde det från arbetarklassens position, var han fri från den inskränkthet, som hindrade den borgerliga politiska ekonomin från att följa sin egen teori – arbetsvärdeläran – till det logiska slutet. Marx drog slutsatserna från arbetsvärdeläran och på det sättet kom han – som vi har sett – fram till mervärdeteorin. Detta kan illustreras av två exempel ur manuskripten från 1861/63.

1. I en allmän karaktäristik av den klassiska borgerliga politiska ekonomin anmärker Marx, att den har "reducerat till den enda profitformen alla de intäktsformer och alla skepnader och titlar genom vilka ickearbetaren tar del av varans värde."(41) Här stannade de borgerliga ekonomerna. De kunde inte urskilja "mervärdet" som en särskild kategori i dess rätta form utan identifierade det med kategorin "profit". Marx' analys startar vid den punkt där den borgerliga politiska ekonomin gjorde halt.

Marx visar först, att en mervärdeteori verkligen kan återfinnas hos Ricardo. "I kritiken av Ricardo måste vi nu urskilja det som han själv inte har urskilt. (För det första) hans *mervärdeteori* som självfallet existerar hos honom, fastän han inte fixerar *mervärdet* som skilt från dess speciella former, profit, jordränta, penningränta."(42) På ett annat ställe förklarar Marx, att där Ricardo i sina betraktningar abstraherar från det konstanta kapitalet., alltså där profiten framställs som en produkt av det variabla kapitalet, talar han i själva verket om mervärde.(43)

Marx visar också att den klassiska borgerliga ekonomin framställer mervärdet som ett resultat av obetalt arbete. Hos klassikerna, säger Marx, upplöses profiten "till mervärde, eftersom hela varans värde upplöses i arbete; mängden betalt arbete innesluten i varan i arbetslöner och följaktligen överskottet i obetalt arbete ..." (44) Men för att bestämma mervärdet var det först och främst nödvändigt att bestämma 'arbetets värde' (ett begrepp som de borgerliga ekonomerna myntat), ty mervärdet uppträder som ett överskott utöver "arbetets värde". I Ricardos teori bestämdes arbetets värde av de livsmedel, som var nödvändiga för arbetarens uppehälle och för hans släktes reproduktion. Men varför bestämdes arbetets värde just på detta sätt? Ricardo förklarade detta genom att säga, att lagen om tillgång och efterfrågan pressade ned arbetets genomsnittspris till de existensmedel som var nödvändiga för arbetarens uppehälle. "Han bestämmer här *värdet*, i en grundläggande del av hela systemet, genom *tillgång och efterfrågan*", (45) – Ricardo lämnar alltså i själva verket arbetsvärdeläran.

Marx analyserade de klassiska författarnas teori i denna avgörande fråga och anmärkte, att Ricardo "skulle ha talat om *arbetskraft* i stället för om arbete. Men därmed skulle *kapitalet* ha framställts som de sakliga arbetsbetingelser vilka stod mot arbetaren som en självständiggjord makt. Och kapitalet skulle genast ha framställts som ett *bestämt samhällsligt förhållande*. Så för Ricardo skiljer det sig bara som 'ackumulerat arbete' från 'omedelbart arbete'. Och /det/ är något blott sakligt, blott ett element i arbetsprocessen, varur förhållandet mellan arbete och kapital, löner och profit, aldrig kan utvecklas."(46) Här har vi ett skolexempel på Marx' konstruktiva kritik. I uppgörelsen med Ricardo utvecklade Marx sin egen teori om varan arbetskraft, vilken, som vi sett, utarbetats redan i Grunddragen.

2. Marx analyserar "Smiths och Ricardos dogm", enligt vilken värdet och produktionspriset är identiskt, och han visar att det faktiskt finns en åtskillnad hos Ricardo mellan dessa båda begrepp. "Det är märkvärdigt", säger Marx, "hur Ricardo till slut nästan rör vid det riktiga med *ordet* men inte för det vidare ..." (47) Marx citerar de ställen i Ricardos bok, där det verkligen finns en åtskillnad mellan värde och produktionspris (en skillnad som Ricardo själv inte begrep och inte utvecklade) och därpå ger han sitt eget svar på problemet och formulerar teorin om genomsnittspris och produktionspris.(48)

Dessa exempel visar klart, att Marx utarbetade arbetarklassens politiska ekonomi genom att övervinna den borgerliga ekonomiska teorins begränsningar.

Efter allt det som nu sagts kan vi gå över till huvud delen av manuskripten från 1861/63 – Teorier om mervärdet – för att följa den process i vilken Marx skapade sin teori om genomsnittspris och produktionspris samt sin jordränteteori.

Från värde till produktionspris

Vi kommer nu till de delar av Teorier om mervärdet i vilka Marx utarbetade sin teori om genomsnittspris och produktionspris. Vi kommer att se hur Marx steg för steg gick från värdet till marknadsvärdet och härifrån till produktionspriset.

I Teorier om mervärdet karakteriserar Marx värdet som ”en bestämd samhällelig existensform för den mänskliga aktiviteten (arbetet) ...”(1) Här betonas mycket klart arbetets sociala karaktär. ”Som värden”, säger Marx, ”är varorna *samhälleliga* storheter, alltså något helt skilt från deras egenskaper’ som ‘ting’. Som värden framställer de endast människors förhållanden i deras produktiva verksamhet.”(2)

När det värdeskapande arbetet i kvalitativt avseende karakteriseras som samhälleligt arbete, så följer därav organiskt dess kvantitativa bestämning. Den består däri, att varorna endast innehåller den mängd arbete eller arbetstid som är samhälleligt nödvändig för att producera dem.

För att kunna fortsätta från värde till produktionspris måste Marx först och främst specificera värdebegreppet för det kapitalistiska produktionssättets villkor, ty under dessa villkor utvecklar sig värdet vidare. Marx påpekade att denna ”fullständigt enkla kategori uppträder historiskt alltså i sin fulla styrka blott under de mest utvecklade samhällstillstånden”.(3) I själva verket generaliseras arbetsproduktens varuform först under kapitalismen, först här blir den själva produktionssättets grundval. Till och med arbetskraften blir en vara. ”I kapitalet”, skriver Marx, ”framträder värdets självständighet i en mycket högre potens än i penningen.”(4) Därför härleder Marx värdelagen just ur det kapitalistiska produktionssättets betingelser.(5)

Marx visar att de varor, som producerats i den kapitalistiska produktionen skiljer sig väsentligt från de varor, som producerats i den enkla varuhushållningen. I det kapitalistiska produktionssättet framträder privatarbetets produkt som en del av hela samhällsproduktionen inte bara därför att den är en del av den totala varumängden. Det var den även innan de kapitalistiska produktionsförhållandena tog herraväldet. Under kapitalismen framstår ”varje enskild vara ... som bärare av en bestämd del av kapitalet och av mervärdet som det skapat.”(6) Under kapitalismen utvecklas den samhälleliga arbetsdelningen i en sådan utsträckning, att massan av arbetsartiklar går in i produktionsprocessen som varor, som handelsartiklar, och går ut ur den igen som varor. Därigenom upprättas ett nära samband mellan den kapitalistiska produktionens alla branscher. För att kunna realisera hela det mervärde, som skapats i produktionsprocessen och förkroppsligats i varorna, måste hela den givna branschens varumängd säljas till ett samhälleligt värde, som motsvarar värdet på det satsade kapitalet i branschen samt mervärdet. Alla branschens varor måste säljas till detta värde. Om endast en del av varorna säljs, så betyder detta faktiskt att varje vara säljs för mindre än dess värde och att mervärdet följaktligen inte realiseras, eller endast delvis realiseras, i den givna branschen. Det kan till och med hända att det satsade kapitalet inte kan återställas till fullo.

I det kapitalistiska produktionssättet genomgår därför begreppet samhälleligt nödvändig arbetstid en grundläggande förändring. Även om endast den samhälleligt nödvändiga arbetstiden har förbrukats för varje enskild del av branschens totalprodukt, så kan

arbetsmängden för branschen som helhet vara för stor, alltså överstiga den samhälleligt nödvändiga mängden, och då blir det samhälleliga värdet av branschens varor mindre än summan av deras individuella värden.

Marx undersöker således, hur värdet specificeras av de kapitalistiska produktionsbetingelserna, och han drar en skiljelinje mellan produktens sociala och individuella värde. Den enskilda produktens värde konstitueras genom det sociala värdet på hela produktmängden i branschen i fråga. Produktenhetens samhälleliga värde är lika med det samlade samhälleliga värde, som producerats i branschen, dividerat med antalet produktenheter.

Det är också, som Marx visar, nödvändigt att skilja mellan *samhälleligt nödvändig* och *individuellt nödvändig* arbetstid.(7) Den ena grundar sig på det samhälleliga värdet, den andra på det individuella. Om en överflödigt mängd produkter produceras i en bransch, så är, fastän endast den (individuellt) nödvändiga arbetstiden förbrukats på varje produktenhet, den totala mängden individuellt nödvändig arbetstid större än den samhälleligt nödvändiga arbetstiden. I det fallet är det samhälleliga värdet på branschens produkt mindre än dess individuella värde.

Varornas samhälleliga värde i en bransch, vilket bestämts på det här sättet, kallade Marx 'marknadsvärde'. "Detta *gemensamma* värde är dessa varors *marknadsvärde*, det värde till vilket de framträder på marknaden."(8)

Marx betonar framför allt marknadsvärdets sociala karaktär. Marknadsvärdet är resultatet av specifika kapitalistiska betingelser, resultatet av den kapitalistiska konkurrensen inom branschen i fråga. "Men att de genomsnittliga produktionsbetingelserna bestämmer *marknadspriset* och följaktligen höjer produktionspriset, vilket ligger under detta genomsnitt, över dess *pris* och över själva *värdet* /Marx avser här produktens individuella värde – v. v./, beror ... på *konkurrensen*, den *kapitalistiska produktionen*, och är alltså inte en naturlag utan en social lag."(9)

Marx talar här om de "genomsnittliga produktionsbetingelserna", vilka bestämmer marknadsvärdet inom branschen, när de sammanfaller med branschens allmänna produktionsbetingelser. Marknadsvärdet är således inte alltid eller under alla villkor bestämt av de genomsnittliga betingelserna. Marx delar in branschens individuella eller särskilda produktionsbetingelser i tre huvudgrupper: 1. Producenter som producerar under bättre villkor än de genomsnittliga: arbetsproduktiviteten är där över branschens genomsnitt; 2. Producenter vars produktionsvillkor sammanfaller med branschens allmänna och genomsnittliga villkor: arbetsproduktiviteten är där på branschens genomsnittsnivå; 3. Producenter vars villkor är sämre än de genomsnittliga: arbetsproduktiviteten är där under branschens genomsnitt. Marknadsvärdet kan fluktuera inom de gränser som sätts av produkternas individuella värden i den första gruppen och i den tredje gruppen.

Konkurrensen inom branschen upprättar en viss nivå för marknadsvärdet inom dessa gränser. Marx anmärker: "Vilket genomsnittsvärde som slutligen fastställs, kommer följaktligen att bero på klassernas numeriska förhållande eller proportionella storlek."(10)

Marx betonar att marknadsvärdet inte kan överstiga de nämnda gränserna: "Detta marknadsvärde kan *aldrig* vara *större* än det individuella värdet på den *minst produktiva* klassens produkt. Om det vore högre, så visade det endast, att *marknadspriset* stod högre än *marknadsvärdet*. Marknadsvärdet måste emellertid representera verkligt värde."(11)

Det är naturligtvis helt klart, att marknadsvärdet heller aldrig kan vara mindre än den mest produktiva klassens individuella värde.

De gränser, inom vilka marknadsvärdet kan fluktuera, följer av marknadsvärdets egen bestämning, ty marknadsvärdet bestäms av ”den *totala mängd samhällelig arbetstid, som den totala mängden varor från denna särskilda produktionssfär* kräver ...”(12) Inom vilka gränser varierar den samlade mängden samhällelig arbetstid? Om vi antager att alla branschens kapitalister tillhör den tredje gruppen, så är den totala mängden samhällelig arbetstid lika med summan av de individuella arbetstider, som alla kapitalister har förbrukat.

Detta är den största totalmängd samhällelig arbetstid som överhuvudtaget är möjlig. Om alla kapitalister i branschen tvärtom tillhör den första gruppen, så är den totala samhälleliga arbetstiden på minimumnivån och lika med summan av de individuella arbetstider, som kapitalisterna i den här gruppen har förbrukat. Under normala omständigheter, då alla tre kapitalistgrupperna existerar inom branschen, befinner sig den totala samhälleliga arbetstiden någonstans mellan minimum- och maximumnivåerna. Det beror då på den ena eller den andra kapitalistgruppens andel av produktionssfärens totala produkt huruvida den totala arbetstiden tenderar mot minimum eller maximum.

Marx’ definition av marknadsvärdet leder till att storleken på den totala mängden samhälleligt nödvändig arbetstid och alltså marknadsvärdets storlek också beror på den särskilda branschens specifika betydelse i det samhälleliga produktionssystemet som helhet. När genomsnittliga produktionsvillkor råder i en viss bransch men den totala kvantiteten produkter överstiger den samhälleligt nödvändiga tid, som fördelats till den här branschen i det samhälleliga produktionssystemet, så mäts inte produkternas marknadsvärde av de genomsnittliga utan av de bästa produktionsvillkoren, oaktat det faktum att huvuddelen av branschens produkter har producerats under genomsnittliga villkor.

Men hur det än är med den saken, kan marknadsvärdet endast variera inom samma gränser som det individuella värdet på branschens produkter. ”Marknadsvärdet”, betonar Marx, ”kan ... inte stå *över sig självt*.”(13) Skillnaden mellan marknadsvärde och individuellt värde innebär följaktligen inte alls något brott mot värdelagen – den ”kan aldrig följa av att värdet bestämmes *oberoende* av den arbetskvanitet som överhuvudtaget använts inom den här sfären”.(14)

Efter att på detta sätt ha definierat marknadsvärdet och de gränser, inom vilka det kan fluktuera, analyserar Marx konkurrensen inom en produktionsbransch. Denna konkurrens upprättar ett enhetligt marknadsvärde för branschen och gör det möjligt för kapitalisterna i den första gruppen att erhålla en överprofit, ett extra mervärde. Under den fria konkurrensens villkor är den här överprofiten av en tillfällig, övergående karaktär: den försvinner så snart som de ‘efterblivna’ kapitalistgrupperna lyckas genomföra en teknisk förnyelse och förbättra produktionsvillkoren, övervinna sin efterblivenhet och sålunda komma upp i nivå med den första gruppens kapitalister. Men det extra mervärdets övergående karaktär betyder inte att det försvinner som sådant. Det betyder bara att det inte längre tillhör den enskilde utan alla kapitalister.

Med andra ord pågår en ständig förändring av de tre huvudgruppernas sammansättning. Då en fullständigt obunden konkurrens råder, kan varje kapitalist erhålla överprofit. Kampen om denna överprofit är konkurrensens huvudsakliga drivfjäder inom varje produktionssfär.

Kapitalisterna i den första gruppen har de bästa betingelserna för konkurrensstriden inom branschen. De har den högsta arbetsproduktiviteten och dominerar marknaden, där de tvingar ut de andra kapitalisternas produkter, eftersom marknadsvärdet tenderar mot den första gruppens individuella värde.

Av allt detta följer ett viktigt kännetecken på marknadsvärdet: det är inte en faktor vid omfördelningen av värdet och mervärdet; det representerar det värde, som verkligen har producerats, men producerats under kapitalistiska villkor med alla de motsägelser, som detta innebär.

Under den kapitalistiska konkurrensens villkor kan värdets sociala karaktär uttryckas enbart genom att ett enhetligt marknadsvärde framträder för varor av samma slag. Som Marx visar, följer detta med nödvändighet av att 'marknadsvärdet under kapitalismen inte sällan är ett "falskt socialt värde". I tredje bandet av *Kapitalet* skriver Marx: "Det här är bestämningen /av marknadspriset/ genom marknadsvärdet som detta tränger fram på basis av det kapitalistiska produktionssättet genom konkurrensen; det skapar ett falskt socialt värde."(15)

I det kapitalistiska produktionssättet sliter sig produktens marknadsvärde löst från den arbetstid, som produkten verkligen innehåller; socialt värde, marknadsvärde, frigör sig från det individuella värdet. Detta är följden av att kapitalismens inneboende motsägelser mellan abstrakt och konkret arbete, mellan värde och bruksvärde, har utvecklats vidare.

Med två exempel illustrerar Marx den process i vilken det "falska sociala värdet" bildas.(16) Vi antar att det inom en viss bransch finns fyra grupper av kapitalister med olika produktionsbetingelser. Låt oss säga att den andra gruppen avger 60 procent av branschens alla produkter, varför den också bestämmer marknadsvärdet. Med hjälp av följande tabell förklarar nu Marx hur marknadsvärdet upprättas.

Kapitalist-grupper	Antal produkt-enheter	Produktenhetens individuella värde	Produktenhetens marknadsvärde	Totalproduktens individuella värde	Totalproduktens marknadsvärde
I	1	60	30	60	30
II	12	30	30	360	300
III	3	20	30	60	90
IV	4	15	30	60	120
Totalt	20	Produktenhetens genomsnittsvärde = 27		540	600

Marknadsvärdet av en produktenhet är lika med 30 penningenheter medan genomsnittsvärdet (540:20) är lika med endast 27 enheter. Gapet mellan marknadsvärde och individuellt värde framträder här som en skillnad motsvarande 60 penningenheter. När differentialräntan under det kapitalistiska jordbrukets betingelser bildas, är det här gapet betydligt större.

Detta gap mellan individuellt värde och marknadsvärde innebär, att branschens produkter inte säljs för den verkligen förbrukade arbetstiden utan för ett högre pris. Samhället förlorar en del av sina resurser med vilken det betalar kapitalisternas överprofit. Detta förklarar också marknadsvärdets motsägelsefulla karaktär och föranledde Marx att kalla det ett "falskt socialt värde".

Ett annat exempel. Låt oss antaga att produktenhetens marknadsvärde är lika med 20 penningenheter. Kapitalet, för vilket produktens individuella värde sammanfaller med dess marknadsvärde, kan sägas skapa ett värde av $80k + 20v + 20m = 120$ och producera 6 produktenheter. Produktenhetens värde är 20 enheter: fyra enheter ersätter det konstanta kapitalet. Om vi antager att nya maskiner införs så att man med samma mängd konstant kapital kan producera 10 i stället för 6 produktenheter, blir produktenhetens individuella värde i det här fallet 12 medan marknadsvärdet liksom tidigare är 20. Det krävs som tidigare 4 produktenheter för att ersätta det konstanta kapitalet och inte $6 \frac{2}{3}$ (80:12), vilket skulle vara nödvändigt om produkten inte hade sålts till marknadsvärdet utan till det individuella värdet. Den del av produkten som under tidigare villkor behövdes för att ersätta värdet av det konstanta kapitalet – om vi antager att produkten såldes till dess individuella värde – omvandlas på det här sättet till en merprodukt.

Hur beräknas detta? $6 \frac{2}{3} - 2 \frac{1}{3}$ produktenheter med ett totalt (individuellt) värde på $2 \frac{1}{3} \times 12 = 32$ penningenheter omvandlas till merprodukt. Tidigare krävdes 80 penningenheter av konstant kapital för att producera 6 produktenheter; nu krävs endast $(80:10) \times 6 = 48$ penningenheter. Följaktligen blir $80 - 48 = 32$ penningenheter av konstant kapital tillgängligt för att omvandlas till merprodukt.

Marx noterar den allmänna karaktären på den här förvandlingen, som sker ”vid all överprofit”.(17) Den illustrerar marknadsvärdets motsägelsefulla karaktär, som under kapitalismen är ett medel för den enskilde kapitalisten att berika sig själv på samhällets bekostnad.

Redan i Grunddragen framhåller Marx att med samma mängd kapital investerat i produktionens olika branscher kommer kvantiteten producerat mervärde att variera och att huvudskälet därtill är att kapitalets organiska sammansättning inte är lika i varje fall (Marx abstraherar här från cirkulationssfären). Härav följer det att värdet på de varor, som producerats med samma mängd kapital, skiljer sig betydligt åt och att om varor såldes till sina värden, skulle detta medföra skilda profitkvoter. I manuskriptet från 1861/63 (i Teorier om mervärdet) arbetar Marx nu fram de förutsättningar, som möjliggjorde att han kunde genomföra en grundligare undersökning av problemet med genomsnittspröfit och produktionspris.

När Marx undersökte marknadsvärdet, tog han sin utgångspunkt i konkurrensen inom en given bransch. Nu analyserar han konkurrensen mellan kapitalister i skilda produktionsbranscher, varvid kapitalet i de olika branscherna framträder som delar av det totala samhälleliga kapitalet.

Ett branschkapitals andel av det totala mervärdet, dess profit, regleras av dess andel av det totala kapitalet. Denna regleringsprocess åstadkommes genom konkurrensen mellan kapitalisterna i de olika produktionsbranscherna, varigenom det redan producerade mervärdet omfördelas. Marx skriver ”att kapitalisterna strävar efter (denna strävan är dock konkurrensen) att mellan sig fördela den mängd obetalt arbete, som de pressat ut ur arbetarklassen ... inte i det förhållande, vari ett *speciellt* kapital omedelbart producerar mervärde, utan i det förhållande, *för det första*, vari detta speciella kapital bildar en alikvot del av det totala kapitalet, *för det andra*, i det förhållande, vari det totala kapitalet självt producerar merarbete”.(18)

Marx visar alltså, att kategorin ”genomsnittspröfit”, till skillnad från kategorin ”marknadsvärde”, är en kategori för fördelningen av mervärdet mellan de skilda

produktionsbranscherna. Utjämnings av mervärdet till genomsnittspröfit förändrar ingenting i mervärdets totala mängd: summan av genomsnittspröfiterna är lika med det samlade mervärdet. Här sker således inget brott mot värde lagen. Förmedlat av det samlade mervärdet grundar sig genomsnittspröfiten på att värdet bestäms av arbetstiden. Härigenom bestäms också genomsnittspröfitens storlek. ”Bestämningen av detta mervärde ... framträder endast ur bestämningen av värdet genom arbetstiden”, skriver Marx. ”Utan detta är genomsnittspröfiten genomsnittet av *ingenting*, blott fantasi. Och den kunde då lika gärna vara 1.000 som 10 procent.”(19)

Marx hade nu upprättat alla de nödvändiga villkoren för en undersökning av kategorin ”produktionspris”, det vill säga den omvandlade värdeform som i det kapitalistiska samhället utgör den axel, kring vilken marknadspriserna fluktuerar. Under kapitalismen (förutsatt oinskränkt konkurrens) kan varorna inte säljas till sina värden – de måste säljas till sina produktionspriser. Marx skriver ”att det är just emedan en varas värde bestäms av arbetstiden som en varas genomsnittspris ... *aldrig kan* vara lika med dess värde, fastän denna bestämning av genomsnittspriset är härledd ur det värde som grundats på bestämningen genom arbetstiden”.(20)

Produktionspriset är lika med kostnadspriset plus genomsnittspröfiten. Om Marx tidigare talade om individuellt värde och marknadsvärde, drar han nu en skiljelinje mellan individuellt produktionspris och marknadsproduktionspris. Senare (i tredje bandet av *Kapitalet*) understryker han: Allt det som sagts om marknadsvärdet ”gäller med nödvändiga inskränkningar för produktionspriset ...”(22)

Marx visar att den överpröfit (extra mervärde), som enskilda kapitalistgrupper i de olika produktionsbranscherna erhåller, är lika med skillnaden mellan det individuella produktionspriset och marknadsproduktionspriset. ”I samma förhållande som *individuella värden* är individuella *kostnadspriser* ... skilda åt ..”(22) ”... överpröfiten” består ”alltid endast av marknadskostnadspriset överskott över det individuella kostnadspriset eller av marknadsvärdets överskott över det individuella värdet ..”(23)

Låt oss ta ett exempel för att förklara denna tes av Marx. Marknadsvärdet av produkten i en viss bransch antas vara $80k + 20v + 20m = 120$. Om ett enskilt kapital i branschen innehåller maskiner av en avancerad typ, befinner sig dess organiska sammansättning följaktligen ovanför genomsnittet för branschen (den kan till exempel vara dubbelt så hög) och därmed är också dess mervärdekvot högre. Det individuella värdet av det här kapitalets produkt är då $80k + 10v + 20m = 110$. Skillnaden mellan det individuella värdet och marknadsvärdet är 10. Denna skillnad sammanfaller med skillnaden mellan marknadskostnadspriset och det individuella kostnadspriset ($100 - 90$).

Låt oss antaga att den genomsnittliga pröfitkvoten är 15 procent. Marknadsproduktionspriset är då 115 medan den individuella produktionspriset är 103,5 ($90 + 15/100 \times 90$). Skillnaden mellan det individuella produktionspriset och marknadsproduktionspriset är 11,5, det vill säga, det sammanfaller inte exakt med skillnaden mellan produktens individuella värde och dess marknadsvärde och är inte heller det samma som skillnaden mellan det individuella kostnadspriset och marknadskostnadspriset. Detta förklaras av att skillnaden mellan det individuella produktionspriset och marknadsproduktionspriset regleras inte endast av skillnaden mellan det individuella kostnadspriset och marknadskostnadspriset utan också av den allmänna pröfitkvotens nivå. Med en låg allmän pröfitkvot (till exempel 10 procent) skulle denna skillnad uppgå till 11; om den allmänna pröfitkvoten vore 5 procent, skulle skillnaden mellan det individuella produktionspriset och marknadsproduktionspriset vara 10

1/2, det vill säga, den skulle befinna sig ännu närmre skillnaden mellan produktens individuella värde och dess marknadsvärde.

Det är nu möjligt att kort ange de resultat, som Marx uppnådde vid sin undersökning av genomsnittspris och produktionspris. I Teorier om mervärdet fastslår han, att konkurrensens dubbla verkningar (inom en viss bransch och mellan olika branscher) leder till två slags kapitalrörelser och till en ”dubbel utjämningsrörelse” av priserna.(24)

Det första slaget av kapitalrörelse skapar ”den *allmänna prisnivån* inom samma bransch och den *allmänna profitnivån* mellan olika branscher”.(25) Varornas individuella värden omvandlas till marknadsvärden och produktionspriser. Dessa rörelser skall inte uppfattas som om de individuella värdena först omvandlades till marknadsvärden och marknadsvärdena sedan till marknadsproduktionspriser.

Konkurrensen inom olika branscher och konkurrensen mellan dem verkar samtidigt. Det viktigaste resultatet av denna samtidiga verkan är att värdena omvandlas till produktionspriser. För att kunna genomföra en riktig analys av dessa förhållanden, undersöker Marx först konkurrensen inom olika branscher och sedan mellan dem. Detta visar tydligt att konkurrensen inom enskilda branscher omvandlar de individuella värdena till marknadsvärdet och att konkurrensen mellan olika branscher å andra sidan omvandlar individuella värden till individuella produktionspriser och marknadsvärdet till marknadsproduktionspriset. Det samlade resultatet av konkurrensens dubbla verkningar är att värden omvandlas till produktionspriser, men detta är inte hela resultatet.

Det andra slaget av kapitalrörelse, som likaledes är resultatet av konkurrensens dubbla verkningar och som Marx kallade en ”ytlig rörelse”(26), leder till att marknadspriserna (Marx benämner dem ”de verkliga marknadspriserna”(27) eftersom de är de priser som verkligen existerar på ytan – på varumarknaden) utjämnas med produktionspriserna, vilka nu utgör den axel om vilken marknadspriserna fluktuerar.

I sin helhet är den här kapitalrörelsens resultat, att den omvandlar värdena till produktionspriser och utjämnar marknadsprisernas avvikelser från produktionspriserna under den kapitalistiska konkurrensens konkreta betingelser, så ”att den totala mängden samhällelig arbetstid fördelas *mellan de olika produktionssfärerna* i enlighet med de samhällliga behoven” (28)

Läsaren har redan kunnat märka, att vi då och då och i den utsträckning som materialet samlat sig avvikit från redogörelsens allmänna gång för att avteckna den metod som Marx använde i sin ekonomiska forskning. Det ska vi göra nu också.

Det är naturligtvis främst en uppgift för filosofin att studera Marx’ metod i alla dess aspekter. I den här boken ska vi endast undersöka några av de viktigaste dragen i Marx’ metod vid konkret ekonomisk forskning.

För oss är det av intresse hur Marx använde abstraktionsmetoden i den konkreta ekonomiska forskningen. Marx och Lenin har på ett flertal ställen beskrivit den här ekonomiska forskningsmetoden. ”Vid analys av de ekonomiska formerna”, skriver Marx, ”duger dessutom varken mikroskop eller kemiska reagenser. Abstraktionskraften är dess enda hjälpmedel.”(29) Och Lenin anmärker: ”Tänkandet, som går från det konkreta till det abstrakta – när det är *korrekt* – avlägsnar sig inte från sanningen utan närmar sig den ... alla vetenskapliga ... abstraktioner återspeglar naturen djupare, riktigare, *mer fullständigt*. Från den levande

observationen till tänkandet *och därifrån till handling* – det är den dialektiska vägen till kunskap om *sanningen*, till kunskap om den objektiva verkligheten.”(30)

Detta betyder, att Lenin ansåg abstraktionsmetoden vara en riktig teoretisk forskningsmetod, riktig också i den meningen att en teori, som utvecklats genom en riktig användning av den här metoden, också är en sann återspeglning av verkligheten. Marx säger upprepade gånger, att den politiska ekonomin är det kapitalistiska produktionssättets teoretiska uttryck, varmed han självfallet avser kapitalismens vetenskapliga politiska ekonomi.

Varför kan man inte klara sig utan vetenskapliga abstraktioner i vetenskapliga undersökningar? Därför att tingens väsen och uppenbarelseformer inte sammanfaller. Vetenskapens uppgift är just att förstå tingens väsen. Ett sätt att lösa den uppgiften är att använda den vetenskapliga abstraktionsmetoden.

Det är naturligtvis inte tillräckligt att karaktärisera Marx' ekonomiska forskningsmetod som en vetenskaplig abstraktionsmetod. Om man skall beskriva den här metoden fullständigt, måste man framför allt gå in på frågan i vilken grad abstraktionen används i varje enskilt fall.

Det finns inget färdigt svar till det här problemet, men en sak är säker: Marx abstraherar alltid endast från de omständigheter som är av sekundär betydelse för saken i fråga och som enbart hindrar undersökningen av de ekonomiska företeelserna. Utan denna abstraktion vore det helt enkelt omöjligt att studera ekonomiska problem, ty företeelsernas väsen skulle förbli dolda under talrika drag av mindre betydelse. Men man måste beakta, att de sekundära omständigheter, som Marx abstraherar från, endast är sekundära i ett specifikt sammanhang. Om de ses från en annan aspekt, kan de vara av första gradens betydelse, så att det då vore helt ogörligt att abstrahera från dem.

Låt oss ta ett exempel som visar detta. Om det är frågan om att genomföra en abstrakt undersökning av det borgerliga samhället, så måste man bortse från utrikeshandeln.(31) Utrikeshandeln spelar visserligen en mäktig roll under kapitalismen men är en yttre faktor med avseende på den här frågan. Därför framställer Marx i alla viktigare avseenden sin teori om det kapitalistiska produktionssättet utan att ta upp utrikeshandeln. Det räcker att erinra sig hur framgångsrikt Marx kunde förklara den utvidgade reproduktionsprocessen i kapitalismen enbart från dess inre villkor. Lenin försvarade och fördjupade denna marxiska tes i sin kamp mot narodnikarna.

Marx abstraherar visserligen från utrikeshandeln men understryker samtidigt att utrikeshandel och världsmarknad är ”såväl den kapitalistiska produktionens förutsättning som dess resultat”.(32) Realistiskt sett, i dess konkreta villkor, skulle det vara ytterligt svårt för den kapitalistiska produktionen, om det inte fanns någon utrikeshandel. Härom skriver Marx följande: ”Om mararbetet eller mervärdet endast representerades av den nationella merprodukten, så skulle värdets förökning för värdets skull och därför utpressningen av merarbete begränsas av bruksvärdenas trånga, inskränkta krets, vari (det nationella) arbetets värde skulle representeras. Men först utrikeshandeln utvecklar dess /merprodukten/ verkliga natur som värde ...”(33) Utan utrikeshandel och världsmarknad skulle det vara ytterligt svårt för kapitalisterna att realisera profiten.

I det här exemplet framträder tydligt den konkreta, historiska karaktären på de abstraktioner, som Marx gör, Utrikeshandeln, som är en sekundär och ovidkommande faktor i till exempel teorin om den utvidgade reproduktionen, rycker fram i förgrunden, när det gäller att konkret betrakta den kapitalistiska produktionens verkningssätt.

Abstraktionens uppgift är alltså att på varje forskningsstadium bortse från de faktorer, som är externa till undersökningsobjektet, och att koncentrera uppmärksamheten på företeelsernas väsentliga (inre) faktorer. Den allmänna metodologiska principen för Marx var, att den kapitalistiska produktionen måste analyseras i en ren form, vilket är uppenbart framför allt i hans analys av mervärdet. Som vi redan sett, utgick här Marx från att mervärdet skall betraktas i sitt 'rena' tillstånd, skilt från dess speciella former.

Likt många naturlagar verkar alla ekonomiska lagar och kategorier, ja alla samhällseliga lagar, i verkliga livet som tendenser. Marx utgår emellertid ifrån att de teoretiska kategorierna exakt återspeglar och motsvarar de ekonomiska företeelserna utan att för den skull för en sekund glömma att denna överensstämmelse endast är ungefärlig.

Utan detta antagande skulle den teoretiska analysen vara helt omöjlig. Det visar till exempel genomsnittspriset, om vilken Marx säger, att den "aldrig uppträder som någonting givet utan endast som genomsnittresultatet av motsägande svängningar" och existerar "enbart som den bestämmande tendensen i de verkliga, skilda profitkvoternas utjämningsrörelse." (34) Trots det antager Marx att genomsnittspriset är en helt specifik storhet som kan mätas exakt.

Detta speciella drag i Marx' abstraktionsmetod visar sig klarast i hans antagande om identiteten mellan varornas värde och marknadspris. "Dessa varors pris kan förutsättas vara lika med deras värde"(35), säger han. Varornas värde och pris är "här ännu satta som identiska ..." (36) Detta "här" gäller inte bara för Teorier om mervärdet utan också för de tre första banden av Kapitalet.

I den tredje boken av Kapitalet skriver Marx: "I hela vår undersökning utgår vi från förutsättningen, att prisökning eller prissänkning uttrycker verkliga fluktuationer i värdet." (37) Han behandlar ännu inte värdets omvandling till produktionspris. I det senare fallet måste det ha omtalats i teorin att marknadspriser och produktionspriser sammanfaller.

Vid första anblicken verkar det här villkoret motsäga den marxistiska värdeteorins grundvalar. Som vi vet, säger en av den här teorins teser, att värde och pris är principiellt skilda från varandra. I Kapitalets första bok skriver Marx: "Sannolikheten för att pris och värdestorlek inte skall överensstämma, det vill säga att priset avviker från värdestorleken, ligger alltså i själva prisformen." (38) Just denna skillnad mellan marknadspriser och värde illustrerar värdelagen under den spontana kapitalistiska varuekonomins villkor. Förutsättningen att varors marknadspriser och värden eller – på en högre analysnivå – varors marknadspriser och produktionspriser sammanfaller, är inte desto mindre av avgörande betydelse för Marx' värdeteori. Vad säger då Marx?

Först och främst säger han, att i den kapitalistiska ekonomin kan en varas värde endast uttryckas genom dess pris, det vill säga genom värdets penningform. Värdet som sådant kan inte representeras genom annat än priset. Priset är värdets uttryck, ty det är, för att tala med Marx, "penningnamnet på det i varan nedlagda arbetet." (39) "... varan och den penningmängd, vars namn är varans pris, har samma värde ..." (40) Vad är orsaken till prisernas avvikelser från värdet? Orsaken är den kapitalistiska varuekonomins spontanitet, villkoren för varornas realisering, villkoren vid deras försäljning. I varans utbytesrelation, skriver Marx, "kan inte endast varans värdestorlek uttryckas utan även det högre eller lägre pris, för vilket den under givna betingelser kan avyttras." (41) När priset avviker från varans värde, är det självfallet inte längre något adekvat uttryck för värdet.

När Marx ställer sig uppgiften att utveckla värdeteorin, fastän värdet i den kapitalistiska varuproduktionen endast existerar i sitt penninguttryck, i prisformen, så är det klart att han måste anta att värde och pris sammanfaller, eftersom priset endast i det fallet är värdets adekvata uttrycksform.

Likaväl som marknadspriserna avviker från värdena i det kapitalistiska produktionssättet, så är det helt nödvändigt att bortse från dessa avvikelser och anta att värdet är identiskt med marknadspriset, när det gäller att formulera den abstrakta värdeteorin. I det här fallet är varornas realisationsförhållanden – i likhet med utrikeshandeln i reproduktionsanalysen – ovidkommande och fördunklar det verkliga förhållandet.

Genom arbetsvärdeläran lägger Marx värdet till grund för alla de processer, som försiggår i den kapitalistiska produktionen. Därför måste de kategorier, som är förbundna med den direkta produktionsprocessen, fullgott återspegla värdet (eller mervärdet som en del av värdet). I teorin beaktas det här kravet genom antagandet att sådana kategorier direkt uttrycker värde. Om de avviker från värdet, är det redan ett moment av fördelningen eller omfördelningen, det vill säga en omständighet av andrahandsbetydelse. I det här fallet kräver värdeteorin, att till exempel produktionsprisernas eller marknadsprisernas totalsumma är lika med värdenas summa. Det är analogt med förhållandet mellan värde och marknadspris. Varje prisavvikelse från värdet betyder, att det värde, som redan har producerats, omfördelas. Endast under förutsättningen att priset sammanfaller med värdet, är priset ett adekvat uttryck för värdet och en kategori för den direkta produktionsprocessen. Värdeteorin kan specificera detta krav för kategorin ”marknadspris”, ty under normala förhållanden av fri konkurrens är det omöjligt för marknadspriset att permanent avvika från värdet. Om det kunde göra det, skulle priset upphöra att vara värdets adekvata uttryck.

Detta gäller också för den politiska ekonomins övriga kategorier, som återspeglar den direkta produktionsprocessen. Fastän till exempel profiten är mervärdets omvandlade form, är den lika med mervärdet och Marx påpekar att den är ”detsamma som mervärdet ...”(42) Vad beträffar profitens omvandling till genomsnittsprofit och värdets till produktionspris, så är detta – som Marx visar – endast en fråga om ”en *omfördelning av mervärdet som skalats av kapitalet som helhet*, mellan skilda branscher eller skilda kapital i skilda produktionssfärer ...”(43) Till skillnad från marknadsvärde och profit är således genomsnittsprofit en fördelningskategori; genomsnittsprofiternas summa är, helt enligt värdelagen, lika med mervärdenas summa. Följaktligen bestäms genomsnittsprofiten i sista hand av värdet och mervärdet. Om den inte bestämdes på detta sätt vore ”genomsnittsprofiten genomsnittet av *ingenting*, blott fantasi”.(44)

Produktionspriset har å andra sidan en dubbelkaraktär. Det uttrycker den direkta produktionsprocessen eftersom en av dess beståndsdelar är kostnadspriset, men samtidigt är det också en fördelningskategori eftersom det inbegriper genomsnittsprofiten. Det samma gäller förhållandet mellan profit och mervärde. Här blir det uppenbart, att fördelningen endast är en annan aspekt av produktionen, varför en och samma kategori uttrycker såväl produktions- som distributionsförhållanden.

Det är emellertid en avsevärd skillnad mellan å ena sidan kategorierna marknadspris, marknadsvärde och profit, och å andra sidan kategorierna genomsnittsprofit, och produktionspris. Om vi antager normala konkurrensförhållanden, är vanligen marknadspriset lika med värdet och profiten lika med mervärdet. Endast i undantagsfall är emellertid

genomsnittspris och produktionspris det samma som mervärde och värde. Detta karaktäriserar dem också som fördelningskategorier.

Två citat av mycket stort metodologiskt intresse ur Grunddragen kan belysa dessa anmärkningar: ”Att kapitalet i praktiken, både som allmän tendens och direkt genom *priset* ... söker bedraga det *nödvändiga arbetet* och sänka det under dess nivå, såväl den naturliga som den i ett bestämt samhällstillstånd givna, hör inte hit, Här måste vi hela tiden antaga, att den *ekonomiskt* riktiga arbetslönen betalas, det vill säga den lön som bestämts av de allmänna ekonomiska lagarna. Motsägelserna måste här följa av de allmänna förhållandena själva; inte av enskilda kapitalisters luredrejerier. Hur det i övrigt gestaltar sig i verkligheten hör till löneteorin.”(45) Och det andra citatet lyder: ”Vid *prisbestämningen* (som vi också skall se om profiten) kommer ytterligare därtill – *bedrägeriet*, det *ömsesidiga luredrejeriet*. Den ene kan i utbytet vinna vad den andre förlorar; de kan endast fördela mervärdet mellan sig ...”(46)

Förutsättningen att marknadspriserna är lika med värdena, förefaller här vara ett av de viktigaste kraven i Marx' ekonomiska teori. Den antagonistiska motsättningen mellan arbetarklassen och kapitalistklassen betingas inte av att kapitalisten lurar arbetaren genom att sälja honom varor till priser, som är över deras värden, fastän ett sådant bedrägeri också är vida utbrett i den kapitalistiska verkligheten. Antagonismen mellan arbete och kapital beror på mervärdet, som kapitalisten tillägnar sig utan ekvivalent och detta dessutom, som Marx visar, i strikt överensstämmelse med lagen om byte av ekvivalenter, med värdelagen. Kapitalisternas profit grundar sig också på mervärdet. Den profit, som uppkommer genom att varornas marknadspris inte sammanfaller med deras värden, innebär endast en omfördelning av mervärdet.

När han analyserar reproduktionsprocessen, abstraherar Marx från de disproportioner, som sammanhänger med den här processens kapitalistiska form. I den kapitalistiska verkligheten är dock proportionell produktion ”naturligtvis aldrig fallet exakt ...”(47) Trots det utgår Marx i sina undersökningar från att produktionen under kapitalismen är proportionell: ”...i hela den här undersökningen” är det ”naturligtvis alltid förutsatt, att varor säljes och säljes till sina värden.”(48) Realiseringen som reproduktionsteorins huvudfråga är alltså inget i grova drag begriplet avsättningsproblem, vilket framgår av de citerade påpekandena av Marx. I reproduktionsteorin gäller det i mycket högre grad hur produktens alla beståndsdelar i naturaform och i värdeform skall ersättas, och hur de ömsesidiga sambanden mellan den totala samhällsproduktens beståndsdelar skall kunna upprättas.

I sin analys av den process, i vilken genomsnittspris och produktionspris bildas, abstraherar Marx från det faktum att arbetsdagen inte är lika lång i de olika produktionsbranscherna.(49) Om dessa skillnader togs med i räkningen, vore det också nödvändigt att acceptera, att mervärdemängden inte heller är den samma i de olika branscherna. Men uppgiften är att visa, vilket inflytande skillnaderna i organisk sammansättning har på den mervärdemängd, som produceras i de enskilda branscherna. Därför måste man abstrahera från alla de övriga faktorer, som likaledes påverkar mervärdets storlek i de olika branscherna.

I sin mervärde- och profitteori abstraherar Marx också från ”profit vid avyttrandet”. Men den verkliga profit, som kapitalisterna i själva verket erhåller, är ”till största delen” ”profit vid avyttrandet”.(50) Men i det här fallet är det bara den totala profiten som omfördelas mellan enskilda kapitalister, varför man vid undersökningen av den profit, som härrör från mervärdeproduktionen, måste bortse från ”profit vid avyttrandet”.

Mervärdeteorins fullbordan

När vi går över till de avsnitt i Teorier om mervärdet, där Marx utarbetar sin teori om genomsnittspårlit och produktionspris, så ser vi att den centrala platsen i dessa avsnitt intas av ränteteorin och då speciellt av teorin om den absoluta räntan. Det beror på att jordräntan spelar en mycket speciell roll i Marx' ekonomiska teori. Teorin om absolut ränta är nämligen en härledning från teorin om genomsnittspårlit och produktionspris och utgör därför, så att säga, prövostenen för om den senare är riktig eller ej. Den marxiska teorin om genomsnittspårlit och produktionspris bygger på det fundamentet, att värde och produktionspris inte omedelbart sammanfaller och att endast produktionsprisernas summa är lika med värdenas summa.

Skillnaden mellan jordbruksprodukternas värde och produktionspris bildar den absoluta räntan. Ricardos teori om genomsnittspårlit och produktionspris grundar sig däremot på antagandet att värde och produktionspris är identiska. Mot alla fakta förnekar alltså Ricardo den absoluta räntans existens. Om jordbruksprodukternas pris också skulle ge en absolut ränta som tillägg till genomsnittspårliten, skulle priset i själva verket överstiga produktionspriset och – i enlighet med den tes som hävdar värdets och produktionsprisets identitet – även värdet. Resultatet skulle då bli, att samma arbetsmängd skapade ett större värde inom jordbruket än inom industrin, vilket vore ett uppenbart brott mot värdelagen. ”Varornas värde vore alltså inte bestämt av den arbetsmängd de innehåller. Ekonomins hela grundval skulle därmed vräkas över bord.”(1)

Enligt Ricardo visade sig värdelagens allmänna giltighet däri, att den absoluta räntan var omöjlig och att endast differentialräntan kunde existera. I sin iver att 'rädda' värdelagen förnekade Ricardo den absoluta jordräntan, fastän den kapitalistiska verkligheten motsade honom här.

I sin teori om den absoluta räntan finner Marx en bekräftelse på teorin om genomsnittspårlit och produktionspris. Samtidigt utgör teorin om den absoluta räntan ett bevis för att Smiths och Ricardos ursprungliga tes, som hävdar värdets och produktionsprisets identitet, är felaktig. Jordränteteorins funktion vid utarbetandet av teorin om genomsnittspårlit och produktionspris beskriver Marx på följande sätt i ett brev till Engels den 9 augusti 1862: ”Det enda som jag *teoretiskt* måste bevisa är möjligheten av en absolut ränta – utan att glömma bort värdelagen. Det är kring denna punkt hela den *teoretiska* diskussionen rasat ända sedan fysikraternas dagar. Jag tror på denna möjlighet – Ricardo förnekar den. Jag hävdar samtidigt att hans resonemang bygger på en från Adam Smith hämtad, teoretiskt felaktig dogm – den förmodade identiteten mellan *kostnad* och *värde*.”(2)

Marx bestämmer den absoluta räntan som skillnaden mellan värde och produktionspris och visar således att lagen om genomsnittspårlit och produktionspris inte alls motsäger denna, vilket klassikerna inom den borgerliga politiska ekonomin menade. Detta är ett viktigt moment i den marxistiska värde- och mervärdeteorins utveckling, i grundandet av marxismens ekonomiska teori överhuvudtaget.

Allt detta förklarar, varför Marx i Teorier om mervärdet koncentrerar sig på problemet med den absoluta räntan, medan han i den tredje boken av Kapitalet huvudsakligen behandlar differentialräntan. I den tredje boken av Kapitalet framställer Marx jordräntan som en av mervärdets härledda former. Han börjar med differentialräntan, som är ett adekvat uttryck för det kapitalistiska produktionssättet, medan den absoluta räntan och den därpå baserade jordägarklassen framstår som överflödig ur den kapitalistiska produktionens synvinkel. Den speciella strukturen i Teorier om mervärdet, där ränteteorins specifika problem förbindes med

allmänna frågor i teorierna om värde, mervärde, genomsnittspårlit och produktionspris, beror följaktligen på den uppgift, som ränteteorin tilldelats vid grundandet av den marxiska ekonomiska teorin överhuvudtaget.

Vi kan här göra en analogi med penningteorin. Penningteorin fyller samma funktion vid utarbetandet av värdeteorin som ränteteorin fyller vid utarbetandet av teorin om genomsnittspårlit och produktionspris. Och på samma sätt som Marx började utveckla sin värdeteori medan han kritiserade Proudhons penningteori, så föregås teorin om genomsnittspårlit och produktionspris av kritiken av den ränteteori, som den tyske borgerlige ekonomen Rodbertus formulerat. Rodbertus försökte skissera en teori om den absoluta räntan. Marx ger en detaljerad analys av detta försök i ett speciellt kapitel om den absoluta räntan i Teorier om mervärdet.(3) Marx visar att Rodbertus misslyckades därför att han godtagert "Smiths och Ricardos dogm" om förhållandet mellan värde och produktionspris, vilket bildar utgångspunkten för teorin om absolut ränta.

Även här går Marx i sin analys först från det konkreta till det abstrakta: liksom från pengar till värde, så från ränta till genomsnittspårlit och produktionspris.

Teorin om genomsnittspårlit och produktionspris förutsätter i sin allmänna (abstrakta) form, att det inte finns några som helst hinder för fri konkurrens i dess båda former.

Det kapitalistiska jordbruket är en sektor av den kapitalistiska produktionen, i vilken den privata jordegendomens monopol leder till en delvis begränsning av konkurrensen. I jordränteteorin, som den framställs i Teorier om mervärdet, används den allmänna teorin om genomsnittspårlit och produktionspris i ett speciellt fall, vilket karaktäriseras av att monopol existerar och verkar. I utkastet till den tredje delen, det vill säga den framtida tredje boken av Kapitalet, från den period då Marx arbetade på 1861/63 års manuskript, rubricerar Marx avsnittet om räntan med Jordränta (illustration av skillnaden mellan värde och produktionspris).(4)

Också i ett brev till Engels den 2 augusti 1862 omtalar Marx att räntan skall "illustrera" lagen om genomsnittspårlit och produktionspris.(5) I Teorier om mervärdet framställer Marx sin lag om den absoluta jordräntan och säger: "Detta skulle vara den allmänna lag, som jag utvecklat, använd för en specifik näringsgren", (6) nämligen lagen om genomsnittspårlit och produktionspris. I den form som ränteteorin utvecklades i 1861/63 års manuskript, är den således direkt relaterad till teorin om genomsnittspårlit och produktionspris och följaktligen också till fullbordandet av Marx' mervärdeteori. Allt detta tvingar oss till att noggrant undersöka, hur Marx utarbetade denna teori, men självfallet endast i den utsträckning som detta gjordes i manuskripten 1861/63 och då endast till de delar som är direkt relaterade till problemen med genomsnittspårlit och produktionspris.

Ränteteorins funktion i Marx' ekonomiska teori överhuvudtaget består naturligtvis inte enbart av det som redan sagts. I ränteteorin utvecklade Marx på basis av ett konkret exempel sin teori om monopol under kapitalismen, sin teori om det kapitalistiska monopolet inom det kapitalistiska produktionssättet.

Den förmonopolistiska kapitalismen beskrivs ofta som den fria konkurrensens kapitalism, men detta betyder inte att en sådan konkurrens existerade utanför och utan monopol. I själva verket grundar sig ju det kapitalistiska produktionssättet som helhet på, att hela den härskande klassen – kapitalistklassen – har monopol på innehavet av de väsentliga produktionsmedlen, Marx skriver, att "kapitalets *monopol* ensamt gör det möjligt för kapitalisten att pressa

merarbetet ur arbetaren ...”(7) Därför överskrider ränteteorin, som den utvecklats i Teorier om mervärdet, vida de gränser som dess egentliga tema ställt. Med den fullbordade Marx sin teori om värde och mervärde.

I teorin om den absoluta räntan utgår Marx från två grundläggande fakta som karakteriserar det kapitalistiska jordbruket: från den privata jordegendomen (privategendomens monopol på jord som den viktigaste produktionsbetingelsen) och från att kapitalets organiska sammansättning här är lägre än inom industrin. Detta andra faktum innebär, att det kapitalistiska jordbruket släpar efter industrin vad beträffar produktivkrafternas, arbetsproduktivitetens, utvecklingsnivå. Kapitalets låga organiska sammansättning inom jordbruket leder till att det mervärde, som produceras där, överstiger den genomsnittliga profitnivån inom den kapitalistiska produktionen som helhet och att jordbruksprodukternas marknadsvärde därigenom är större än deras samhällliga produktionspris.

Det privata jordägandet hindrar jordbrukets extra mervärde från att komma under hela kapitalistklassens kontroll och öka genomsnittsprofiten. Jordbruket, som en bransch av den kapitalistiska produktionen, deltar inte i att bilda den allmänna profitkvoten och jordbrukets produkter säljs till sina marknadsvärden, inte till sina produktionspriser. Privategendomens jordmonopol skyddar, likt borgens vallgrav, jordbrukssektorn som en sfär av den kapitalistiska produktionen från verkningarna av konkurrensen mellan de olika produktionsbranscherna. Men denna konkurrens rasar tätt invid vallgravarna, vilket betyder att jordbrukets kapitalister inte alls kan tillgodogöra sig skillnaden mellan marknadsvärdet och det samhällliga produktionspriset, ty om de kunde det, skulle de vara i en privilegierad ställning gentemot kapitalistklassen som helhet. Men det kan inte konkurrensen mellan de olika branscherna tillåta. Därför går hela det extra mervärdet som absolut ränta över i händerna på jordägarna, som överhuvudtaget gör det möjligt för jordbruket som produktionsbransch att inta en äkta monopolställning.

Vi ser här, att Marx härleder sin teori om absolut ränta omedelbart från teorin om genomsnittsprofit och produktionspris, särskilt från det huvudfaktum som denna teori vilar på, nämligen skillnaden mellan värde och produktionspris.

Medan den absoluta räntan är ett resultat av privategendomens jordmonopol och av jordbrukets lägre produktivitet jämfört med industrin, så är differentialräntan – vilket Marx visar – ett resultat av att det kapitalistiska bruket av jorden har monopol (av de kapitalistiska förhållandenas dominans inom jordbruket) och av att tillgången på den bättre jorden med en högre produktivitet är begränsad och att den till de rådande produktionspriserna inte kan tillfredsställa den samhällliga efterfrågan på jordbruksprodukter.

Under dessa förhållanden är det det individuella värdet och det individuella produktionspriset på den sämsta jordens produkter, som bestämmer jordbruksprodukternas marknadsvärde och samhällliga produktionspris. Detta leder till att de kapitalister, som brukar bördigare jordar, erhåller en överprofit (extra mervärde), som är lika med skillnaden mellan det samhällliga och det individuella produktionspriset. Denna överprofit bildar differentialräntan, vilken jordägarna, under det privata jordägandets villkor, tillägnar sig.

Enligt Marx' ränteteori är såväl den absoluta räntan som differentialräntan resultatet av jordbruksarbetarens arbete. I fråga om den absoluta räntan är detta uppenbart, eftersom den stammar från jordbruksproduktens värdeöverskott över dess produktionspris. Den absoluta räntan, skriver Marx, uppkommer därigenom, ”att jordbrukskapitalet, i förhållande till

kapitalets konstanta del, sätter en större mängd arbete i rörelse än vad genomsnittskapitalet inom den icke-agrara industrin gör.”(8)

Differentialräntan är däremot resultatet av den högre produktiviteten hos jordbruksarbetare på mer bördiga jordar. ”På den bördigare jorden är arbetarens arbete produktivare än på den mindre bördiga jorden”, anmärker Marx i detta sammanhang. ”Det mervärde, som hans produktöverskott innehåller, hans arbetes större relativa fruktbarhet eller hans differentialmerarbete, lägger jordägaren beslag på.”(9)

Här avslöjar Marx den väsentliga skillnaden mellan absolut ränta och differentialränta: medan den absoluta räntan beror på den lägre produktiviteten inom jordbruket som bransch av ekonomin jämfört med industrin, så återspeglar differentialräntan den större produktiviteten hos vissa kapital inom jordbruket jämfört med andra kapital inom samma bransch. Marx’ jordränteteori grundar sig på den åtskillnad, som görs mellan två slags monopol inom jordbruket: den privata jordegendomens monopol och det kapitalistiska monopolet på bruket av jorden. Vi kan här erinra oss, att Lenin i sitt arbete *Agrarfrågan och Marxkritikerna*, som kom 1901, undersökte de två slagen av monopol inom jordbruket oberoende av Marx. (Teorier om mervärdet hade då ännu inte publicerats och kunde alltså inte vara kända för Lenin.) Uttrycket ”det kapitalistiska monopolet på bruket av jorden” kommer från Lenin. I en not till den nya upplagan av sin bok skrev Lenin, att ”Marx ger en förklaring av den absoluta räntan, som bekräftar min tolkning (speciellt med avseende på de två slagen av monopol)” inom det kapitalistiska jordbruket.(10)

Den åtskillnad, som Marx gör mellan två slags monopol inom det kapitalistiska jordbruket, är av stor betydelse, ty därigenom är det möjligt att exakt avgränsa den absoluta räntan från differentialräntan och bestämma karaktären på de produktionsförhållanden som uttrycks av dessa två ränteslag, nämligen differentialräntans specifikt kapitalistiska karaktär och den absoluta räntans feodala karaktär. Denna distinktion utgjorde den teoretiska grundval, på vilken Lenin utarbetade sitt program för jordnationalisering.

Så tillvida som den absoluta räntan och differentialräntan grundar sig på den privata jordegendomen, är de, som Marx säger, en ”nödvändig produkt” av det kapitalistiska produktionssättet.(11) Eftersom kapitalismen grundar sig på privat ägande av produktionsmedlen, är det naturligtvis då omöjligt att helt undanröja den privatägda jorden. ”Om jordegendomen vore *folkets egendom*”, säger Marx, ”skulle den kapitalistiska produktionens grundval helt upplösas ...”(12)

Marx visar att differentialräntan under kapitalismen bestäms av de kapitalistiska ägandeformerna och så tillvida är karaktäristisk för kapitalismen. Den absoluta räntan är emellertid under kapitalismen nära förbunden med förhållandet mellan arbetsproduktiviteten inom jordbruket och arbetsproduktiviteten inom industrin. Marx anmärkte att industrins snabbare utveckling i jämförelse med jordbruket är ”ett historiskt fenomen”, som visar på ”den borgerliga produktionens ytterst egendomliga utveckling och dess inneboende motsägelser”.(13) Marx riktar uppmärksamheten på att jordbruket ursprungligen (under antiken och medeltiden) var mer produktivt än industrin, ty här medverkade ”en maskin som naturen inrättat”(14), det vill säga marken, jorden, medan den maskinella produktionen ännu inte existerade. När sedan den mekaniserade stordriftsproduktionen utvecklades, växte industrin snabbare än jordbruket, fastän detta till en viss del berodde på exproprieringen av jordbrukets befolkning och en betydande höjning av kapitalets organiska sammansättning inom jordbruket. Men i den utsträckning, påpekar Marx, som i framtiden kapitalets koncentration inom jordbruket fortgår och kemin, geologin och fysiologin utvecklas –

”vetenskaper som är direkta, specifika grundvalar för jordbruket i högre grad än för industrin”, vars ”egentliga vetenskapliga grundval” är mekaniken – i denna utsträckning måste ”jordbrukets produktivitet utvecklas relativt snabbare än industrins”.(15)

Om produktiviteten inom jordbruket skulle nå upp i jämnhöjd med industrins och kapitalets organiska sammansättning inom jordbruket, som en konsekvens, skulle nå upp till samma nivå som inom industrin, måste den absoluta räntan försvinna. Härom säger Marx bestämt: jordräntan är ett resultat av ”en *historisk skillnad* i kapitalets organiska beståndsdelar (inom industrin och inom jordbruket – V. V.), som del vis kan utjämnas, ja till och med försvinna genom jordbrukets utveckling.”(16)

Sedan Marx utvecklat sin ränteteori, visar han att de två slagen av monopol inom jordbruket är två slag av ett specifikt kapitalistiskt monopol, specialfall av det monopol som är eget för den kapitalistiska produktionen som helhet. Marx säger att det rör sig om ett monopol ”så som det förekommer inom alla industri sektorer och som endast fast etablerar sig inom denna /jordbruket/ och således antar ränteformen som skiljer sig från överprofiten”.(17)

Marx avser här den process, vari marknadsvärdet och det samhälleliga produktionspriset bildas. Båda bildas som en följd av kapitalistisk konkurrens – inom en bransch och mellan olika branscher. Men denna konkurrens verkar under betingelserna av monopolet för det kapitalistiska ägandet av produktionsmedlen (under betingelserna av monopolet för det kapitalistiska bruket). Därför måste samma slags produkter, som befinner sig på marknaden samtidigt, ha samma marknadsvärde, samma samhälleliga produktionspris och följaktligen också samma marknadspris. Summan av det samhälleliga produktionspriset på alla branschers produkter är här lika med dessa produkters totala marknadsvärde. Det samhälleliga produktionspriset garanterar, att hela kapitalistklassen erhåller en genomsnittspröfit. Men marknadsvärdets och det samhälleliga produktionsprisets nivå bestäms av den grupp kapitalister, som behärskar marknaden och erhåller en överprofit.

Detta är det kapitalistiska monopolets framträdelseformer. De uttrycker: 1. hela kapitalistklassens monopol på ägandet av produktionsmedlen och 2. monopolsituationen för enskilda kapitalistgrupper som dominerar marknaden. Det speciella draget hos monopolet för det kapitalistiska bruket är, att det inte knyts till vissa enskilda kapitalister eller kapitalistgrupper. Alla kapitalister har formellt samma möjlighet, teoretiskt har de alla en chans att för en viss tid befinna sig i monopolsituation och de kan alla erhålla överprofit. Det enda undantaget här är jordbruket, där jordägarnas monopolsituation (ägarna till produktionens huvudbetingelser) och, genom jordägarna, alla agrara kapitalisters monopolsituation – också den grupp kapitalister som brukar bättre jordar – fixeras genom det kapitalistiska jordbrukets speciella drag och genom naturliga förhållanden. Därför är de två slagen av monopol inom det kapitalistiska jordbruket av en beständig, inte tillfällig, karaktär. De är följaktligen ett lämpligt objekt för studiet av det kapitalistiska monopolet i dess allmänna form.

Det kapitalistiska jordbrukets speciella egenskaper har endast till följd, att detta monopol är beständigt; monopolet självt är ett resultat av att den kapitalistiska produktionens lagar verkar.(18) Marx skriver: ”Här skiljer sig manufaktur och jordbruk åt endast därigenom, att inom den ena hamnar överprofiterna i fickorna på kapitalisten själv, inom den andra hos jordägaren, och vidare därigenom, att de i det första fallet *flyter*, inte uppnår någon fasthet skapas än av den ene, än av den andre kapitalisten och upphävs ständigt åter, medan de i det andra fallet *fixeras* på grund av sin varaktiga (åtminstone för en längre period) naturliga grund i *skilda jordmåner*.”(19)

I Teorier om mervärdet visar Marx, att monopolet framför allt yttrar sig genom monopolpriser, vilka förutom genomsnittsprofiten också innehåller en viss monopolistisk överprofit. Inom jordbruket fixeras denna monopolistiska överprofit i form av räntan. Följaktligen, säger Marx, är jordräntan ett specialfall av monopolistisk överprofit, medan jordbruksprodukternas pris är ett monopolpris så snart som det inbegriper räntan (absolut ränta eller differentialränta).

Marx visar, att monopolkaraktären på jordbruksprodukternas priser i första hand orsakas av den privata jordegendomens monopol. ”Det är faktiskt ett pris”, skriver Marx, ”som framtvings endast av jordegendomens monopol och som däri skiljer sig som monopolpris från de industriella produkternas pris.”(20) Lenin betonar också den här aspekten: ”Den absoluta räntan härstammar från den privata jordegendomen. Denna ränta innehåller ett monopolelement, monopolprisets element.”(21)

Den privata jordegendomens monopol leder till att jordbruksprodukterna, till skillnad från industriprodukterna, säljs till sitt marknadsvärde men inte till sitt samhälleliga produktionspris.

Den privata jordegendomens monopol förhindrar att jordbruksprodukternas värden omvandlas till produktionspriser och upprätthåller på så sätt konstlat jordbruksprodukternas priser på en monopolistiskt hög nivå. Marx beskriver jordräntans speciella karaktär som en form av extra mervärde (överprofit) med orden: ”För övrigt, hur man än förklarar jordräntan själv, så förblir den *väsentliga skillnaden* mot industrin, att här uppstår ett överskott av mervärde genom billigare produktion, där genom dyrare.” (22) Om den privata jordegendomens monopol och den absoluta räntan skulle undanröjas genom en jordnationalisering, skulle priset på jordbruksprodukterna falla; men de industriella produkternas produktionspriser skulle stiga, eftersom genomsnittsprofiten skulle öka. Härom skrev Marx: ”... den absoluta räntans avskaffande skulle sänka jordbruksprodukternas pris och höja industriprodukternas så mycket, att genomsnittsprofiten steg genom den här processen.” (23)

Genomsnittsprofiten skulle stiga, ty sedan den privata jordegendomens monopol avskaffats, skulle den profit, som de agrara kapitalisterna erhållit, flyta in till kapitalistklassens ’gemensamma kassa’. Eftersom profitkvoten inom jordbruket på grund av kapitalets låga organiska sammansättning är högre än den genomsnittliga profitkvoten, måste dess inlemmande i profiternas utjämningsprocess leda till att den genomsnittliga profiten stiger. Men upphävandet av den privata jordegendomens monopol, avskaffandet av den absoluta räntan och sänkningen av jordbruksprodukternas pris till deras produktionsprisnivå betyder inte – och detta antyder också Marx – att jordbruksprisernas monopolistiska karaktär utplånas. Fortfarande kvarstår det kapitalistiska monopolet på bruket av jorden, fortfarande kvarstår differentialräntan som en följd av det här monopolet. Därför förblir jordbruksprodukternas pris ett *monopolpris*, också när det endast inbegriper differentialräntan. ”Också här är den räntebärande produktens pris ett monopolpris ...”(24) ”Vad beträffar differentialräntan, så kan man säga, att den är resultatet av ’högt värde’, så vitt man med ’högt värde’ förstår marknadsvärdets överskott över det verkliga eller enskilda värdet på produkter från relativt bördigare klasser av jord eller gruvor.”(25)

Differentialräntan uppkommer genom det kapitalistiska monopolet på bruket av jorden och genom den därmed förbundna konkurrensen mellan de agrara kapitalisterna. Denna konkurrens uttrycks av att ett enhetligt marknadsvärde, ett enhetligt samhälleligt produktionspris och följaktligen också ett enhetligt marknadspris upprättas.

Den kapitalistiska konkurrensens villkor får till följd att det individuella produktionspriset på de sämsta jordområdena är det bestämmande produktionspriset.

Detta skapar det ”falska sociala värde”, som redan nämnts – ett marknadsvärde som konstlat inflaterats av det kapitalistiska monopolet på bruket av jorden, ett samhälleligt produktionspris med vilket ”samhället, som konsument betraktat, betalar alltför mycket för jordens produkter ...”(26) Det ”falska sociala värdet” är ett monopolpris; det är realiseringen av det kapitalistiska monopolet på bruket av jorden.

Marx kommer fram till slutsatsen, att i det kommunistiska samhället, där kategorin ”pris” upphört att existera, kommer det heller inte att finnas någon differentialränta. Så som i det förgångna kommer socialt arbete att brukas inom jordbruket för att uppodla områden av skiftande bördighet, men den arbetsförbrukning, som sparas på de bättre områdena, kan i stället användas för att förbättra de mindre produktiva områdena, varigenom den totala arbetsmängd, som förbrukas inom jordbruket, kommer att minska.(27)

Inom det kapitalistiska produktionssättet är det emellertid omöjligt att undanröja den monopolistiska karaktären på jordbruksprodukternas priser. En borgerlig jordnationalisering kan endast leda till att differentialräntan vandrar över från jordägarens pung till den borgerliga statens, medan jordbrukspriserna förblir de samma.

Huvudproblemet i den monopolpristeori, som Marx utvecklade i Teorier om mervärdet, är förhållandet mellan monopolpris och värde. Speciellt visar han, att likaväl som en distinktion måste göras mellan monopolpris å ena sidan och produktionspris och värde å den andra, så måste också en distinktion göras mellan marknadsmonopolpris och ett monopolpris, som är lika med marknadsvärdet eller det samhälleliga produktionspriset. I det senare fallet kan man tala om ett ”monopolistiskt marknadsvärde” och ett ”monopolistiskt produktionspris”.

Marx karakteriserar marknadsmonopolpriset, vilket han också kallar det ”egentliga monopolpriset”(28), som ett pris ”begränsat endast av ... den *betalningsförmögna efterfrågan* ...”(29) Som ett exempel på de betingelser, under vilka en produkt kan säljas till ett marknadsmonopolpris, anför Marx en liten ö, där det inte sker någon yttre handel med spannmål eller med andra jordbruksprodukter.

I motsats till marknadsmonopolpriset, vilket vitt kan avvika från värdet, är jordbruksprodukternas monopolpris, som inbegriper den absoluta räntan, lika med deras marknadsvärde (monopolistiskt marknadsvärde), det vill säga, det överstiger endast deras samhälleliga produktionspris. (Men i det här fallet är det samhälleliga produktionspriset – så vida det bestäms av kostnadspriset på de sämsta jordarna – också ett monopolistiskt produktionspris.)

Marx förklarar varför jordbruksprodukternas monopolpris inte som regel kan överstiga deras värde. Värdet är den direkta basen för det här priset. Under den förkapitalistiska perioden (fram till 1500-talet) byttes varor till sina värden. Vid den här tiden existerade också den privata jordegendomen. Genom den industriella kapitalismens utveckling undergick prisbildningen en genomgripande förändring och marknadspriserna fluktuerade inte längre kring värdet utan kring produktionspriset.

Men inom jordbruket förhindrade det privata jordägandet den här förändringen av prisbildningen och värdet förblev den direkta basen för jordbruksprodukternas priser. Liksom

tidigare fluktuerar alltså de här produkternas priser kring värdet. ”De som härleder jordräntan ur monopolen,” skrev Marx, ”misstar sig däri, att de tror, att monopolen gör det möjligt för jordägaren att tvinga upp *varornas pris över deras värde*. Det består tvärtom i att hålla *varornas värde över deras genomsnittspris*; att sälja varorna inte *över utan till* deras värde.”(30)

Ett viktigt moment vid gestaltandet av förhållandet mellan monopolpris och värde är, som Marx visar, den tes som borgerliga politiska ekonomer formulerade redan i början av 1800-talet: ”Det är inte räntan på jorden som bestämmer *priset* på dess produkt, utan det är *priset* på denna produkt, som bestämmer jordräntan.” (31) Räntan som en form för den monopolistiska överprofiten grundar sig följaktligen på jordbruksprodukternas värde och är således inte ett påslag på värdet.

Den privata jordegendomens monopol är en barriär, som förhindrar att kapitalet fritt genomtränger jordbruket. Men, som Marx visar, är inget monopol absolut. Som ett exempel på hur det privata jordägandet undergrävs, citerar han det fall, där jordägaren och den kapitalistiska jordbrukaren är en och samma person. Marx skriver att för denne jordbrukare ”som kapitalist lägger jordegendomen inga hinder i vägen, reser inget motstånd, ty han har den i sin makt, inte som kapitalist utan som jordägare.”(32) Här gäller regeln att ”jordegendomen ... *försvinner* ansikte mot ansikte med kapitalet ...”(33) Den här kapitalisten kan nöja sig med genomsnittsprofiten, då han inte betalar ränta till någon.

I det här fallet är det möjligt att sänka jordbruksprodukternas pris till produktionsprisets nivå. I allmänhet är det kampen mellan jordägaren och kapitalisten, som bestämmer i vilken utsträckning jordägaren kan realisera sin ekonomiska ställning, huruvida han kan tilltvinga sig hela den absoluta räntan från kapitalisten eller måste nöja sig med endast en del därav.

Marx ger också ett annat exempel: den absoluta räntan existerar inte, där ”*tillgången* vid ett lämpligt pris är så stor, att jordegendomen inte kan bjuda kapitalens utjämning något motstånd ...”(34) Ekonomiskt sett existerar här inget jordäggande även om det kan existera juridiskt.

Med de anförda exemplen karaktäriserar Marx konkurrensen mellan jordbruket och övriga produktionssektorer, vilken leder till att den privata jordegendomens monopol undergrävs. Konkurrensen inom kapitalistklassen kan också medföra, att det kapitalistiska monopolen på bruket av jorden undergrävs. När Marx säger, att det är produktionspriset på de sämsta jordarna, som bestämmer produktionspriset inom jordbruket, så antager han att det kapitalistiska monopolen på bruket av jorden är hundraprocentigt effektivt, det vill säga, han antager att produkterna från hela den tillgängliga jordarealen krävs för att tillfredsställa efterfrågan. När det gäller att teoretiskt definiera differentialräntan, är det helt riktigt och också nödvändigt att abstrahera från marknadsförhållandena, eftersom differentialräntan endast under dessa förutsättningar fullständigt kan realiseras.

Men i Teorier om mervärdet formulerar Marx också rörelselagen för jordbruksprodukternas marknadsvärde, vilken tar hänsyn till möjliga fluktuationer i marknadssituationen.(35) Enligt den här lagen kan marknadsvärdet variera inom vida gränser: från det individuella värdet på de sämsta jordarnas produkter till det individuella värdet på produkterna från de bördigaste jordarna.

Marx visar att jordbruket, som en bransch av den kapitalistiska produktionen, innehar privilegiet att sälja sina produkter till deras värde och inte till produktionspriset. Men detta

privilegium ”gäller inte alls ... för de produkter, som producerats till skilda värden inom *samma* produktionssfär.”(36) Inom jordbruket självt bestäms prisnivån av de fruktbarare jordarnas andel av den totalprodukt, som förs ut på marknaden. Det kommer an på de bättre jordarnas bördighet, om de sämre områdena kan realisera en viss del av skillnaden mellan deras produkters individuella värde och individuella produktionspris eller om konkurrensen från de bättre jordarna är så stark, att de sämre inte ens kan realisera genomsnittsprifiten. På det här sättet visar Marx att de bördigare områdena spelar en dominerande roll på marknaden, förutsatt naturligtvis, att deras produktmängd är sådan att ett överskott skapas och priset tvingas ned. Konkurrensen inom jordbruket kan alltså få till effekt att jordräntan enbart blir ett avdrag från den kapitalistiske jordbrukarens profit, som på sin kant försöker skära ned sina arbetares löner.

Marx använde också abstraktionsmetoden i de undersökningar, som han genomförde om jordränteteorin i manuskripten 1861/63.

När det kapitalistiska jordbruket undersökes, kan man inte bortse från privategendomens monopol, som är karaktäristiskt för det. Marx påpekar att ”... stod jorden till var och ens fria förfogande, så saknades ett huvudelement i kapitalbildningen.”(37) Jordegendomen i dess kapitalistiska form och jordräntan som detta monopols realisering är det kapitalistiska Produktionssättets ”nödvändiga produkt”.(38)

Ricardos ränteteori förutsätter, att kapitalet kan röra sig obehindrat inom jordbruket. Hans motståndare invände, att hans ränteteori inte beaktade, hur svårt det är för en jordbrukare, som investerar en stor mängd fast kapital, att dra tillbaka kapital från jordbruket. Marx instämmer i denna invändning och understryker: ”Englands historia från 1815 till 1830 bevisar i *hög grad* detta.” Trots det, säger Marx, träffar denna invändning ”*inte alls* teorin, den lämnas *helt oberörd*, ty det handlar här alltid enbart om ett mer eller mindre snabbt eller långsamt verkställande av den ekonomiska lagen.”(39) De svårigheter, som tillbakadragandet av kapitalet innebär, påverkar inte den ekonomiska lagens väsen – jordräntelagen – utan dess framträdelseform, karaktären på dess verkningar. Detta är yttre faktorer, som skall abstraheras från.

Men Ricardos ränteteori förutsätter också, att det inte finns några begränsningar på kapitalinvesteringar i jordbruket. I den här frågan tar Marx otvetydigt parti för Ricardos motståndare, när han poängterar att kapitalinvesteringar i jordbruket kommer att möta motstånd från jordägarna. Ricardo å sin sida abstraherade faktiskt från den privata jordegendomen. Marx kallar denna abstraktion ”grundfalsk”.(40)

Det här exemplet visar tydligt, vad som skall göras och vad som inte skall göras när man använder abstraktionsmetoden.

Vi har här försökt att utförligt beskriva, hur Marx i manuskripten 1861/63 vidareutvecklade sin värde- och mervärdeteori genom att utarbeta teorin om genomsnittsprifit och produktionspris samt ränteteorin – värdets och mervärdets omvandlade former. Han visar, hur värde och mervärde uppträder på det kapitalistiska samhällets yta, hur de modifieras under den kapitalistiska konkurrensens och det kapitalistiska monopolets konkreta villkor. Och därmed fullbordade han också sin teori om värde och mervärde.

Efter 1863 koncentrerade Marx i själva verket sina krafter på att förbereda sitt ekonomiska arbete för tryckning. 1865 avslutade han manuskriptet till Kapitalets tredje band, där han i

harmoni med helhetsstrukturen i sitt ekonomiska arbete framställde teorin om genomsnittspris och produktionspris samt jordräteteorin.

Vi har redan sett, att Marx första gången utarbetade sin värde- och mervärdeteori i Grunddragen; senare framställer han den i Till kritiken av den politiska ekonomin och i första boken av Kapitalet. Dessa senare framställningar av värde- och mervärdeteorin är mer fullständiga till innehållet än de i Grunddragen. Men det förringar inte Grunddragets värde, när det gäller att lära känna Marx' 'forskarlaboratorium' och få vetskap om hur han utarbetade sin ekonomiska teori. Det förhåller sig helt annorlunda med manuskripten från 1861/63 och med Teorier om mervärdet. Teorier om mervärdet kompletterar de första tre banden av Kapitalet i en rad grundläggande frågor.

Hur Kapitalet tog form

När Marx utvecklade sin ekonomiska teori, utarbetade han samtidigt också strukturen på sitt framtida ekonomiska verk. Uppgiften att bygga upp Kapitalets struktur var inte mindre besvärlig och kvalfull än att grunda mervärdeteorin. Men varje framgång har sin rot i hårt arbete. Till slut fann Marx en form för sitt ekonomiska verk, som motsvarade dess storslagna innehåll. Marx var också medveten om sitt arbetes inre fulländning. Det står klart skrev Marx till Engels i februari 1866, "att många detaljbrister måste finnas i ett arbete som mitt. Men *kompositionen*, sammanhållningen, är en triumf för den tyska vetenskapen, vilket en enskild tysk kan tillstå, då det inte på något vis är *hans* förtjänst utan snarare *nationens*."(1)

Som alla vet består Kapitalet av fyra band. Men det vore fel att anta, att Marx ger den positiva framställningen av sin teori i de tre första banden, medan det fjärde enbart ägnas åt kritiken av den borgerliga politiska ekonomin. Detta antyds av arbetets fullständiga titel: Kapitalet. Kritik av den politiska ekonomin. Det är helt uppenbart att titelns andra del – Kritik av den politiska ekonomin – gäller alla fyra banden. Med 'kritik' förstod Marx i synnerhet övervinnandet av den borgerliga politiska ekonomins teorier. Här rör det sig om en kritik, som i högsta grad är konstruktiv. Marx drog själv aldrig någon skarp gräns mellan en kritisk och en teoretisk del av Kapitalet. I en fotnot till Kapitalets första bok heter det: "Det otillräckliga i Ricardos analys av värdestorleken ... skall man se av denna skrifts tredje och fjärde bok."(2) Även här framgår det, att kritiken av den borgerliga politiska ekonomin är objekt inte bara för den fjärde boken av Kapitalet utan också för de övriga.

Förhållandet mellan de tre första böckerna och den fjärde kan framför allt beskrivas som ett förhållande mellan det logiska och det historiska. I Kapitalets tre första böcker kritiserar den borgerliga politiska ekonomin huvudsakligen från en logisk ståndpunkt, medan kritiken i den fjärde boken (i Teorier om mervärdet) främst görs från en historisk ståndpunkt, eftersom den ekonomiska teorins historia återspeglar det borgerliga samhällets historia. När den betraktas historiskt, måste den borgerliga politiska ekonomin naturligtvis ge Marx ett värdefullt teoretiskt material.

Det är följaktligen inte någon tillfällighet, att Marx för första gången utarbetade de grundläggande delarna av sin ekonomiska teori under arbetet med Teorier om mervärdet, till exempel teorin om produktivt och improduktivt arbete, teorin om genomsnittspris och produktionspris, jordräteteorin, teorin om den kapitalistiska reproduktionen och kristeorin.

Kapitalets ursprungliga struktur var inte alls den form, som vi idag känner i den. Under arbetets gång förändrade och fulländade Marx den steg för steg, tills han slutligen nådde fram till den struktur som bäst motsvarade hans ekonomiska teoris rika innehåll.

I Marx' arbete med Kapitalets struktur kan vi urskilja olika etapper. Men redan på 1840-talet hade Marx delat in sitt arbete med ekonomin i två delar: en teoretisk del där en positiv framställning av arbetets ämne ges, och en del "som är mer historisk ..."(3)

I samband med själva skrivandet av Grunddragen 1857 började han att intensivt befatta sig med strukturen till sin Ekonomi. Hans första provisoriska plan framställdes i Inledning till Till kritiken av den politiska ekonomin (vilken skrevs ungefär i början av september 1857), som han aldrig avslutade och som ursprungligen var tänkt att bli en inledning till hans ekonomiska verk. "Indelningen", skrev Marx, "måste tydligen göras på detta sätt: 1. De allmänt abstrakta bestämningarna, som just därför mer eller mindre till kommer alla samhällsformer ... 2. De kategorier, som utgör det borgerliga samhällets inre struktur och som bildar grundvalen för de viktigaste klasserna. Kapital, lönarbete, jordegendom. Deras förhållande till varandra. Stad och landsbygd. De tre stora samhällsklasserna. Utbytet dem emellan. Cirkulation. Kreditväsen (privat). 3. Det borgerliga samhällets sammanfattning i statens form. Beträktat i förhållande till sig själv. De 'improduktiva' klasserna. Skatter. Statsskuld. Statlig kredit. Befolkning. Kolonier. Emigration. 4. Produktionens internationella förhållande. Internationell arbetsdelning. Internationellt utbyte. Export och import. Växelkurs. 5. Världsmarknad och kriser."(4)

I Kapitlet om pengarna lägger Marx också fram en plan för presentationen av teorin: i det första avsnittet skall "bytesvärde, pengar, priser" behandlas. "Produktionens inre struktur utgör ... det andra avsnittet, sammanfattningen i staten det tredje, de internationella förhållandena det fjärde, världsmarknaden avslutningen ..."(5)

Men i början av Kapitlet om pengarna har Marx redan framlagt en detaljerad version:

"I. 1) Kapitalets allmänna begrepp. 2) Kapitalets speciella natur: rörligt kapital, fast kapital. (Kapital som livsmedel, som råmaterial, som arbetsinstrument.) 3) Kapitalet som pengar.

II. 1) *Kapitalets kvantitet. Ackumulation. 2) Kapitalet mätt mot sig självt. Profit. Ränta. Kapitalets värde: det vill säga kapitalet till skillnad från sig självt som ränta och profit. 3) Kapitalens cirkulation. a) Byte av kapital mot kapital. Byte av kapital mot reventy. Kapital och priser. b) Kapitalens konkurrens. c) Kapitalens koncentration.*

III. Kapitalet som kredit.

IV. Kapitalet som aktiekapital.

V. *Kapitalet som penningmarknad.*

VI. Kapitalet som rikedomens källa. Kapitalisten.

Efter kapitalet skall sedan jordegendomen behandlas. Därefter lönarbetet. Efter alla tre, *prisrörelsen* som cirkulationen bestämd i dess inre totalitet. A andra sidan, de tre klasserna som produktionen i dess tre grundformer och cirkulationens förutsättningar. Sedan *staten*. (Stat och borgerligt samhälle. – Skatterna eller de improduktiva klassernas existens. – Statsskulden. – Befolkningen. – Statens yttre förhållanden: kolonier. Utrikeshandel. Växelkurs, Pengar som internationell valuta. – Slutligen världsmarknaden. Det borgerliga samhällets utsträckning utöver statens gränser. Kriserna. Upphävande av det bytesvärdebaserade produktionssättet och samhällsformen. Verklig bestämning av det individuella arbetet som samhälleligt arbete och vice versa.)"(6)

Denna verkligt storslagna plan, som gjordes upp i november 1857, antyder att Marx tänkte utforska det borgerliga samhällets alla viktiga aspekter – fram till de betingelser, under vilka det kunde undanröjas och ersättas av en överlägsen samhällsform, kommunismen. Den historiska delen saknas i den här planen, eftersom endast själva den ekonomiska teorins logiska struktur framställs. Avsnittet om kapitalet indelas i sex stora delar, som markeras med romerska siffror. Men några sidor längre fram lägger Marx fram en annan plan för avsnittet om kapitalet: ”*Kapital*. I. *Allmänt*: 1) a) Kapitalets utveckling ur penningen. b) Kapital och arbete (förmedlat genom *främmande* arbete). c) Kapitalets element, indelade efter deras förhållande till arbetet. ... 2) *Kapitalets differentiering*: a) rörligt kapital, fast kapital. ... 3) *Kapitalets egenart*: kapital och profit. ... II. *Speciellt*: 1) Kapitalens ackumulation. 2) Kapitalens konkurrens. 3) Kapitalens koncentration. ... III. *Enskilt*: 1) Kapitalet som kredit. 2) Kapitalet som aktiekapital. 3) Kapitalet som penningmarknad.”(7)

I avsnittet Allmänt (Marx kallade senare det här avsnittet för Kapitalet i allmänhet) framgår att indelningen av materialet i tre delar redan klart skisserats, vilket senare skulle spela en så viktig roll för den teoretiska delens struktur i Kapitalet. Denna indelning formuleras fortfarande med terminologin från Hegels Logik. Två månader senare, den 14 januari 1858, skrev Marx till Engels: ”Vid valet av rätt *metod* för behandling av den frågan har jag haft stor nytta av att jag på nytt kunnat bläddra igenom Hegels Logik.”(8) När vi ser hur Marx utvecklade Kapitalets struktur, är det uppenbart att han gradvis befriade strukturen från den filosofiska byggnadsställning som han hade omgett den med.

Den 22 februari 1858 meddelade Marx Lasalle om planen för sitt ekonomiska arbete, som skulle omfatta sex böcker: ”1. Om kapitalet (innehåller några inledande kapitel). 2. Om jordegendomen. 3. Om lönarbetet. 4. Om staten. 5. Internationell handel. 6. Världsmarknad.” Därefter fortsätter han: ”Jag kommer naturligtvis inte ifrån att då och då kritisera andra ekonomer i synnerhet polemiserar jag mot Ricardo ... Men i stort sett skulle kritiken av nationalekonomin och socialismen, liksom deras historia, bli föremål för ett annat arbete. Slutligen en kort historisk skiss över de ekonomiska kategoriernas och förhållandenas historia för ett tredje.”(9) Detta visar alltså att Marx även vid denna tid tänkte dela in sitt arbete i en teoretisk och en historisk del, där den senare skulle innehålla ett avsnitt om den politiska ekonomins historia och ett annat om de ekonomiska kategoriernas och förhållandenas historia.

I ett brev till Lasalle den 11 mars 1858 lade Marx fram planen för den första boken: ”1. Värde. 2. Pengar. 3. Kapitalet i allmänhet (kapitalets produktionsprocess, kapitalets cirkulationsprocess, de bägges enhet eller kapital och profit, ränta).” Marx skriver sedan: ”Det är inte alls min avsikt att skriva alla de sex böcker, som jag delar in det hela i, på ett likartat sätt utan i stället tänker jag blott ge grundragen i de tre sista, medan jag i de tre första, som innehåller den egentliga ekonomiska grundutvecklingen, inte överallt kan undvika en utförligare behandling.”(10)

Den här versionen av planen är intressant, då den innehåller en exakt indelning av avsnittet Kapitalet i allmänhet, som Marx senare använde som grundval för indelningen av hela den teoretiska delen av sitt arbete i tre böcker. Dessutom ser vi att Marx vid denna tidpunkt något inskränker sin uppgift. Det framgår av hans avsikt att inte vara lika detaljerad i alla sex böckerna.

I ett brev till Engels den 2 april 1858 räknar Marx upp de sex böckerna och delar in innehållet i den första boken – Om kapitalet – i fyra avsnitt: ”a) *Kapital* en générale (i allmänhet) ... b) *Konkurrensen*, eller många kapitals verksamhet i förhållande till varandra. c) *Kredit*, där

kapitalet uppträder som allmänt element i förhållande till de enskilda kapitalen. d) *Aktiekapitalet* som dess mest fulländade form (som slår över i kommunismen), samt alla dess motsägelser.”(11)

I en utförlig plan för den första boken, *Till kritiken av den politiska ekonomin*, som Marx sände till Weydemeyer den 1 februari 1859, har historiska exkurser fogats till det första kapitlet och till olika underavdelningar av det andra. Kapitlet om Varan innehåller *Till varuanalysens historia*, underavdelningen *Värde mätare* innehåller exkursen *Teorier om pengarnas måttenhet* och underavdelningen *De ädla metallerna* exkursen *Teorier om cirkulationsmedel och pengar*.(12) Den här planen använde sedan Marx i *Till kritiken av den politiska ekonomin*, som kom ut kort därpå. Han fullföljde idén att fördela det historiska och kritiska materialet mellan de teoretiska avsnitten under hela sitt arbete med manuskripten 1861/63. Det visar utkastet till den första och tredje delen av *Kapitalet*, som gjordes upp i januari 1863.

Mellan åren 1858 och 1862 arbetade Marx alltså fram planen till ett ekonomiskt verk, som skulle omfatta sex böcker. Om vi samlar ihop alla de yttranden, som Marx gjort i den här frågan. så får vi följande plan för hans ekonomiska arbete:(Se nästa sida.)

I den första boken av *Till kritiken av den politiska ekonomin* kunde Marx endast förverkliga planens första del, det vill säga inledningen *Vara och pengar*.

När han sedan tog sig an arbetet med 1861/63 års manuskript, började han – enligt planen – med kapitlet om penningens förvandling till kapital, det vill säga med det första kapitlet i avsnittet om kapitalets produktionsprocess. Marx hade för avsikt att använda *Teorier om mervärdet* som en avslutande historisk exkurs.

Den plan för till kritiken av den politiska ekonomin som Marx skisserade mellan åren 1858 och 1862.

1. Kapitalet

(Inledning: *Vara och pengar*)

a) Kapitalet i allmänhet

b) Kapitalens

konkurrens

c) Kredit

d) Aktiekapital

II. Jordegendom

III. Lönarbete

1. Kapitalets
produktionsprocess

2. Kapitalets
cirkulationsprocess
3. De bådas enhet eller
kapital och profit

1. Penningens förvandling till
kapital

2. Absolut mervärde

3. Relativt mervärde

4. Kombination av absolut och
relativt mervärde

5. Teorier om mervärdet

IV. Stat

V. Utrikeshandel

VI. Världsmarknad

för det här avsnittet på samma sätt som han hade fogat de historiska anmärkningarna till kapitlen om varan och pengarna i den första boken av Till kritiken av den politiska ekonomin. Man kan säga att början av arbetet på Teorier om mervärdet utgjorde en vändpunkt i Marx' ekonomiska forskningar.

Med Teorier om mervärdet börjar faktiskt Marx det omedelbara arbetet på Kapitalet. Vid den här tiden hade Marx ännu inte tänkt sig en indelning av hela arbetet i fyra böcker med Kapitalet som den samlande titeln. Den idén dök upp gradvis under arbetet med Teorier om mervärdet. Först i slutet av 1862 valde Marx titeln Kapitalet. Det framgår av hans brev till Kugelman den 28 december 1862, där han berättar att han tänker ge ut fortsättningen av Till kritiken av den politiska ekonomin i form av en separat bok med titeln Kapitalet och med underrubriken Till kritiken av den politiska ekonomin.(14)

Det var alltså först under slutfasen av arbetet med Teorier om mervärdet som Marx kom på idén att skriva Kapitalet som ett sammanhängande verk.

I augusti 1863 återvände han till den ursprungliga planen att skriva den historiska delen av arbetet i en separat bok. I ett brev den 15 augusti 1863 underrättar Marx Engels om sitt arbete på Teorier om mervärdet och han anmärker: "... när jag nu ser på hopkoket och märker, hur jag varit tvungen att kasta om alltsammans och tvingats ställa samman till och med den *historiska* delen av delvis helt obekant material ..."(15) Här kallar han för första gången Teorier om mervärdet för "den historiska delen" av sitt ekonomiska verk.

Efter detta betraktade Marx manuskriptet till Teorier om mervärdet som den första versionen av Kapitalets fjärde och sista bok.

Fastän Marx först från 1863 och framåt betraktade Teorier om mervärdet som den fjärde boken av Kapitalet, kan man ändå säga att arbetet på Teorier om mervärdet redan från början var ett arbete på Kapitalets fjärde bok. Under arbetets gång förändrade Marx sina ursprungliga avsikter betydligt. Forskningens omfång ökade avsevärt. Den kritiska analysen av de borgerliga ekonomernas åsikter om mervärdet knöts samman med en analys av deras uppfattningar om profiten, räntan, och så vidare. Vid den kritiska konfrontationen med den borgerliga politiska ekonomin var Marx dessutom tvungen att förklara några avsnitt av sin egen ekonomiska teori, vilken han, som vi vet, ännu inte hade fullbordat.

Följden av allt detta blev, att den problemkrets, som Marx undersökte, utvidgades anmärkningsvärt. Den historiska exkursen i Teorier om mervärdet uppnådde ett väldigt omfång (omkring 100 tryckark) och blev en kritisk undersökning av den borgerliga politiska ekonomins hela utvecklingshistoria. Slutligen kom Marx på tanken att hela den historiska och kritiska materialet borde sammanställas i en separat volym som den fjärde boken av Kapitalet.

Under arbetet med manuskripten 1861/63 framträdde samtidigt alltmer den avgörande betydelsen av att indela materialet i tre delar, vilket Marx först endast hade avsett för kapitlet Kapitalet i allmänhet. Marx ordnade under hand in hela Kapitalets material i dessa tre grupper. Den 18 juni 1862 kunde han så informera Engels om sina forskningsframsteg: "Den här volymen gör jag extra tjock ... Nu har jag förresten blivit klar med den förbaskade jordräntan (som jag i den här delen inte tänker så mycket som ens knysta om)."(16) Men

halvannan månad senare, den 2 augusti 1862, hade han redan ändrat sig: ”Nu tänker jag emellertid redogöra för rënteteorin redan i denna volym.”(17)

Enligt planen skulle rënteteorin vara den andra bokens ämne (Jordegendom). Nu tänkte Marx ta med den i det första avsnittet (Kapitalet i allmänhet) av den första boken (Om kapitalet).

I det redan nämnda brevet till Kugelmann den 28 december 1862, där det sades att den andra delen av Till kritiken av den politiska ekonomin skulle komma ut under titeln Kapitalet, skrev Marx följande om den andra delens innehåll: ”Den omfattar i själva verket bara det, som skulle utgöra den första avdelningens tredje kapitel, nämligen Kapitalet i allmänhet. Där ingår alltså inte kapitalens konkurrens eller kreditväsendet. Den här volymen innehåller vad engelsmännen kallar ‘den politiska ekonomins principer’. Den är kärnan (tillsammans med den första delen) och utvecklingen av resten (kanske med undantag för skilda statformers förhållande till samhällets skilda ekonomiska strukturer) skulle lätt kunna utföras av andra på grundval av det som här ges.”(18) Om sina vidare planer meddelade Marx att han tänkte ”... antingen skriva fortsättningen, det vill säga slutet på framställningen av kapitalet, konkurrensen och krediten på tyska eller också sammanfatta de båda första arbetena i en skrift för den engelska publiken ...”(19)

Dessa rader visar, att Marx vid denna tidpunkt redan definitivt övergivit iden att skriva sex böcker och beslutat sig för att begränsa sig till den första bokens första avsnitt om Kapitalet i allmänhet. Detta avsnitt skulle delas in i tre delar: Kapitalets produktionsprocess, Kapitalets cirkulationsprocess och De bådas enhet, eller Kapital och profit.

I samma brev påpekar han också att Kapitalet omfattar ungefär 30 tryckark. Men i själva verket består de tre banden av Kapitalet av omkring fem gånger så många ark.

Detta är det bästa beviset för att Marx under den följande perioden verkligen tillförde avsnittet Kapitalet i allmänhet många av de problem, som egentligen skulle utgöra innehållet i de följande avsnitten av den första boken och i de övriga volymerna av hans ekonomiska arbete. Så uppstod alltså planen för Kapitalet under loppet av Marx' arbete med 1861/63 års manuskript; så tog de tre teoretiska delarna form, medan Teorier om mervärdet på grund av sin struktur och sitt innehåll blev den fjärde boken av Kapitalet.

Som helhet utgör manuskripten 1861/63 en råkiss till Kapitalets alla fyra böcker. Under åren 1864 och 1865 skrev Marx om de tre första böckerna, medan den historiska delen behöll den ursprungliga form, som den var skriven i mellan 1862 och 1863. Nyordningen av de tre första böckerna medförde, att den här delen behövde omarbetas. Marx underrättar Engels i ett brev den 31 juli 1865 om hur arbetet på Kapitalet fortlöper: ”Det återstår ännu tre kapitel att skriva för att den teoretiska delen (de första tre böckerna) skall bli färdig. Sedan skall också den fjärde boken, den historisk-litterära, skrivas, vilken blir den relativt lättaste för mig, då alla frågor är lösta i de tre första böckerna, varför den sista blott blir en repetition i historisk form.”(20) Marx lyckades aldrig omarbete den fjärde boken men betraktade ändå manuskriptet till Teorier om mervärdet som den avslutande, historiska delen av Kapitalet.

I brevet till Sigmund Schott den 3 november 1877 skrev Marx följande i det här sammanhanget: ”Oss emellan började jag faktiskt Kapitalet i helt omvänd ordning jag började med den tredje historiska delen) mot hur det förelades allmänheten, bara med den inskränkningen att den första boken, som påbörjades sist, gjordes klar för tryckning, medan de två andra var kvar i den råa form, som all forskning ursprungligen har ...”(21)

Ett år innan den första boken av *Kapitalet* publicerades, tecknade Marx för första gången klart *Kapitalets* nya struktur i ett brev till Kugelman den 13 oktober 1866: "Hela verket indelas ... på följande sätt:

- Bok I. *Kapitalets* produktionsprocess.
- Bok II. *Kapitalets* cirkulationsprocess.
- Bok III. Formen för processen i dess helhet.
- Bok IV. Till teorins historia."(22)

Detta är i all korthet historien om *Kapitalets* struktur, den mest fruktade projektil "som någonsin slungats mot borgerlighetens (och jordägarnas) huvuden". (23) Men för att denna projektil verkligen skulle fruktas av borgerligheten, måste den inte bara fyllas med den nödvändiga förstörelsekraftens sprängämnen utan också ges en form som säkrade den en nödvändig genomslagskraft. Man kan utan tvekan hävda att *Kapitalet* vunnit sin odödlighet både genom det geniala innehållet och den fulländade formen.

Vi har sett, vilken möda det kostade Marx att nå fram till den här formen. Det är här på sin plats, att än en gång betona att Marx utarbetade strukturen till *Kapitalet* samtidigt som han utvecklade själva den ekonomiska teorin. Detta är också förståeligt. Formen kan inte skiljas från innehållet.

Om vi önskar få en ännu djupare insikt i hur Marx skapade den logiska strukturen i *Kapitalet*, är det nödvändigt att använda lite mer tid till frågan, varför Marx började med den historiska delen när han skulle skriva sitt ekonomiska arbete. Detta för oss tillbaka till den metod, som Marx använde vid utforskningen av den kapitalistiska verkligheten.

I Inledning till *Till kritiken av den politiska ekonomin* beskriver Marx den vetenskapliga forskningsmetoden som en "metod att stiga från det abstrakta till det konkreta", vilken leder från abstrakta bestämningar till återskapandet av det konkreta i tänkandet. Att stiga från det abstrakta till det konkreta har den omvända processen som sin förutsättning: övergången från föreställningens givna konkreta till de enklaste abstrakta bestämningarna.

Den här metoden materialistisk, eftersom den tar det konkreta som forskningens förutsättning, dess utgångspunkt, och inte som dess resultat. Marx betonar, att gången från det abstrakta till det konkreta är metoden att tillägna sig det konkreta, men den är "ingalunda själva det konkretas uppkomstprocess".(24)

Utgångspunkten för Marx' ekonomiska teori var själva den kapitalistiska verkligheten. Lenin påpekade att *Kapitalet* innehöll "kapitalismens historia och analysen av de begrepp, som sammanfattar den".(25) Kapitalismens historia, de kapitalistiska produktionsförhållandenas historia, är källan till Marx' teori. Marx fann den här historiens återspeglning i den borgerliga politiska ekonomins historia. Här "gav den historiska utvecklingen i den politisk-ekonomiska litteraturen en naturlig ledtråd, till vilken kritiken kunde knyta an, och i det stora hela skulle de ekonomiska kategorierna därvid uppträda i samma ordning som i den logiska utvecklingen," skrev Engels när han förklarade den marxiska forskningsmetoden. Härigenom spåras "den verkliga utvecklingen".(26)

Den ekonomiska vetenskapens utveckling motsvarar naturligtvis inte helt den ekonomiska verklighetens utveckling. Den har sina säregenheter, varför Marx i *Till kritiken av den politiska ekonomin* noterar: "Till skillnad från andra byggmästare tecknar vetenskapen inte bara luftslott, utan uppför enstaka beboeliga våningar av byggnaden, innan den lägger

grundstenen till densamma.”(27) Men vetenskapens slingrande och motsägelsefulla utveckling hindrar inte att den politiska ekonomins historia på ett eller annat sätt återspeglar den historiska ekonomiska utvecklingen. Detta betyder bara att ett speciellt kritiskt förfarande måste användas vid analysen av den politiska ekonomins historia.

I ett brev till Kugelmann den 11 juli 1868 bekräftar Marx att vetenskapens utveckling återspeglar den ekonomiska verklighetens utveckling: ”... visar å andra sidan *teorins historia* förvisso att uppfattningen om värdeförhållandet *alltid* varit *densamma* – endast klarheten i utformningen och den vetenskapliga verklighetsförankringen har varierat. Eftersom även tankeprocessen växer fram ur förhållandena och själv är en *naturprocess*, förblir det verkligt förstående tänkandet alltid detsamma och kan särskiljas endast gradvis efter utvecklingens mognad, som också innefattar tankeorganets mognad.”(28) Det är tydligt att Marx här syftar på den klassiska borgerliga politiska ekonomin, vars främsta företrädare representerar ”det verkligt förstående tänkandet”. I dessa rader framställer Marx den materialistiska tesen att den vetenskapliga teorin återspeglar verkligheten och att teorins historia återspeglar denna verklighets utveckling, också tänkandets utveckling som är en del av verkligheten.

När Marx tog sig an att utarbeta sin ekonomiska teori, måste han börja med en kritisk historisk undersökning, eftersom hans teori och dess teser måste befästas genom teorins historiska reproduktion. Vi kan här återvända till det anmärkningsvärda ställe i efterskriften till den andra upplagan av *Kapitalets* första bok, där Marx karakteriserar skillnaden mellan undersökningsmetoden och framställningssättet: ”Visserligen måste framställningssättet formellt skilja sig från forskningsmetoden (med framställningssättet förstår Marx *Kapitalets* logiska struktur i vilken uppstigandet från det abstrakta till det konkreta uttrycker sig – V.V.). Forskningen har att i detalj tillägna sig stoffet, analysera dess olika utvecklingsformer och uppsåra det inre sambandet. Först sedan detta arbete är fullbordat, kan den verkliga rörelsen tillfredsställande beskrivas. Lyckas detta, så att stoffets eget liv abstrakt återspeglas i framställningen, kan det komma att se ut som om man hade att göra med en konstruktion a priori.”(29) Den kritiska historiska analysen av vetenskapens utveckling, teorins historiska reproduktion, är av en väldig betydelse, då det gäller att tillägna sig stoffet och att analysera dess olika utvecklingsformer.

En kritisk analys av den borgerliga politiska ekonomins historia visar, att Marx’ ekonomiska teori löste upp alla de motsägelser, som den borgerliga ekonomin hade snärjt in sig i, och att den gav ett svar på alla de frågor, som det mänskliga samhällets hela utvecklingsförlopp redan hade ställt på dagordningen. Därmed får vi det historiska beviset för att den marxistiska teorin är riktig.

Gången från det abstrakta till det konkreta återspeglar i och för sig också den verkliga historiska processen. ”... det abstrakta tänkandets gång, vilken stiger från det enklaste till det komplicerade”, skriver Marx, motsvarar ”den verkliga historiska processen”.(30) Det tänkande, som stiger från det abstrakta till det konkreta, är alltså korrekt, eftersom det motsvarar den ekonomiska verklighetens historiska utveckling. Detta bekräftas ytterligare av att man vid varje etapp kan finna stöd hos den verkliga processens återspeglning i vetenskapens historia själv.

Så som den politiska ekonomins historia framställs i den fjärde boken av *Kapitalet* (i *Teorier om mervärdet*) visar den huvudsakligen hur den marxiska mervärdeteorin utvecklades. Vad beträffar den metod och det sätt som Marx undersöker det historiska ämnet på, övergår han vid varje stadium naturligtvis först från konkreta kategorier till abstrakta kategorier, som uttrycker det kapitalistiska produktionssättets väsen. Det var inte ens möjligt att göra på något

annat vis, eftersom Marx alltid tvingades utgå från någon borgerlig ekonom. Men inte en enda borgerlig ekonom hade lyckats isolera till exempel kategorin mervärde i dess rena form. Denna övergång från det konkreta till det abstrakta på ett enskilt forskningsstadium är förbunden med gången från det abstrakta till det konkreta i processen som helhet. Det gäller också den fjärde boken av Kapitalet. I enlighet med sakens natur och liksom i de tre första böckerna stiger här tänkandet från det abstrakta till det konkreta med endast den skillnaden att problemen här behandlas ur en historisk synvinkel.

I den första delen av Teorier om mervärdet ägnas den mesta uppmärksamheten åt en kritisk-historisk undersökning av problemet med utbytet mellan arbete och kapital på värdelagens grundval. Detta motsvarar analysen av värdet och i stort sett också analysen av mervärdet i den första boken av Kapitalet.

I Teorier om mervärdet slutar den här analysen med en undersökning av de borgerliga ekonomernas försök att beskriva det kapitalistiska produktionssättet som helhet; detta motsvarar analysen av den kapitalistiska reproduktionsprocessen i Kapitalets andra bok. I de övriga delarna av Teorier om mervärdet undersöker Marx hur mervärdet omvandlas till profit, hur den allmänna profitkvoten bildas och hur produktionspriset förhåller sig till värdet; detta motsvarar övergången från mervärde till profit, från profit till genomsnittsprofit och från värde till produktionspris i den tredje boken av Kapitalet. I den avslutande delen av Teorier om mervärdet undersöker han så den borgerliga politiska ekonomins vulgariseringsprocess, vilket motsvarar kritiken av de borgerliga vulgärekonomerna i den tredje boken av Kapitalet.

Om man betraktar strukturen i Teorier om mervärdet närmare, så visar det sig självfallet, att denna endast i grova drag är jämförbar med strukturen i Kapitalets tre första böcker. Problematiken i den första boken av Kapitalet behandlas i själva verket inte enbart i den första utan också i den andra och tredje delen av Teorier om mervärdet. I till exempel den andra delens tionde kapitel i Teorier om mervärdet undersöker Marx således hur värdet bestäms av arbetstiden, det vill säga huvudtesen i Ricardos teori. Han visar hur Ricardo förvirrar sig i frågan om det absoluta och relativa värdet och hur han misskänner värdeformens natur. I det femtonde kapitlet förklarar Marx, att problemet med utbytet mellan arbete och kapital är olösligt, om det formuleras på Ricardos vis. Han visar också att Ricardo blandar samman arbete och arbetskraft och inte analyserar mervärdets ursprung. I det artonde kapitlet ägnar Marx stor uppmärksamhet åt det kapitalistiska bruket av maskiner.

I nästan varje kapitel av den tredje delen av Teorier om mervärdet diskuterar Marx problem från den första boken av Kapitalet, som till exempel värde, konstant och variabelt kapital, löner och så vidare. I den andra och tredje delen av Teorier om mervärdet finns det slutligen avsnitt, som hänför sig till analysen av det kapitalistiska produktionssättet som helhet och till analysen av den kapitalistiska reproduktionen. Orsaken till allt detta är, att när Marx undersöker de borgerliga ekonomernas uppfattningar, måste han alltid analysera deras helhetssystem. Denna omständighet kan emellertid inte förändra det faktum, att den historiska delens inre struktur i stort sett återskapar strukturen i den teoretiska delen av Marx' arbete.

Men då strukturen i Teorier om mervärdet, vilken återspeglar den borgerliga politiska ekonomins inre utveckling, reproducerar den marxiska ekonomiska teorins utveckling ur en historisk synvinkel, så bidrar materialet i den fjärde boken av Kapitalet väsentligt till att befästa hans teori.

På det sätt, som framställningen fortskrider från den första till den andra och tredje boken av Kapitalet, närmar sig det kapitalistiska produktionssättet ”stegvis den form, vari det

framträder på samhällets yta, i de olika kapitalens inverkan på varandra, konkurrensen, och i själva produktionsagenternas vardagliga medvetande”(31) Kapitalets historiska del fullbordar också uppstigandet till det borgerliga samhällets yta, ty den visar kritiskt, hur de kapitalistiska produktionsförhållandena återspeglas i huvudena på det här samhällets apologeter, i de borgerliga ekonomernas huvuden. Enskilda företrädare för den borgerliga politiska ekonomin skildrade naturligtvis den kapitalistiska verkligheten och de kapitalistiska produktionsförhållandena på olika sätt. Överlagt eller omedvetet förblev vulgärekonomerna uppe på ytan av de ekonomiska förhållandena, men de klassiska ekonomerna förmådde till en viss grad att tränga djupt in i de ekonomiska processerna och spåra fenomenens inre förhållanden. Marx skattade alltid detta högt.

I den historiska delen av Kapitalet följer Marx de borgerliga ideologernas tolkningar av kapitalismens lagar. Han betraktade den borgerliga politiska ekonomins tillblivelse och utveckling som en återspeglning av fortskridandet i det borgerliga samhället självt och i dess inre motsägelser. För att allsidigt kunna begripa kapitalismens lagbundenhet måste Marx också förklara, hur basen påverkar överbyggnaden och hur den kapitalistiska verkligheten återspeglas på den ideologiska nivån, särskilt inom den ekonomiska vetenskapen.

Allt detta förklarar varför den kritiska analysen av den politiska ekonomins historia – fastän en viktig utgångspunkt för Marx vid utarbetandet av hans ekonomiska teori – samtidigt är den nödvändiga slutstenen i den teoretiska byggnad, som han skapat i de tre första böckerna av Kapitalet.

Marx' ekonomiska teori och arbetarklassen

Endast om vi tänker på att Marx inte var någon boklörd utan en revolutionär i främsta linjen, kan vi förstå den väldiga betydelsen av och innehållsrikedomen i hans arbete. Han skapade inte sin ekonomiska teori för en liten utvald expertgrupp utan för arbetarklassen. ”Den uppskattning, som Kapitalet hastigt vunnit i vida kretsar, är den bästa lönen för min möda,”(1) skrev Marx i efterskriften till den andra tyska upplagan av Kapitalets första bok. Och när Marx tillbringade många år i biblioteket på British Museum eller när han krökt över skrivbordet analyserade spetsfundigheter hos det förgångnas politiska ekonomer, gjorde han det därför att han visste, att arbetarklassen behövde hans arbete. ”Fastän jag ägnar mycket tid åt förberedelserna till kongressen i Genève /den första Internationalens första kongress i september 1866 – V. V./ kan jag inte åka dit och vill det inte heller, eftersom inget längre avbrott i mitt arbete är möjligt,” skrev Marx till Kugelmann. ”Jag anser att mitt arbete nu är mycket viktigare för arbetarklassen än allt, som jag personligen skulle kunna uträtta på en kongress *quelconque* (av vilket slag som helst).”(2)

På den ekonomiska teorins område skapade Marx arbetarklassens politiska ekonomi. ”Det är arbetarklassens politiska ekonomi, reducerad till sitt vetenskapliga uttryck”,(3) för att citera Engels om Kapitalet. Marx är ”den man, som Europas och Amerikas hela arbetareklass har att tacka för mera än någon annan ...”(4) ”Så länge som det funnits kapitalister och arbetare i världen, har ingen bok utkommit, som är av sådan betydelse för arbetarna som den föreliggande.”(5) Så karakteriserade Engels Kapitalets betydelse för arbetarrörelsen. Med sin ekonomiska teori skapade Marx framför allt den vetenskapliga grunden för den internationella arbetarrörelsen; åt proletärernas ”socialistiska strävanden” gav han det ”vetenskapliga underlag”, som de tidigare saknat.(6) Marx avslöjade mekanismen i den kapitalistiska utsugningen och visade därigenom ”att våra bankirers, köpmäns, fabrikörens och stora jordägares samlade kapital inte är något annat än arbetarklassens hopade och obetalda arbete!”(7) I den här recensionen av Kapitalets första bok drar sig Engels till minnes, att Neue Rheinische Zeitung, som han och Marx gett ut, 1849 i de schlesiska böndernas namn hade

krävt, att de stora jordägarna skulle återbetala bönderna en miljard taler, som de olagligt tillägnat sig när livegenskapen och de feodala tjänsterna upphävdes. Den artikelserie, som deras vän och medkämpe W. Wolff då hade tryckt, kallades också Den schlesiska miljarden.

”Vad är en miljard”, skrev Engels, ”mot denna fordran, som nu görs i hela arbetarklassens namn – ty så måste vi förstå det! Om den besuttna klassens hela ackumulerade kapital inte är något annat än ‘obetalt arbete’ så verkar ju detta leda direkt till att arbetet betalas senare, det vill säga, att hela det här kapitalet övergår till arbetet.”(8) Den ”... som har ögon att se, han ser kravet på en social revolution klart nog”,(9) skrev Engels i en recension av Kapitalet.

En av de viktigaste insikterna från den marxiska ekonomiska teorin är, att det kapitalistiska produktionssättet är progressivt i jämförelse med de förkapitalistiska formationerna. Endast denna samhällsformation kunde anhopa en sådan rikedom och säkra en sådan utveckling av produktivkrafterna, att förutsättningen skapades för en övergång till socialismen, där samhällsmedlemmarna kan utveckla sina anlag allsidigt. Här skiljer sig Marx’ teori väsentligt från förmarxisternas utopiska socialism, från den tidens småborgerliga teorier. Engels påpekar: ”Vid en jämförelse med de vanliga socialisterna får man erkänna det som en förtjänst hos Marx, att han också visar på ett framsteg, just där de nuvarande villkorens extremt ensidiga utveckling åtföljs av direkt avskräckande följder. Så överallt i framställningen av de ytterligheter av rikedom och armod som fabrikkssystemet leder till och så vidare.”(10) I Instruktionerna till provisoriska centralrådets delegater till Internationella arbetarassociationens första kongress tar Marx upp barnarbetet under kapitalismen: ”Vi betraktar den moderna industrins tendens att dra in barn och ungdomar av båda könen i samverkan inom den samhälleliga produktionens stora verk som en framåtskridande, sund och riktig tendens, fastän den under kapitalets herravälde förverkligas på ett avskyvärt sätt.”(11)

När kapitalismen uppfyllt sin historiska mission och församhälleligt arbetets alla sidor, blir den, som Marx också visar, ett hinder för framåtskridandet. Den tvingar då arbetarklassen att ta makten i egna händer och upphäva de former för tillägnelse av rikedom, som härskar under kapitalismen. Marx kommer till den slutsatsen sedan han upptäckt det kapitalistiska samhällets ekonomiska rörelselag.

I motsats till pseudosocialisterna Lasalle och Proudhon kunde Marx allsidigt befästa sin tes, att den socialistiska revolutionen är nödvändig för arbetarklassens fullständiga frigörelse. Andra åtgärder kan inte befria arbetarklassen från löneslaveriet, såvitt de inte går till angrepp mot kapitalistklassens monopol, produktionsmedlens ägare. Det betyder nu ingalunda att Marx bestred nyttan av sådana åtgärder. Han ansåg bara att de var av andra hands betydelse, när det gällde att befria arbetarklassen från den kapitalistiska utsugningen. Här är ett karaktäristiskt exempel på detta.

Marx analyserar den kooperativa rörelsen under kapitalismen och skriver: ”VI erkänner den kooperativa rörelsen som en av krafterna för en omvandling av det nutida samhället, som grundar sig på klassmotsättningen. Dess stora förtjänst ligger i att den praktiskt visar, att dagens despotiska och armodsbbringande system, byggt på kapitalets *underkuvande av arbetet*, kan trängas tillbaka genom det republikanska och välgörande systemet av *fria och jämlika producenters förening* ... Vi råder arbetarna, att hellre skapa producentkooperativ än konsumentkooperativ. Det senare berör endast på ytan dagens ekonomiska system, detta förra griper in i dess grundvalar.”(12) I den tredje boken av Kapitalet och i Teorier om mervärdet talar Marx upprepade gånger om arbetarnas kooperativa fabriker i England,(13) vilka genom sitt exempel visat, att kapitalisten upphört att vara en nödvändig figur i produktionsprocessen. I sitt anförande vid Internationella Arbetarassociationens grundande bedömer Marx den

kooperativa rörelsen, och särskilt de kooperativa fabrikerna, som en ”... seger för arbetets politiska ekonomi över kapitalets ... Värde av dessa stora experiment kan inte överskattas. De bevisar i handling i stället för med argument, att produktionen kan ske i stor skala och i överensstämmelse med den moderna vetenskapens framsteg utan förekomsten av en klass av *herrar*, som använder sig av en klass av *‘händer’*. De bevisar att arbetsmedlen för att bära frukt inte behöver monopoliseras som medel till herravälde över och utsugning av arbetaren själv och att *lönarbetet* liksom slavarbetet och livegenskapen blott är en övergående och underordnad samhällsform, som är förutbestämd att försvinna inför det *associerade arbetet*, som går till verket med villig hand, spänstig ande och glatt hjärta.”(14)

Arbetarnas kooperativa fabriker i England styrker den viktiga slutsatsen från Marx’ ekonomiska teori, att betydelsefulla förutsättningar för det kommunistiska produktionssättet utvecklas i kapitalismens sköte. I de kooperativa fabrikerna hade ”kontroll av den samhälleliga produktionen genom social insikt” (15) redan under kapitalismen bevisat sina fördelar framför det kapitalistiska ekonomiska systemet. ”... kontroll av den samhälleliga produktionen genom social insikt” – så definierar Marx i sitt anförande arbetarklassens politiska ekonomi, varmed han menar ekonomin i det framtida kommunistiska samhället. Men ändå varnar Marx arbetarna för ”att hur utmärkt i princip och nyttigt i praktiken det kooperativa arbetet än var, när det inskränktes till den trånga kretsen av tillfälliga försök av enstaka arbetare, så var det ur stånd att hejda monopolets tillväxt i geometrisk skala, att befria massorna, ja, att ens märkbart lindra tyngden av deras elände.”(16) Först när arbetarklassen har gripit den politiska makten, kan den utveckla det kooperativa arbetet med nationell räckvidd, det vill säga verkligen befria de arbetande klasserna. ”För att förvandla den samhälleliga produktionen till ett omfattande och harmoniskt system av kooperativt arbete krävs det *allmänna samhälleliga förändringar förändringar av samhällets allmänna betingelser*, som endast kan förverkligas genom att samhällets organiserade makt, det vill säga statsmakten går över från kapitalisternas och jordägarnas händer till producenterna själva.”(17)

I sina recensioner av *Kapitalet* uttrycker Engels den förhoppningen, att de socialdemokratiska parlamentsledamöterna skulle göra detta verk till sin ”*teoretiska bibel*” och till ”den vapensmedja ... där de smidde sina tyngsta argument”.(18)

Med tanke på den nordtyska riksdagens förestående överläggning om näringsförordningen och regleringen av fabriksarbetet skrev Engels: ”Vi räknar med att ingen av de representanter, som har blivit invalda av de tyska arbetarna, skall gå till överläggningen om denna lag utan att första ha gjort sig fullt förtrogen med den *marx*ska boken ... Fyra eller fem representanter för proletariatet är under dessa omständigheter *en makt*, om de förstår att utnyttja sin ställning, om de framför allt vet, vad det handlar om, vilket borgarna inte vet. Och till detta lägger Marx’ bok allt material färdigt i arbetarens hand.”(19)

Marx gjorde stora ansträngningar att sprida sin lära inom arbetarklassens led. Det krävde han också av sina kamrater i kampen. Om Wilhelm Liebknecht skrev han, ”att det faktiskt är hans skyldighet att på *arbetarmöten* fästa uppmärksamhet på min bok. Om han inte gör det så tar lassallarna hand om saken och gör det på ett oriktigt sätt.”(20)

I juni 1865 höll Marx vid två sammanträden med Första Internationals centralråd en föreläsning om Lön, pris och profit, där han framställde sin mervärdeteoris grunder. ”... i en utomordentligt sammanträngd men ganska populär form innehåller saken, i den andra delen, mycket nytt som föregriper min bok,”(21) under rättade han Engels. Marx’ strävanden att i första hand meddela sina vetenskapliga upptäckter till en arbetarklasspublik, är det bästa

beviset för att han genom sin teori skapat arbetarklassens politiska ekonomi. ”... förlita Er på”, skrev Marx till metallarbetaren Carl Klings, ”att arbetarklassen alltid kommer att finna en sann förkämpe i mig.”(22) Under hela sitt liv visade Marx hur berättigade dessa ord var.

1865 ligger utanför den här bokens ramar, eftersom den behandlar perioden fram till 1863. Men i det här kapitlet gör vi ett undantag, framför allt för Marx' bok Lön, pris och profit, i vilken han använder sina teoretiska principer för att lösa speciella frågor för arbetarrörelsen. Analysen av det här arbetet, som visar hur Marx gick från teori till praktik, avslutar de kapitel i vår bok, som undersöker hur Marx utarbetade sina teoretiska teser.

Det sätt, som Marx framställer sin ekonomiska teori på i Lön, pris och profit, skiljer sig avsevärt från det i Lönarbete och kapital från 1847. Något annat hade man heller inte kunnat vänta sig, eftersom Marx mellan 1847 och 1865 hade arbetat ut teorierna om värde och mervärde, teorin om genomsnittspris och produktionspris samt jordräteteorin, kort sagt hela sin ekonomiska teori. Och nu står vi inför ett verk, vari den politiska ekonomins allmänna principer används för att lösa arbetarklassens praktiska problem.

Marx höll sin föreläsning om lön, pris och profit av ett alldeles speciellt skäl. John Weston, en medlem av Generalrådet och timmerman till yrket, försökte inför Generalrådet bevisa, att det var meningslöst för arbetarna att försöka uppnå en allmän löneökning, eftersom detta, som han trodde, skulle medföra en allmän prisstegring. Härav drog Weston slutsatsen att fackföreningar var 'skadliga'. Det blev än mer nödvändigt att tillbakavisa Westons synpunkter, då de framfördes vid en tidpunkt, då arbetarklassen i allmänhet krävde löneökningar. Dessutom delades Westons åsikter av proudhonister och lassalleaner. Lassalles tes om ”den järnhårda lönelagen” ledde till ett negativt förhållande mellan fackföreningar och arbetarklassens ekonomiska kamp i allmänhet. De måste ges svar på tal. Och Marx använde alla huvudteserna i sin ekonomiska teori för att ge ett övertygande svar.

Han visade att dessa åsikter betydde detsamma som vulgärekonomernas påstående att värdet bestämdes av produktionskostnaderna.

Ricardo bestämde också värdet genom produktionskostnaderna, men med den här termen förstod han den arbetstid, som är nödvändig för att producera en vara. Den formel, som hävdar att en varas värde bestäms av produktionskostnaderna, tillåter dock också att man förnekar arbetsvärdeläran i allmänhet.

Vulgärekonomerna drog fördel av detta och med produktionskostnader förstod de det, som produktionen av en vara kostar kapitalisten, nämligen värdet på det investerade kapitalet ($k + v$).

Mervärdet (profiten) uppträder därmed som ett tillägg till värdet, som ”profit vid avyttrandet”. En varas värde bestäms då av ”arbetets värde”, det vill säga av lönen. Andra vulgärekonomer, som till exempel Say, menade att produktionskostnaderna bestod av de ”tjänster”, som var kapitalets, jordens och arbetets bidrag till produktionen. De bestämde storleken på dessa kostnader genom förhållandet mellan tillgång och efterfrågan. Det faktum att Ricardo och vulgärekonomerna hade olika uppfattningar om produktionskostnaderna, ledde till att ”en massa senare karlar post Ricardum /efter Ricardo/, som Say själv, kunde antaga att produktionskostnaderna var den slutliga prisregulatorn utan att ha den ringaste aning om värdets bestämning genom arbetstiden, ja, till och med förneka det senare medan de gjorde det andra gällande”.(23)

Det måste sägas, att i Lönarbete och kapital skrev Marx under på Ricardos tolkning av den formel, som hävdar att en varas värde bestäms av produktionskostnaderna. ”Vi såg nyss att svängningarna i tillgång och efterfrågan ständigt på nytt reducerar en varas pris till produktionskostnaderna.”(24) Därefter uppräftar Marx produktionskostnadernas förhållande till värdet: ”Att bestämma priset genom produktionskostnaderna är detsamma som att bestämma priset genom den arbetstid, som erfordras för att framställa en vara, ty produktionskostnaderna består 1) av råvaror och förslitning av verktyg, det vill säga av industri produkter vars framställning har kostat en viss summa arbetsdagar, som alltså representerar en viss summa arbetstid; och 2) av direkt arbete vars mått är just tiden.”(25)

Det råder ingen tvekan om att Marx inte kunde ha kritiserat Weston lika övertygande och grundligt 1847 som 1865, ty för detta måste han genom teorin om värde och mervärde gå utöver Ricardo.

Nu, i Lön pris och profit, klarlägger Marx den onda cirkel, som Weston fångats i genom att följa vulgärekonomerna, som bestämde varans värde genom arbetets värde. ”vi ... kommer inte till någon slutsats alls,” betonar Marx.(26)

Marx hade redan löst det här problemet i sin värde- och mervärdeteori. Därför ger han nu en koncis och beundransvärt klar redogörelse för sin ekonomiska teori. Han bryter den onda cirkeln och förklarar också de motsägelser, som uppkommer genom att tingens väsen och framträdelseform inte sammanfaller. Marx visar, att fastän profiten uppträder på fenomenens yta som ett tillägg till värdet, så kan den endast förstås om man antager, att varorna säljs till sina värden. Marx upptäckte också en annan motsägelse, som är den andra sidan av saken. Fastän lönen på ytan av det borgerliga samhället uppträder som arbetets värde, så är den inte desto mindre i själva verket endast arbetskraftens värde, som uppenbarligen är mindre än arbetets värde eller, riktigare, än värdet på den produkt som arbetet framställer.

Härom säger Marx: "Detta förefaller paradoxalt och stridande mot de dagliga iakttagelserna. Det är också en paradox, att jorden rör sig omkring solen, och att vattnet består av två lättantändliga gaser. Vetenskaplig sanning är alltid paradoxal, om man bedömer den efter den dagliga erfarenheten, som endast uppfattar tingens bedrägliga sken.”(27)

Vi tänker här inte gå in på en noggrann undersökning av hur Marx presenterar värdeteorin och mervärdeteorin i Lön, pris och profit. Här rör sig vårt intresse kring de praktiska slutsatser, som Marx drog av sin teori. Men först måste vi något ytterligare jämföra det här arbetet med Lönarbete och kapital. Vi skall då också vända oss till Kommunistiska manifestet och söka visa att utan en vetenskaplig politisk ekonomi kan inte arbetarklassen föra en korrekt ekonomisk politik. Men på 1840-talet hade Marx ännu inte skapat en vetenskaplig politisk ekonomi. I Kommunistiska manifestet talade han fortfarande om att sälja arbete och i likhet med Ricardo bestämde han priset på alla varor, det vill säga även arbetet, genom deras produktionskostnader.(28) Det har redan påpekats, att den här formeln var tvetydig och att den gjorde det möjligt för vulgärekonomerna att tolka värdeteorin på deras eget vis. Det var just det här momentet, som tillgreps av småborgerliga socialister av Proudhon-typ. Marx skrev senare, att med värdeteorin hade Proudhon ”helt förvirrat folk. De tror att en vara säljs till sitt värde, när den säljs till sitt prix de revient = priset på de förbrukade produktionsmedlen + arbetslönen ... De ser inte, att det obetalda arbete, som döljer sig i varan, är ett lika väsentligt värdebildande element som det betalda ...”(29)

I Lönarbete och kapital ger han ett exempel för att förklara mekanismen i den kapitalistiska utsugningen, profitens källa. ”En arrendator ger sin daglönare 5 silvergroschen per dag. För

dessa 5 silvergroschen arbetar den senare hela dagen på arrendatorns åker och säkrar honom på så sätt en inkomst på 10 silvergroschen. Arrendatorn får inte bara ersättning för de värden han avträder till daglönaren, han fördubblar dem ... Han har för de 5 silvergroschen köpt av daglönaren just det arbete och den kraft, vilka skapar av jorden produkter av dubbelt värde och gör 10 silvergroschen av 5.”(30) Här är det inte svårt att se, att den kapitalistiska utsugningens mekanism inte förklaras på grundval av värdelagen.

När arbetaren säljer sitt arbete till kapitalisten, är det obegripligt, att han bara får tillbaka halva det värde han har producerat. Det är ett uppenbart brott mot värdelagen, lagen om jämnt byte. Marx kunde först senare förklara den här motsägelsen genom att skilja mellan arbete och arbetskraft. Ty problemets kärna är att arbetets värde, det vill säga värdet av det här arbetets produkt, är större än arbetskraftens värde. I Lön, pris och profit ger Marx ett liknande exempel och säger: ”Arbetskraftens *värde* bestäms genom den arbetsmängd, som behöves för att upprätthålla eller reproducera densamma, men *användningen* av denna arbetskraft begränsas endast av arbetarens livsenergi och fysiska styrka... Då han sålt sin arbetskraft till kapitalisten, så tillhör hela värdet eller produkten som han framställt kapitalisten ...”(31) Marx lyckades lösa det här speciellt viktiga problemet genom att skilja mellan arbetskraftens bruksvärde och dess värde som en vara.

Marx analyserar arbetskraftens värde och påpekar, att det inte är det samma inom alla produktionsgrenar. Därav drar han genast den praktiska slutsatsen: ”Kravet på *lika löner* grundar sig därför på ett misstag, det är en meningslös önskan, som aldrig skall gå i uppfyllelse ... Vad man alltså anser vara rätt eller rättvist hör inte hit. Frågan är: Vad är nödvändigt och oundvikligt inom ett givet produktionssystem?” (32) Detta visar i anmärkningsvärt klara ordalag, hur Marx utvecklade arbetarklassens vetenskapliga ekonomiska politik i kampen mot kapitalistklassen på grundval av en vetenskaplig politisk ekonomi. Vidare leder analysen av varan arbetskraft till att den här varans värde nödvändigtvis framträder på det borgerliga samhällets yta som själva arbetets värde. Det förklaras av att arbetaren erhåller sin lön sedan han avslutat arbetet och också av att han verkligen överlåter sitt arbete till kapitalisten.

Därför verkar det obetalda arbetet vara betalt arbete, fastän kapitalisten i verkligheten endast betalar arbetaren för en del av hans arbete.

Så avslöjar Marx en av det kapitalistiska produktionssättets mest bedrägliga (eller som han säger: ”irrationella”) kategorier: arbetslönen. För arbetarklassen och arbetarrörelsen var det här av en enorm betydelse. ”För den som har insikt i sammanhangen,” skrev Marx, ”måste all teoretisk tro på de bestående förhållandenas permanenta nödvändighet rasa ihop före det praktiska sammanbrottet.”(33) Och därför gjorde också Marx så stora ansträngningar för att förklara det här sammanhanget för arbetarna. ”Vi vill att arbetarna skall förstå oss”,(34) skrev han i Lönarbete och kapital, och han noterade med stolthet att ”... arbetare ... förstått min bok och kunnat orientera sig i den ...”(35)

Men det var inte mindre betydelsefullt att ha ”insikt i sammanhangen”, då det gällde att bestämma arbetarklassens riktiga ekonomiska politik. Det framstår tydligt i frågan om fackföreningarnas kamp för högre löner och en begränsning av arbetsdagens längd. Låt oss se hur Marx löser det här kardinalproblemet för arbetarrörelsen i Lön, pris och profit och sedan jämföra det med behandlingen av frågan i Lönarbete och kapital och i Kommunistiska manifestet.

Framför allt visar Marx, varför det också ur praktisk synvinkel är viktigt att definiera kategorin mervärde i dess rena form. Hela mervärdet flyter självfallet inte som industriell profit ned i fickorna på den industrielle kapitalisten. Han måste dela det med lånekapitalisten och jordägaren. Men det är av mindre betydelse för arbetarklassen. ”Det är den kapitalistiske företagaren, som omedelbart pressar ut mervärdet ur arbetaren, likgiltigt hur stor del därav han slutligen kan behålla för egen del. Därför är detta förhållande mellan den kapitalistiske företagaren och lönarbetaren den axel, omkring vilken hela lönesystemet och hela det nuvarande produktionssystemet rör sig.”(36)

Marx riktar också uppmärksamheten på skillnaden mellan profitkvot och mervärdekvot. I Lön, pris och profit kallar han också mervärdekvoten för profitkvot. Han talar här om profitkvotens två uttryck och betonar, att endast förhållandet mellan profiten och den del av kapitalet, som betalats ut i löner, uttrycker utsagningsgraden av arbetet, det verkliga förhållandet mellan betalt och obetalt arbete. ”En allmän löneförhöjning skulle därför resultera i en sänkning av den allmänna profitkvoten men förbli utan inverkan på värdet.”(37) (”Profitkvoten” avser här ”mervärdekvoten” – V. V.) Detta är den första viktiga slutsats, som Marx i den här frågan drar från mervärde teorin.

I Lönarbete och kapital talar Marx fortfarande – liksom Ricardo – om den omvända proportionaliteten mellan löner och profit: ”*Profiten stiger i samma grad som arbetslönen sjunker, den sjunker i samma grad som arbetslönen stiger.*”(38)

Marx fördjupar nu den här tesen väsentligt. Ett omvänt förhållande av det här slaget existerar mellan löner och mervärde. Eftersom lagen om profitkvotens tendensiella fall här gäller, kan profitkvoten sjunka även om lönerna inte stiger och, följaktligen, även om mervärdekvoten inte blir mindre. (Med kapitalismens utveckling och den ökade arbetsproduktiviteten finns det omvänt en tendens att mervärdeskvoten stiger.) ”Profitkvoten faller ... inte emedan ... arbetaren blir mindre utsugen utan mer utsugen ...”(39)

I Lön, pris och profit undersöker Marx arbetarnas viktigaste försök att höja lönerna eller hindra dem från att falla.

När maten blir dyrare eller när penningvärdet sjunker, stiger arbetskraftens värde och arbetaren måste kämpa för en löneökning. Om arbetskraftens värde sjunker, så måste han motsätta sig en lönesänkning, eftersom då ”... skulle han endast söka få en viss del med av det egna arbetets ökade produktivitet och upprätthålla en ställning på samhällsskalan som motsvarade hans tidigare.”(40)

Slutligen går Marx in på arbetsdagens längd. Han beskriver kapitalets konstanta tendens att förlänga arbetsdagen och öka arbetsintensiteten: ”När arbetarna bemödar sig att reducera arbetsdagen till dess tidigare förnuftiga längd eller att – där de inte kan framtvunga en lagligt fastställd normalarbetsdag – göra slut på överarbetet genom en löneförhöjning, en förhöjning som inte bara står i proportion till den utpressade övertiden utan är en höjning i ännu större skala, så uppfyller arbetarna bara sin plikt mot sig själva och sitt släkte. De sätter därmed skrankor för kapitalets tyranniska, olagliga tillägnelse.”(41) När arbetaren motsätter sig kapitalets tendens att öka arbetsintensiteten ”... med kamp för löneförhöjningar, vilka motsvarar den ökade påfrestningen under arbetet, bekämpar han bara försöken att sänka arbetets värde och försvaga återväxten.”(42)

Under 1840-talet hade Marx och Engels en annan värdering av fackföreningarnas kamp för högre löner och kortare arbetsdag. Visserligen erkände Marx redan vid den här tiden

fackföreningarna som ett medel att ena arbetarklassen. Men han antog, att ”de kostnader, som de förorsakade arbetarna, vanligen är större än de löneökningar, som de sökte uppnå. I det långa loppet kan de inte motstå konkurrensens lag.”(43)

Medan Marx och Engels för den här perioden förnekade den *ekonomiska* betydelsen av arbetarklassens strejkaktioner, så värderade de också under 1840-talet den här kampens *politiska* betydelse mycket högt som en förberedelse för störtandet av hela det gamla samhället.

Det var under den här tiden som Engels gick emot arbetarklassens kamp för tiotimmars arbetsdag och mot strejkaktioner i allmänhet. Med parlamentslagen 1847, som begränsade arbetsdagen till tio timmar för barn och kvinnor, i tankarna skrev han 1850: ”Tiotimmarslagen var i princip och som en slutlig åtgärd avgjort ett felaktigt steg, en opolitisk och till och med reaktionär åtgärd, som inom sig bar fröet till sin egen förstörelse.”(44) När de engelska verkstadsarbetarna i slutet av december 1851 gick ut i strejk och krävde ett slut på övertidsarbetet och bättre arbetsförhållanden, trodde Engels att den här strejken skulle försena den ekonomiska krisens spridning och sålunda också revolutionen. Därför kallade han strejken ”dum”.(45)

Att Marx och Engels intog de här ståndpunkterna, var en omedelbar följd av deras syn på ekonomin vid den här tidpunkten. I Lönarbete och kapital bestämde Marx arbetslönen som arbetets värde eller pris och skrev: ”Men samma allmänna lagar, som reglerat priset på varorna i allmänhet, reglerar naturligtvis också *arbetslönen, arbetets pris.*” ”... *kommer arbetets pris att bestämmas genom produktionskostnaderna, genom den arbetstid som erfordras för att framställa denna vara, arbetskraften ...* Produktionskostnaderna för den enkla arbetskraften belöper sig alltså till *arbetarens existens- och fortplantningskostnader.* Priset på dessa existens- och fortplantningskostnader utgör arbetslönen. Den på så sätt bestämda arbetslönen kallas *arbetslönens minimum.*”(46) I Kommunistiska manifestet påpekade också Marx och Engels att lönarbetets genomsnittspris är arbetslönens minimum. (47) Det måste sägas, att teorin om minimilöner är ett rent borgerligt synsätt, som går tillbaka på fysiokraterna. Senare skrev Marx: ”*Minimilönen* utgör ... axeln i den fysiokratiska läran.” Fysiokraterna hamnade fel ”då de uppfattade detta *minimum* som en konstant storhet, vilken enligt dem bestämdes helt av naturen och inte av det historiska utvecklingsstadiet, som i sig själv är en storhet underkastad förändringar ...”(48)

I Lön, pris och profit har Marx en helt annan syn på det här viktiga problemet. Även här bestämmer han först arbetskraftens värde genom den arbetsmängd, som krävs för att producera de livsmedel, som behövs för arbetarens uppehälle och arbetskraftens reproduktion. Men senare säger han att ”det finns några säregna omständigheter, som skiljer *arbetskraftens värde ...* från alla andra varors värden. Arbetskraftens värde bildas av två element, ett rent fysiskt och ett historiskt eller samhälleligt.”(49)

De nödvändiga livsmedlens värde är endast den lägsta gränsen för arbetskraften. Dess värde bestäms också av ”*den traditionella levnadsstandard*”(50) som upprättas i varje givet land. Vad är då arbetskraftens maximivärde? Det är lika omöjligt att bestämma detta som det är att bestämma mervärdekvotens minimum. Kapitalisten eftersträvar alltid den högsta möjliga profiten, det vill säga han försöker skära ned lönen till dess fysiska minimum och sträcka ut arbetsdagen till dess fysiska maximum.

Bestämmandet av arbetslönens faktiska nivå och arbetsdagens faktiska längd ”avgörs blott av den oavbrutna kampen mellan arbete och kapital ... Det hela utmynnar i frågan om kraftförhållandet mellan de kämpande.”(51)

Vi bör lägga märke till att Marx hade en annan värdering av arbetarnas kamp för högre löner 1853, i en artikel i New York Tribune, än han haft under 1840-talet. ”Det finns en kategori filantroper och till och med socialister, som tror att strejker skadar ‘arbetarnas egna’ intressen och som hävdar att deras huvuduppgift är att finna en metod som säkrar konstanta genomsnittslöner.” Marx grundade sin egen argumentation på kapitalismens cykliska utveckling, ”vilken omöjliggör alla sådana genomsnittslöner” och som orsakar ”lönernas oavbrutna uppgång och nedgång och den därigenom ständiga konflikten mellan kapitalister och arbetare.”(52)

Här formuleras visserligen problemet annorlunda än på 1840-talet. Men först sedan Marx hade skilt mellan arbete och arbetskraft, kunde han genomföra en grundlig analys av arbetskraften, den vara som fundamentalt skiljer sig från alla andra varor. ”Hela ‘varuvärlden’ kan delas in i två stora delar”, påpekade Marx. ”För det första arbetsförmågan – för det andra de varor som skiljer sig från själva arbetsförmågan.” (53) Först efter analysen av varan arbetskraft blev det möjligt att förstå förhållandet mellan arbete och kapital; inte, som de borgerliga ekonomerna, förstå det som ett tingligt förhållande mellan ”ackumulerat” arbete och ”omedelbart” arbete utan som ett specifikt samhälleligt förhållande, det vill säga som ett klassförhållande vilket endast kan förstås i förbindelse med klasskampen mellan arbetare och kapitalister. Av Marx’ teori följer det, att arbetarklassens kamp för högre löner och kortare arbetsdag är direkt dikterad av ekonomisk nödvändighet och en direkt följd av kapitalets allmänna tendens att tvinga ned lönerna till deras fysiska minimum. (I den här riktningen verkar den kapitalistiska ackumulationslagen.) Om ”arbetarklassen skulle avstå från att bjuda motstånd mot kapitalets övergrepp ... skulle den förvandlas till en jämnstruken massa av kuvade stackare, för vilka det inte mer skulle finnas någon räddning.”(54)

Det är därför inte särskilt förvånande, att Marx och Engels skulle ha värderat tiotimmarslagen, som parlamentet antog i juni 1847, helt olika på 1860-talet och 1840-talet. ”De stora, fysiska, moraliska och andliga fördelar som denna åtgärd medförde för fabriksarbetarna och som kan utläsas ur fabriksinspektörens halvårsberättelse, erkänns nu från alla sidor”, sade Marx i sitt öppningsanförande vid Internationella Arbetarassociationens grundande 1864. ”Tiotimmarslagen var därför inte bara en stor praktisk landvinning, den innebar också segern för en princip. För första gången hade medelklassens politiska ekonomi lidit ett öppet nederlag mot arbetarklassens.”(55)

Marx förde den här uppfattningen vidare, då han 1866 krävde en lag om åtta timmars arbetsdag. I Instruktionerna till provisoriska centralrådets delegater vid Internationella arbetarassociationens första kongress skrev han: ”Vi förklarar att *arbetsdagens begränsning* är ett första villkor, utan vilket alla andra försök till förbättring och frigörelse måste gå på grund ... Vi föreslår *åtta arbetstimmar* som arbetsdagens *lagliga gräns*.”(56) Det här kravet blev en av de främsta parollerna i arbetarklassens kamp över hela världen.

Det är också fullt förståeligt, att Marx på 1860-talet skattade fackföreningarnas verksamhet så ytterligt högt. ”Om fackföreningarna är nödvändiga i gerillakriget mellan kapital och arbete, så är de ännu viktigare som *organiserande kraft för undanröjandet av själva systemet med lönarbete och kapitalvälde*.” (57)

Marx betraktade arbetarklassens dagliga kamp för att förbättra sitt ekonomiska läge som en viktig aspekt men inte huvudinriktning i kampen mot kapitalisterna. Marx betonade, att i den dagliga kampen kämpade arbetarklassen endast ”mot verkningarna men inte mot orsakerna till dessa verkningar ... Arbetarklassen måste förstå, att det nuvarande systemet – trots allt det elände det bringar arbetarklassen – samtidigt går havande med de för samhällets ekonomiska omdaning nödvändiga *materiella betingelserna* och samhällseliga formerna.”(58) Det är det vetenskapliga skälet till att den konservativa parollen ”En skälig dagslön för en skälig arbetsdag” måste ersättas med den revolutionära parollen ”Ned med lönesystemet!”.(59)

Vi har tidigare gett en utförlig beskrivning av hur Marx kritiserade proudhonismen och hur betydelsefull denna kritik har varit för arbetarrörelsen. Men först sedan Marx hade formulerat sin egen ekonomiska teori, kunde han slutföra den, här kritiken.

Därför genomförde han först i slutet av 1850-talet en vetenskaplig kritik av den idé om räntefri kredit, som Proudhon haft under hela detta decennium. Nu kunde Marx visa, varför den här idén var praktiskt ogörlig och att Proudhon inte hade förstått penningens nödvändighet i det kapitalistiska samhället.

”Proudhons upptäckt av ‘credit gratuit’ (räntefri kredit) och av den ‘folkbank’ (banque du peuple), som skulle basera sig på denna kredit, var hans sista ekonomiska ‘dåd’,” skrev Marx senare. ”I min skrift Till kritiken av den politiska ekonomin ... finner man beviset för att de teoretiska grunderna i hans uppfattning härrör ur en missuppfattning av den borgerliga ‘politiska ekonomins’ första element, nämligen *varornas* förhållande till *pengarna* ...”(60) Marx förstod verkligen mycket väl den betydelse som hans ekonomiska teori hade i kampen mot olika pseudo-socialistiska inflytanden på arbetarklassen. Marx var speciellt angelägen om att få den första boken av Kapitalet översatt till franska och han förklarade varför den var väsentlig i kampen mot Proudhon: ”Jag anser att det är av allra största vikt att fransmännen frigörs från de falska uppfattningar, som Proudhon med sin idealistiska småborgerlighet har invaggat dem i. Vid kongressen i Genève nyligen och i de kontakter, som jag, som medlem av Internationella arbetarassociationens generalråd, har haft med Parisgruppen, stöter man ständigt på de vedervärdigaste följderna av proudhonismen.”(61)

Man kunde citera ännu fler liknande dokument, men det behövs knappast. ”Osynliga trådar förbinder alltid sinnena med folkets kropp,”(62) skrev Marx. Hans ekonomiska teori uttrycker arbetarklassens grundläggande intressen, den avslöjar de objektiva tendenserna i samhällets utveckling och den är – men inte längre med osynliga trådar – oskiljaktigt förbunden med den internationella arbetarrörelsen och detta har burit rikligt med frukt.

Sammanfattning – I brännpunkten för sin tids historiska skeenden

Marx arbetade på Kapitalet i fyrtio år – från 1843 till den sista dagen av sitt liv. Var detta samvetsgranna och utdragna arbete nödvändigt? Engels svarade på den frågan: ”Vid alla dessa vetenskapliga undersökningar, som täcker ett så stort fält och en sådan mängd material, är det överhuvudtaget endast möjligt att verkligen uppnå något, om man studerar ämnet under flera år. Enskilda nya och riktiga synpunkter ... kan upptäckas enklare; men överblicka och nyordna helheten kan man först, då man undersökt den uttömmande. Annars vore böcker som Kapitalet mycket talrikare.”(1) Detta i sanning titaniska arbete var inte en lätt uppgift för Marx. Skriket från en plågad själ tränger fram i det djupt rörande brevet till Sigfrid Meyer: ”Varför har jag då inte skickat er något svar? Därför att jag hela tiden befunnit mig vid gravens rand. Varje ögonblick då jag varit i stånd att arbeta har jag måst använda för att försöka färdigställa mitt verk, för vilket jag offrat hälsa, livslycka och familj. Jag hoppas att

den förklaringen inte behöver något tillägg. Jag skrattar åt den så kallade förståndighet som 'praktiskt' folk tillämpar. Ville man bete sig som en kossa, kunde man naturligtvis vända ryggen åt mänsklighetens lidanden och bara bekymra sig om sig själv. Men jag anser verkligen att det vore högst *opraktiskt* av mig att inte bry mig om att få min bok färdig, åtminstone i manuskript, innan jag kolar av.”(2)

Historien har givit Marx rätt. Vem minns i dag den tyske ekonomen professor Wilhelm Roscher, som gjorde sig ett namn under Marx dagar? Endast experter i den politiska ekonomins historia känner till honom. Marx sade att Roscher var ”oärlig” i sina skrifter ”och alltid sneglande mot sin uppdragsgivares fördomar och intressen! En stenkross är respektabel vid sidan av en sådan kanalje.”(3) Ingen kommer ihåg Roscher idag, ingen läser längre hans böcker. Men Marx' namn känner alla till och Kapitalet har blivit en handbok för miljoner människor. Ty Marx tjänade en rättvis sak. Just häri såg Marx det ”praktiska” i sitt arbete och han förenade sitt öde med arbetarklassens sak. Härigenom vann han odödlighet.

Kapitalet är en stjärna med egen strålning. Varför är Kapitalet odödligt? Varför behöver folk det lika mycket idag som för ett sekel sedan?

I Kapitalet löses inte bara de problem, som framträdde på den historiens scen för hundra år sedan, utan där finns också svaren till många frågor, som berör folk idag. Och vad som är viktigast och värdefullast: i Kapitalet är den *metod* framställd som kan lösa de här problemen.

Under 1800-talet teg de borgerliga ekonomerna helt om Kapitalet och om Marx' ekonomiska lära. På 1900-talet är det omöjligt. Emile James, en fransk borgerlig ekonom, skriver: ”Aldrig tidigare har så mycket uppmärksamhet ägnats åt Karl Marx' arbeten som i vår tid och då inte bara i Sovjetunionen utan också i västländerna.”(4) Vårt århundrade präglas av oräkneliga försök av borgerliga ekonomer och revisionister av alla slag att vederlägga marxismen eller att beröva den dess revolutionära innehåll.

Borgerliga ekonomer och revisionister försöker bevisa att kapitalismen under 1900-talet inte utvecklats på det sätt som Marx' ekonomiska teori förutsagt. Den välkände labourideologen G. D. H. Cole hävdar till exempel att Marx' åsikter inte har bekräftats av den senare händelseutvecklingen,(5) att Marx misstog sig i sin analys av kapitalismens grundläggande utvecklingstendenser. G. Myrdal, den svenske borgerlige ekonomen, skriver att ”den analys av det kapitalistiska samhällets framtida utveckling, som Marx formulerade för hundra år sedan, har naturligtvis visat sig helt ohållbar.”(6)

Dessa påståenden vederläggs helt av den historiska utvecklingen själv och också av de marxistiska analyserna av kapitalismens ekonomiska utveckling under 1900-talet, speciellt av Lenins imperialismteori. Lenin visade att imperialismen, som kapitalismens högsta stadium, är en vidareutveckling av kapitalismens grundläggande tendenser. Han betonade att teorin om imperialismen är en direkt härledning från den marxiska analysen av det kapitalistiska produktionssättet.(7) I SUKP:s program sägs det: ”Världskapitalismens utveckling ... har helt styrkt ... den marxist-leninistiska analysen av kapitalismen och av imperialismen som dess högsta stadium.”(8)

I Kapitalet avslöjade Marx de grundläggande, djupaste tendenserna i det kapitalistiska produktionssättets utveckling. Han uppfyllde helt de villkor som han själv hade ställt för den politiska ekonomin: ”Endast om man ersätter de motsägande dogmerna med motsägande fakta och de verkliga motsättningarna, som utgör deras dolda bakgrund, kan den politiska ekonomin förvandlas till en positiv vetenskap.”(9) Marx gjorde en så riktig karaktäristik av

kapitalismen i Kapitalet och beskrev dess utvecklingstendenser då grundligt, att E. Varga med all rätt kunde skriva: ”Den moderna kapitalismen i de högt utvecklade länderna liknar i sin sociala struktur mycket mer det kapitalistiska samhälle, som består enbart av två klasser – bourgeoisi och proletariat på vars antagna existens Marx baserar sin teoretiska analys – än de faktiska kapitalistiska samhällen, som existerade under Marx’ livstid.”(10)

I Kapitalet beskrev Marx det kapitalistiska produktionssättet som en levande helhet, som ett historiskt bestämt och således historiskt övergående utvecklingsstadium i det mänskliga samhället. Han jämförde systematiskt kapitalismen såväl med förkapitalistiska formationer som med det kommande kommunistiska produktionssättet. Genom den här metoden kunde Marx å ena sidan få en djupare kunskap om det kapitalistiska samhällets specifika natur och å andra sidan avslöja dess utvecklingstendenser, det vill säga också bevisa att den socialistiska revolutionen är oundviklig. Marx gav inte någon detaljerad bild av framtidens samhälle i Kapitalet och det var heller inte möjligt för honom. ”Den här boken kommer att göra många läsare besvikna”, skrev Engels, ”... många kanske har föreställt sig ... att han nu skulle få veta, hur det egentligen skall se ut i det kommunistiska Tusenårsriket Marx är och förblir samme revolutionär som han alltid varit ... Men om vad som sedan skall hända efter den sociala omvälvningen – därom ger han oss endast *mycket* dunkla antydningar.”(11)

Men inte desto mindre gjorde Marx många yttranden om kommunismen i de fyra böckerna av Kapitalet och i Grunddragen; man får en skäliga harmonisk och fullständig bild av hur Marx såg det kommunistiska samhället.

I Kapitalet visade Marx att det är det kapitalistiska produktionssättet i sig, som skapar de materiella betingelserna för sitt oundvikliga sammanbrott. Under kapitalismen utvecklar sig motsägelsen mellan produktivkrafterna och produktionsförhållandena som en motsägelse mellan produktionens samhälleliga karaktär och tillägnelsens privata form. ”Det kapitalistiska produktionssättets motsägelse ligger emellertid just i dess tendens till en absolut utveckling av produktivkrafterna, som oavbrutet kommer i motsättning till de specifika produktionsbetingelser, som kapitalet rör sig inom och ensamt kan sätta i rörelse.”(12)

Kapitalismens grundläggande motsägelse och de former, som den oundvikligen uppträder i – den samhälleliga produktionens anarki och de periodiska ekonomiska kriserna – begränsar produktivkrafternas utveckling inom de kapitalistiska produktionsförhållandena. ”Därför möter det /det kapitalistiska produktionssättet/ på hinder redan på ett utvecklingsstadium av produktionen, som från den andra förutsättningen skulle förefalla helt otillräcklig. Det stannar; men inte där behovstillfredsställelsen så bjuder utan där produktionen och realiseringen av profiten bestämmer.” (13)

Marx visade, att de produktivkrafter, som utvecklas i kapitalismens sköte, är oförenliga med kapitalistiska produktionsförhållanden. Den växande koncentrationen och centraliseringen av produktionen och kapitalet skilde alltmer den direkte producenten från den samhälleliga produktionens betingelser. Aktiebolagen uppstod och Marx skrev: ”Detta resultat av den kapitalistiska produktionens högsta utveckling är en nödvändig övergång till kapitalets återförvandling till producentens egendom, men inte längre som den enskilde producentens privategendom utan snarare som förenade producenters egendom, som omedelbar samhällsegendom.” (14) I ett tillägg till tredje boken av Kapitalet beskrev Engels industriföretagens nya former, som utvecklats under mellantiden: karteller, trustar och internationella karteller, som monopoliserar hela industrigrenar. Engels påpekade att därmed har ”vägen mycket glädjande jämnats för den framtida expropriationen genom hela samhället, nationen.”(15) ”Motsägelsen mellan den allmänna samhälleliga makt”, skrev Marx, ”som

kapitalet formats till, och den enskilde kapitalistens privatmakt över de samhällliga produktionsbetingelserna blir allt häftigare och innehåller upplösningen av dessa förhållanden, då den samtidigt innesluter produktionsbetingelsernas omvandling till allmänna, gemensamma, samhällliga produktionsbetingelser.”(16)

Övergången från kapitalism till kommunism sker inte av sig själv. Arbetarklassen måste på revolutionär väg störta kapitalistklassens herravälde och gripa den politiska makten genom att upprätta proletariats diktatur. Tesen, att den socialistiska proletära revolutionen är nödvändig för att ersätta det kapitalistiska med det kommunistiska produktions sättet, är den viktigaste slutsats som kan dras från Marx’ ekonomiska teori. Marx och Engels påpekade att ”revolutionen ... skulle kunna genomföras med fredliga medel ...” men de glömde inte att tillägga, att de knappast förväntade sig att de härskande klasserna ”utan ett ‘uppror för slaveriet’ skall underkasta sig denna fredliga och lagliga revolution.”(17)

Antagonismen mellan bourgeoisi och proletariat alstras av kapitalismens grundläggande motsägelse. Marx sade ”att i samma utsträckning som kapitalets ackumulation påskyndas, måste arbetarnas villkor ständigt försämrats, antingen arbetslönen är hög eller låg.”(18) Därför utvecklar kapitalets ackumulation ”klasskampen och därmed också arbetarklassens självmedvetande.”(19)

Han lade märke till att den kapitalistiska ackumulationsprocessen påverkar arbetaren negativt på tre sätt:

”I. Arbetsbetingelsernas förevigande som egendom främmande för honom, som kapital, förevigar hans ställning som lönarbetare och därigenom hans öde att ständigt arbeta en del av sin arbetstid gratis för en tredje person;

2. Utbredningen av dessa produktionsbetingelser, alias kapitalackumulationen, ökar mängden och omfånget på den klass, som lever på hans merarbete; den försämrar hans ställning *relativt* genom att öka kapitalistens och hans kompanjoners relativa rikedom, i det att den ytterligare ökar det relativa merarbetet genom arbetsdelningen, etc., och minskar arbetslönens del av bruttoprodukten; slutligen, då arbetsbetingelserna tornar upp sig framför den enskilde arbetaren i en allt väldigare gestalt och allt mer som sociala krafter, försvinner tillfället för honom att själv bemäktiga sig dem, som i småproduktionen.”(20) Arbetarklassen måste därför genomföra den sociala revolutionen för att befria sig. Däri ligger dess historiska mission. Marx talade om ”... arbetarklassens ofrånkomliga erövring av den politiska makten ...” (21) ”... det borgerliga samhällets plågor” kan ”inte avhjälpas med ‘bankförvandlingar’ eller genom att grunda ett rationellt ‘penningssystem’ ...”(22)

Slutsatsen, att det kapitalistiska produktions sättets sammanbrott var oundvikligt, uttryckte Marx på följande sätt: ”Samtidigt med det sjunkande antalet penningmagnater ... ökar å andra sidan exploateringen av massorna, deras elände, slaveri och förnedring. Men även förbittringen ökar hos den ständigt växande arbetarklassen, som samtidigt skolas, sammansvetsas och organiseras genom det kapitalistiska produktions sättets egen mekanik. Kapitalmonopolet blir en boja för det produktions sättet, som har växt upp under dess eget herravälde. Produktionsmedlen centraliseras, och arbetets samhällliga karaktär utvecklas, tills produktionsprocessen inte längre rymmes innanför det kapitalistiska skalet. Detta spränges. Den kapitalistiska äganderättens timme slår. Expropriatorerna blir själva exproprierade.”(23)

Genom den socialistiska revolutionen omvandlas produktionsmedlen till samhällelig egendom. Därmed upprättas enheten mellan producenter och produktionsbetingelser. Produktionsbetingelserna står inte längre i en främmande gestalt inför det arbetande folket. Det kommunistiska samhällets ”grundprincip” är ”... varje enskild människas fullständiga och fria utveckling.”(24) Det mänskliga samhället omvandlas medvetet. ”... fri individualitet, grundad på individernas universella utveckling och underordningen av deras gemensamma, samhälleliga produktivitet som deras samhälleliga egendom”(25) – så beskriver Marx i Grunddragen personlighetens utveckling under kommunismen.

Och i den första boken av Kapitalet karakteriserade Marx det kommunistiska samhället så här: ”Låt oss ... föreställa oss ett förbund av fria människor, som arbetar med gemensamma produktionsmedel och fullt medvetet förbrukar sina många individuella arbetskrafter såsom en samhällelig arbetskraft ... Förbundets totalprodukt är en samhällelig produkt. En del av denna produkt användes på nytt som produktionsmedel och förblir samhällelig, medan en annan, del förbrukas som livsmedel av förbundets medlemmar. Den måste därför fördelas mellan dem. Arten av denna fördelning kommer att växla med själva den samhälleliga produktionsorganismens speciella art och producenternas motsvarande historiska utvecklingsnivå. Endast som en parallell till varuproduktionen går vi ut ifrån att varje producents andel i livsmedlen bestäms genom hans arbetstid. Arbetstiden skulle alltså spela en dubbel roll. Den samhälleligt planmässiga fördelningen av arbetstiden reglerar den riktiga proportionen mellan de olika arbetsfunktionerna och de olika behoven. Å andra sidan tjänar arbetstiden också som mått för varje enskild producents andel i totalarbetet och därmed också som mått för den andel av totalprodukten, som han har rätt att förbruka. De samhälleliga förhållandena mellan människorna, deras arbete och deras arbetsprodukter, blir här enkla och lättfattliga i både produktionen och distributionen.”(26)

Marx syftar här på socialismen, den första fasen i det kommunistiska samhällets utveckling. I den här fasen gäller parollen ”Från var och en efter hans förmåga! Till var och en efter hans behov!” I Kritik av Gothaprogrammet från 1875 ger Marx en noggrann redogörelse för föreställningen om de två faserna i det kommunistiska samhället.(27)

Under kommunistiska produktionsförhållanden kan produktivkrafterna utvecklas obegränsat, ty i det här fallet är den samhälleliga produktionen ”reglerad *omedelbart* av samhällets behov och *kontrollerad* av det ...”(28) Vetenskapens och teknologins rön kan tillämpas utan hinder både inom industri och jordbruk. I det kommunistiska samhället är maskinerna ett medel att spara socialt arbete och att göra arbetet lättare. ”När en maskin endast betraktas som ett medel att sänka produktens värde”, skriver Marx, ”Kan den endast användas under förutsättning, att dess egen produktion kostar mindre än det arbete som den ersätter.”(29)

Kriteriet på huruvida arbetsproduktiviteten ökar och följaktligen huruvida maskinen kan användas eller ej, består här av reduktionen i den totala arbetsförbrukningen på en produktenhet. Kapitalisten kan inte godta det här kriteriet, eftersom han inte betalar för det förbrukade arbetet utan för värdet på den förbrukade arbetskraften. Därför begränsas hans val av maskinanvändning av skillnaden mellan maskinernas värde och värdet på den arbetskraft, som de ersätter. ”I ett kommunistiskt samhälle”, påpekar Marx, ”skulle därför maskintekniken ha ett helt annat spelrum än i det borgerliga samhället.”(30)

I det kommunistiska samhället blir för första gången ett rationellt jordbruk möjligt, en ”gemensam, övergripande och förutseende kontroll av råvaruproduktionen”, medan, som Marx betonar, ”det kapitalistiska systemet motarbetar ett rationellt jordbruk ...”(31) Den socialistiska revolutionen undanröjer framförallt den privata jordegendomen och därmed den

absoluta jordräntan, det vill säga grundvalen för den parasitära jordägarklassens existens. ”Från den högre ekonomiska samhällsformationens utsiktspunkt kommer den enskilde individens privata jordegendom på jordklotet att te sig fullt så osmaklig som en människas privata ägande av en annan.”(32) Så tidigt som 1851 talade Marx om för Engels, att han under sina studier blivit allt mer övertygad om ”att jordbruksreformen, alltså även egendomsskiten som grundar sig därpå, är A och O i den kommande omvälvningen. Utan det kommer den gamle Malthus fortfarande att ha rätt.”(33)

Kapitalismen skiljer industrin från jordbruket. ”Det ligger i kapitalismens natur, att den utvecklar industrin snabbare än jordbruket. Detta beror inte på jordens natur, utan därpå att den behöver andra samhälleliga förhållanden för att verkligen bli utnyttjad i enlighet med sin natur.”(34) Först det kommunistiska samhället kommer att upprätta en ny och överlägsen syntes genom att förena jordbruket och industrin.(35)

Värdelagens spontana verkningar kommer att ersättas med en förnuftig ekonomisk planering, som grundar sig på objektiva ekonomiska lagar.

”Samma borgerliga medvetande som lovprisar arbetsdelningen ... brännmärker lika obetingat varje medveten samhällelig kontroll och reglering av den samhälleliga produktionsprocessen som ett ingrepp i den individuella kapitalistens okränkbara egendomsrättigheter, som en begränsning av hans frihet och suveräna ’genialitet’.”(36) Under det samhälleliga ägandets villkor blir den samhälleliga kontrollen en objektiv nödvändighet. Under kommunismen har de sociala krafterna ”underkastat produktionsprocessen sin gemensamma kontroll som en lag förstådd och därmed behärskad av deras förenade förstånd.”(37)

En av det kommunistiska samhällets viktigaste funktioner i reproduktionsprocessen består av den medvetna fördelningen av det sociala arbetet mellan de olika produktionsgrenarna på grundval av kollektiva behov. ”Endast när produktionen står under samhällets verkliga bestämmande kontroll, skapar samhället ett samband mellan volymen på den samhälleliga arbetstid, som används i produktionen av en speciell artikel, och volymen på det samhälleliga behov, som den här artikeln tillfredsställer.”(38)

Förmågan att upprätta ett sådant samband förutsätter en fullt utvecklad metod att beräkna, hur det samhälleliga arbetet förbrukas. Marx påpekar att bokföringen är ”nödvändigare när samhället självt tar över den produktiva verksamheten än i det kapitalistiska produktionssystemet.”(39)

I det kommunistiska samhället, skriver Marx, förblir ”värdebestämningen förhärskande i den meningen, att arbetstidens reglering och det samhälleliga arbetets fördelning mellan de olika produktionsgrupperna – slutligen omfattar bokföringen allt detta – blir väsentligare än någonsin.”(40)

I Grunddragen formulerar Marx också sin berömda lag om hushållningen med tiden, som spelar en särskilt viktig roll i det kommunistiska samhället.

”Om man förutsätter en gemensam produktion förblir naturligtvis tidsbestämningen väsentlig. Ju mindre tid samhället behöver för att producera vete, boskap och så vidare, desto mer tid har det över för annan, materiell eller andlig produktion. Liksom när det gäller den enskilde individen beror samhällets allsidiga utveckling, dess konsumtion och dess verksamhet på hur mycket tid som blir över. All hushållning beror i sista hand på hushållning med tid. Likaledes måste samhället indela sin tid på ett ändamålsenligt sätt, så att det uppnår en produktion som

motsvarar dess totala behov. Även den enskilde måste noggrant indela sin tid för att skaffa sig lämpliga kunskaper och för att uppfylla de olika kraven på sin verksamhet. Hushållning med tiden, liksom planmässig för delning av arbetstiden på olika produktionsgrenar, förblir alltså den första ekonomiska lagen inom all samhällelig produktion. Den blir till och med i allt högre grad den första lagen. Men den skiljer sig väsentligen från bestämningen av bytesvärden (arbeten och arbetsprodukten) genom arbetstiden.”(42)

I det kommunistiska samhället kommer arbetet att fördelas jämnt mellan samhällsmedlemmarna, det vill säga ”arbetet blir en förpliktelse, som i lika grad gäller alla”.(43) Redan därigenom förkortas arbetsdagen och ökas fritiden. ”Lika fördelat, skulle alla ha ... mer tid för improduktivt arbete och fritid.”(44)

Den materiella produktionen förblir även under kommunismen en naturlig nödvändighet. Av det skälet måste, liksom i det förgångna, en del av arbetsdagen ägnas åt produktivt arbete inom den materiella produktionen.

Arbetstidens gräns kommer att bestämmas genom reproduktionens utvidgning, vilken är förenad med en ständig stegring av människors behov. Därför blir merarbetet bestående också under kommunismen. ”Merarbete i allmänhet, som arbete utöver de givna behoven, kommer alltid att bestå ... En bestämd mängd merarbete fordras som säkerhet mot olyckshändelser och genom den nödvändiga, progressiva tillväxten av reproduktionsprocessen, vilken motsvarar behovsutvecklingen och befolkningstillväxten ...”(45) Marx fastslår att försäkringsfonder, ackumulationsfonder och fonder för underhåll av de arbetsoförmögna utgör en del av merprodukten, som ”måste förbli även efter det kapitalistiska produktionssättets upphävande”.(46) Men under kommunismen ”skulle allt det arbete försvinna, som går till underhållet av dem som inte arbetar.”(47) Merarbetet är en nödvändig del av det produktiva arbetet under kommunismen. ”Men antag”, skriver Marx i Teorier om mervärdet, ”att det inte finns något kapital och att arbetaren själv tillägnar sig sitt merarbete, överskottet av det värde han producerar över det värdeöverskott som han konsumerar. Då skulle man bara kunna säga om det här arbetet, att det är i sanning produktivt, det vill säga skapar nytt värde.” (48)

När det kapitalistiska produktionssättet undanröjts, så försvinner också mervärdet, som under kapitalismen är det produktiva arbetets huvudkriterium. Men att mervärdet bortfaller, betyder inte att merarbete och merprodukt också försvinner. Om detta säger Marx: ”Fastän allt mervärde framträder som merprodukt, representerar merprodukten i sig inte mervärdet.”(49)

Under kommunismen är gränslinjen mellan nödvändigt arbete och merarbete i viss utsträckning villkorlig, ty för det arbetande folket i ett kommunistiskt samhälle är metarbetet precis lika nödvändigt som det nödvändiga arbetet. I det nödvändiga arbetet, som utförs i det kommunistiska produktionssättet, inbegriper Marx därför också arbetet ”för att skapa samhälleliga reserv- och uppbyggnadsfonder”,(50) det vill säga merarbetet.

Som Marx påpekar, skulle det nödvändiga arbetet öka under kommunismen, ”emedan arbetarens levnadsstandard höjes”.(51) Konsumtionsvolymen skulle å ena sidan bestämmas av ”samhällets befintliga produktivkraft” och å andra sidan av att ”individens fulla utveckling krävdes”.(52)

Marx undersöker också reproduktionsprocessens viktigaste aspekter i det kommunistiska samhället. Den kapitalistiska utvidgade reproduktionens objektiva lagar, som beror ”på den ifrågavarande arbetsprocessens objektiva betingelser, inte på dess samhälleliga form”,(53) är giltiga också för det kommunistiska samhället. Under kommunismen kvarstår den

grundläggande uppdelningen av produktionen i två avdelningar, produktionsmedelproduktionen och konsumtionsmedelproduktionen; därmed kvarstår också grundproportionaliteten mellan och inom dessa avdelningar. För den kommunistiska produktionen gäller, att ”produkter från avdelning I i lika stor utsträckning skulle fördelas som produktionsmedel mellan respektive produktionsgrenar inom avdelningen, allt efter reproduktionens behov. En del skulle bli kvar i det företag eller den bransch, där den hade producerats, medan återstoden skulle fördelas mellan andra industrigrenar, och en ständig utväxling skulle äga rum mellan de olika företagen inom avdelningen.”(54) Marx talar här endast om rörelsen inom avdelning I (produktionsmedelproduktionen), men det är uppenbart att under kommunismen kommer rörelser av det här slaget också att försiggå inom avdelning II och mellan de båda avdelningarna.

Marx analyserar villkoren för en kontinuerlig reproduktionsprocess och han visar, att till följd av den varierande storleken på det fasta kapital, som varje år måste ersättas i real form, är en relativ överproduktion (med andra ord, upprättandet av ett ständigt lager) av produktionsmedel, råmaterial och livsmedel nödvändig. ”En sådan överproduktion kommer att vara en nödvändig följd av att samhället får kontroll över produktionens materiella villkor. Inom det kapitalistiska samhället kan överproduktionen bara göra sig gällande som ett anarkistiskt element.”(55) ”I och för sig skulle ett överskott inte vara av ondo, utan en fördel; men under kapitalistiska förhållanden är det av ondo.”(56)

Kommunismen förändrar arbetets karaktär i den materiella produktionen. Arbetaren blir ”den fullt utvecklade totalindividen, för vilken olika samhälleliga funktioner är verksamhetsformer, som avlöser varandra”.(57) Själva arbetet ställs under producenternas gemensamma kontroll; det blir ett rationellt och verkligt fritt arbete. Men inom den materiella produktionen förblir arbetet i nödvändighetens rike. ”Frihetens rike börjar i själva verket först, då det arbete, som bestäms av nöden och det yttre ändamålet, försvinner; enligt sakens natur ligger det alltså bortom den egentliga materiella produktionens sfär. Liksom vilden måste brottas med naturen för att tillfredsställa sina behov, för att underhålla och reproducera sitt liv, så måste den civiliserade människan det och hon måste det i alla samhällsformationer och under alla möjliga produktionssätt. Med hennes utveckling utvidgar sig detta naturnödvändighetens rike som en följd av hennes behov men samtidigt utvidgar sig de produktivkrafter, som tillfredsställer behoven. Friheten på det här området kan endast bestå av att den socialiserade människan, de förenade producenterna, rationellt reglerar sin ämnesomsättning med naturen och bringar den under sin gemensamma kontroll, i stället för att behärskas av den som av en blind makt; och att de uppfyller detta med minsta möjliga kraftförbrukning och under de betingelser som är lämpligast och värdigast deras mänskliga natur. Men det förblir ändå alltid ett nödvändighetens rike. Där bortom börjar den mänskliga kraftutveckling, som är ett ändamål i sig, frihetens sanna rike, men som endast kan blomstra med nödvändighetens rike som grund. Förkortningen av arbetsdagen är den grundläggande betingelsen.”(58)

Det viktigaste medlet för att förkorta arbetsdagen är en stegrad produktivitet. ”Ju mer arbetets produktivkraft ökar, desto mer kan arbetsdagen förkortas ...” (59) ”Till följd av utvecklingen av arbetets produktivkraft kan eterarbetet vara stort med en liten total arbetsdag ... Samhällets verkliga rikedom och dess möjlighet att ständigt utvidga reproduktionsprocessen beror alltså inte på merarbetets längd utan på dess produktivitet och på de mer eller mindre givande produktionsbetingelser som det utförs under.”(60)

Fritiden utövar i sin tur ett betydande inflytande på arbetstidens karaktär: ”... ju mer arbetsdagen förkortas, desto mer kan arbetsdagens intensitet öka.”(61) Marx påpekar också

”att *arbetstiden* för en man, som har mycket ledig tid, måste besitta en mycket högre kvalitet än arbetsökens.”(62)

I Kapitalet kommenterar Marx också, hur undervisning, familjeförhållanden och så vidare kommer att utvecklas med den kommunistiska ekonomin som grundval. Han antyder, ”... att för alla barn över en viss ålder” kombineras under kommunismen ”produktivt arbete med undervisning och gymnastik, inte bara som en metod att stegra den samhällsliga produktionen utan även som den enda metoden att producera allsidigt utvecklade människor.”(63) I framtidens skolor kommer ”teoretisk och praktisk yrkesundervisning”(64) att ges den plats, som den förtjänar.

Marx erinrar, att ”storindustrin” skapar ”den nya ekonomiska grundvalen för en högre form av familjeliv och för ett bättre förhållande mellan könen, genom att den tilldelar kvinnor, barn och ungdomar avgörande roller i den samhällsliga produktionsprocessen utanför hemmet.”(65) Om, under kapitalismen, människors indragande i den samhällsliga produktionen utan hänsyn till ålder eller kön är ”en källa till fördärv och slaveri”, så måste det under kommunismen ”bilda grundvalen för en human utveckling”.(66)

I ett brev till W. Sombart, som Engels skrev strax före sin död, gav han en anmärkningsvärd beskrivning av Marx’ teori. Han skrev: ”Marx’ totala världsuppfattning är inte en lära utan en metod. Den ger inga färdiga dogmer utan anvisar utgångspunkterna för vidare forskning och den här forskningens metod.”(67) Den revolutionära teorin från Marx, Engels och Lenin är för oss en verklig ”Handledning för praktiken” i det stora arbetet mot det kommunistiska samhället.

Noter

Noter till kapitlet En ståndpunkt för observationer av det borgerliga samhället

1) Skrifter av historiker i Tyska demokratiska republiken som berör den här frågan redovisas i W. Tuchscheerer: Zur Marx-EngelsForschung in der DDR auf dem Gebiet der politischen Ökonomie, Beiträge zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung, Sonderheft ”Beiträge zur Marx-Engels-Forschung in der DDR”, 1962.

2) K. Marx, brev till F. Lassalle den 22 februari 1858, i: Marx: Grunddragen i kritiken av den politiska ekonomin, Zenit/Rabén & Sjögren, Halmstad 1971, s. 210.

3) Lenin, Vad är ”folkvännerna” och hur kämpar de mot socialdemokraterna? Valda verk I, Arbetarkultur, Moskva 1956, s. 43.

4) *ibid*, s. 45.

5) *ibid*, s. 47.

6) K. Marx, brev till C. Klings den 4 oktober 1864, i: K. Marx/F. Engels, Werke (i fortsättningen förkortat till MEW), Bd 31, Dietz Verlag, Berlin 1965, s. 418.

(På grund av ett misstag under utskriften börjar numreringen av noterna återigen på 1.)

1) K. Marx, Filosofins elände, Arbetarkultur, Stockholm 1949, s. 109 f

2) *ibid*, s. 45.

- 3) Jämför K. Marx/F. Engels, Historisch-kritische Gesamtausgabe (MEGA) Erste Abteilung, Bd 3, Marx-Engels-Verlag, Berlin 1932, s. 502, 494.
- 4) F. Engels, Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie, i: MEW, Bd 1, Dietz Verlag, Berlin 1956, s. 508.
- 5) Manuskripten från 1861/63, häfte 1, s. 12.
- 6) K. Marx, Filosofins elände, s. 40.
- 7) Jämför K. Marx, brev till Engels den 2 april 1851, i: MEW, Bd 27, Dietz Verlag, Berlin 1963, s. 228.
- 8) Jämför K. Marx, Filosofins elände, s. 82, 106 f.
- 9) *ibid*, s. 79.
- 10) Jämför K. Marx, Theorien über den Mehrwert, 3. Teil, Dietz Verlag, Berlin 1962, s. 451, 497.
- 11) K. Marx, Till Kritiken av den politiska ekonomin, Arbetarkultur, Stockholm 1969, s. 46.
- 12) *ibid*, s. 43 f.
- 13) K. Marx, Theorien über den Mehrwert, 3. Teil, s. 319.
- 14) K. Marx, Theorien über den Mehrwert, 2. Teil, s. 158.
- 15) K. Marx, Theorien über den Mehrwert, 3. Teil, s. 182.
- 16) K. Marx, Till kritiken av den politiska ekonomin, s. 48
- 17) K. Marx, Theorien über den Mehrwert, 3. Teil, s. 137.
- 18) *ibid*, s. 186.
- 19) *ibid*, s. 137.
- 20) *ibid*, s. 237.
- 21) D. Ricardo, On the Principles of Political Economy and Taxation, i: The Works and Correspondence of David Ricardo, Vol. I, Cambridge, At the University Press 1953, s. 14.
- 22) K. Marx, Theorien über den Mehrwert, 2. Teil, s. 142.
- 23) K. Marx, Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie, Dietz Verlag, Berlin 1953, s. 170.
- 24) I det artonde kapitlet av Kapitalets första bok undersöker Marx de omständigheter som producerar så irrationella former i det borgerliga samhället som ”varan arbete”, ”arbetets värde”, etc.

- 25) K. Marx, Theorien über den Mehrwert, 1. Teil, Dietz Verlag, Berlin 1956, s. 58.
- 26) *ibid*, s. 54.
- 27) K. Marx, Kapitalet, första boken, Cavefors, Uddevalla 1969, s. 172.
- 28) *ibid*, s. 183.
- 29) K. Marx, Filosofins elände, s. 45.
- 30) *ibid*, s. 64.
- 31) *ibid*, s. 44.
- 32) *ibid*, s. 63.
- 33) Jämför K. Marx, brev till Engels den 25 februari 1859, i: MEW, Bd 29, s. 404.
- 34) K. Marx, Filosofins elände, s. 89 f.
- 35) *ibid*, s. 83.
- 36) jämför *ibid*, s. 56.
- 37) D. I. Rosenberg, Die Entwicklung der ökonomischen Lehre von Marx und Engels in den vierziger Jahren des 19. Jahrhunderts, Dietz Verlag, Berlin 1958, s. 304.
- 38) K. Marx, Theorien über den Mehrwert, 1. Teil, s. 45.
- 39) K. Marx, Lönarbete och kapital, Arbetarkultur, Stockholm 1968, s. 34.
- 40) D. I. Rosenberg, s. 328.
- 41) K. Marx, Kapitalet, första boken, s. 473.
- 42) Engels, Förord till Kapitalets andra bok, i: K. Marx, Kapitalet, andra boken, Cavefors, Köthen DDR 1971, s. 10.
- 43) K. Marx, om "Misère de la philosophie", i: MEW, Bd 19, Berlin 1962 s. 229.
- 44) K. Marx, Till kritiken av den politiska ekonomin, s. 11.
- 45) F. Engels, K. Marx. Till Kritiken av den politiska ekonomin, *ibid*, s. 211.
- 46) Jämför K. Marx/F. Engels, Historisch-kritische Gesamtausgabe (MEGA Erste abteilung, Bd 3, s. 409 ff. (Dessa utdrag om Marx' kritiska anmärkningar behandlas av D. I. Rosenberg i hans ovan citerade bok.)
- 47) Jämför K. Marx/F. Engels, Historisch-kritische Gesamtausgabe (MEGA), Erste Abteilung, Bd 6, Berlin 1932, s. 597 ff.

- 48) K. Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-50*, Gidlunds, Helsingfors 1971, s. 190 f.
- 49) K. Marx/F. Engels, artikel ur *Neue Rheinische Zeitung*, i: MEW, Bd 6, s. 519.
- 50) K. Marx/F. Engels, Tillkännagivande om ”*Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*”, i: MEW, Bd 7, s. 5.
- 51) K. Marx, *Till kritiken av den politiska ekonomin*, Förord, s. 11.
- 52) F. Engels, Inledning till Karl Marx’ ”*Klasstriderna i Frankrike 1848-50*”, i: *Karl Marx & Friedrich Engels i urval*, Wahlström och Widstrand, Stockholm 1965, s. 220.
- 53) K. Marx/F. Engels, *Revue*, maj till oktober 1850, i: MEW, Bd 7, s. 400.
- 54) *ibid*, s. 440.
- 55) K. Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-50*, s. 180.
- 56) K. Marx/F. Engels, *Revue*, jan/feb 1850, i: MEW, Bd 7, s. 220.
- 57) K. Marx/F. Engels, *Revue*, maj till oktober 1850, s. 435.

Noter till kapitlet Ett berg av fakta

- 1) K. Marx, brev till Engels den 2 december 1850, i: MEW, Bd 27, s. 146.
- 2) Jämför K. Marx, brev till Engels den 7 januari 1851, i: *ibid*, s. 157 ff.
- 3) K. Marx, *Till kritiken av den politiska ekonomin*, Förord, s. 12.
..
- 4) K. Marx, brev till Freiligrath, i: MEW, Bd 27, s. 597.
- 5) K. Marx, brev till Lassalle den 23 januari 1855, i: MEW, Bd 28, Berlin 1963, s. 612.
- 6) K. Marx, brev till Engels den 20 oktober 1857, i: MEW, Bd 29, s. 198.
- 7) K. Marx, brev till Engels den 13 november 1857, i: *ibid*, s. 207.
- 8) Jämför K. Marx, brev till Lassalle den 21 december 1857, i: K. Marx, *Grunddragen i kritiken av den politiska ekonomin*, s. 209.
- 9) K. Marx, brev till Engels den 18 december 1857, i: *ibid*, s. 209.
- 10) W. Pieper, *Nachschrift zum Brief von Marx an Engels vom 27. Januar 1851*, i: MEW, Bd 27, s. 169.
- 11) K. Marx, brev till Engels den 27 januari 1851, i: MEW, Bd 27, s. 158.
- 12) *ibid*, s. 157.

- 13) K. Marx, brev till Engels den 3 februari 1851, i: *ibid*, s. 174.
- 14) *ibid*, s. 177.
- 15) Marx avser här sina 'Anteckningsböcker' över borgerliga ekonomers. arbeten.
- 16) K. Marx, brev till Engels den 2 april 1851, i: MEW, Bd 27, s. 228.
- 17) F. Engels, brev till Marx den 3 april 1851, i: *ibid*, s. 233 f.
- 18) K. Marx, *Erzwungene Emigration – Kossuth und Mazzini – Die Fldchtlingsfrage – Wahlbestechung in England – Mr. Cobden*, i: MEW, Bd 8, Berlin 1960, s. 542.
- 19) K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 2. Tell, s. 115.
- 20) Jämför K. Marx, brev till Weydemeyer den 5 mars 1852, i: *Karl Marx/Friedrich Engels: Brev i urval*, Gidlunds, Helsingfors 1972, s. 21.
- 21) Karl Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 2. Tell, s. 107.
- 22) K. Marx, brev till Weydemeyer den 27 juni 1851, i: MEW, Bd 27, s. 559.
- 23) K. Marx, brev till Engels den 14 augusti 1851, i: *ibid*, s. 314.
- 24) Jämför K. Marx, brev till Engels den 24 november 1851, i: *ibid*, s. 370. Jämför också F. Engels brev till Marx den 27 november 1851, i: *ibid*, s. 373 f.
- 25) Jämför F. Engels, brev till Marx den 4 maj 1852, i: MEW, Bd 28, s. 67.
- 26) Jämför K. Marx, brev till Cluss den 7 december 1852, i: *ibid*, s 560.
- 27) F. Engels, brev till Marx den 11 mars 1853, i: *ibid*, s. 226.
- 28) K. Marx, brev till Cluss den 15 september 1853, i: *ibid*, s. 592.
- 29) K. Marx, *Grundrisse*, s. 844.
- 30) *ibid*.
- 31) *ibid*, s. 847.
- 32) K. Marx, *Till kritiken av den politiska ekonomin*, förord, s. 7.
- 33) K. Marx, brev till Lassalle den 21 december 1857, i: *Karl Marx, Grunddragen*, s. 209. (Översättningen har ändrats på en punkt. "meiner Grundzüge der Ökonomie" har här översatts med "mina grunddrag för ekonomin" och inte – som i den svenska Grunddragenutgåvan – med "min Ekonomins grunddrag". – ö. a.)
- 34) F. Engels, brev till Marx den 11 december 1857, i: MEW, Bd 29, s. 227.
- 35) K. Marx, brev till Engels den 8 december 1857, i: *K. Marx, Grunddragen*, s. 208.

- 36) K. Marx, brev till Engels den 18 december 1857, i: K. Marx, Grunddragen, s. 208.
- 37) K. Marx, Theorien über den Mehrwert, 2. Teil, s. 493.
- 38) Jämför ibid, s. 506.
- 39) K. Marx, Theorien über den Mehrwert, 3. Teil, s. 120.
- 40) K. Marx, Till kritiken av den politiska ekonomin, förord, s. 10.
- 41) Jämför K. Marx, brev till Engels den 18 december 1857, i: K. Marx, Grunddragen, s. 208.
- 42) K. Marx/F. Engels, Revue, maj till oktober 1850, i: MEW, Bd 7, s. 440.
- 43) K. Marx, Kapitalet, första boken, Efterskrift till andra upplagan, s. 13.
- 44) K. Marx, om "misère de la philosophie", i: MEW, Bd 19, s. 229.
- 45) K. Marx, Grunddragen, s. 47.
- 46) F. Engels, Einleitung zu Karl Marx "Bürgerkrieg in Frankreich", i: MEW, Bd 22, s. 197.

Noter till kapitlet Den "ekonomiska cellformen" i det borgerliga samhället

- 1) Utgiven av Institutet för marxism-leninism vid SUKP:s centralkommitté trycktes Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie för första gången mellan åren 1939 och 1941 på tyska. (Ett urval föreligger sedan 1971 i svensk översättning – ö.a.)
- 2) Början av det här kapitlet återfinns just i slutet av Grunddragen; jämför K. Marx, Grundrisse, s. 763 f.
- 3) K. Marx, Kapitalet, första boken, s. 42.
- 4) K. Marx, Randanmärkningar till Adolph Wagners "Lärobok i politisk ekonomi", i: K. Marx, Kapitalet, första boken, s. 766.
- 5) K. Marx, Grundrisse, s. 46.
- 6) ibid, s. 55.
- 7) K. Marx, Till kritiken av den politiska ekonomin, s. 82.
- 8) ibid.
- 9) K. Marx, Grundrisse, s. 41.
- 10) ibid, s. 42.
- 11) ibid, s. 46.

- 12) *ibid*, s. 53.
- 13) *ibid*, s. 50.
- 14) *ibid*, s. 51 f.
- 15) *ibid*, s. 53.
- 16) *ibid*, s. 54.
- 17) *ibid*.
- 18) *ibid*, s. 56.
- 19) *ibid*, s. 58.
- 20) *ibid*, s. 59.
- 21) *ibid*, s. 60.
- 22) *ibid*, s. 63.
- 23) *ibid*, s. 69.
- 24) K. Marx, brev till Engels den 24 augusti 1867, i: Marx/Engels, Brev i urval, s. 73.
- 25) K. Marx, Grundrisse, s. 62.
- 26) K. Marx, Grunddragen, s. 45.
- 27) *ibid*, s. 43.
- 28) *ibid*, s. 51.
- 29) K. Marx, Grundrisse, s. 69.
- 30) Jämför *ibid*, s. 61.
- 31) *ibid*, s. 66.
- 32) *ibid*, s. 763.
- 33) K. Marx, Randanmärkningar till Adolph Wagners "Lärobok i politisk ekonomi", i: K. Marx, Kapitalet, första boken, s. 766.
- 34) F. Engels, Karl Marx. Till kritiken av den politiska ekonomin, s. 212.
- 35) K. Marx, Kapitalet, första boken, s. 70 fotnot 2.
- 36) K. Marx, Theorien fiber den Mehrwert, 3. Teil, s. 319.

37) K. Marx, Grundrisse, s. 163.

38) K. Marx, Mein Plagiat an F. Bastiat, i: MEW, Bd 16, Berlin 1962, s. 312 (fotnot).

Noter till kapitlet Hur ”han grep mervärderövarna på bar gärning”

1) K. Marx, brev till Engels omkring den 16 januari 1858, i Marx/ Engels: Brev i urval, s. 37.

2) K. Marx, Grundrisse, s. 116.

3) ibid.

4) ibid, s. 130.

5) ibid, s. 134 f.

6) ibid, s. 129.

7) ibid, s. 148.

8) ibid, s. 165.

9) K. Marx, Das Kapital, Bd III, i: MEW, Bd 25, Berlin 1964, s. 825.

10) K. Marx, Grundrisse, s. 449.

11) ibid, s. 185.

12) ibid, s. 186.

13) ibid, s. 179.

14) ibid, s. 178.

15) K. Marx, Grunddragen, s. 69.

16) ibid.

17) K. Marx, Lönarbete och kapital, s. 30.

18) K. Marx, Grunddragen, s. 90.

19) Värdet av denna arbetsförmåga, arbetarens arbetskraft, bestäms av den mängd materialiserat arbete, som är nödvändig för att reproducera arbetskraften, det vill säga av den arbetsmängd som krävs för produktionen av arbetaren själv eftersom bruksvärdet hos den vara, som arbetaren säljer, inte kan skiljas från arbetaren själv.

20) K. Marx, Grunddragen, s. 103.

21) ibid, s. 91.

- 22) *ibid*, s. 92.
- 23) K. Marx, *Grundrisse*, s. 222.
- 24) K. Marx, *Grunddragen*, s. 107.
- 25) *ibid*, s. 108 f.
- 26) *ibid*, s. 113.
- 27) K. Marx, *Grundrisse*, s. 654 ff.
- 28) K. Marx, *Grunddragen*, s. 46 f.
- 29) Jämför K. Marx, *Kapitalet*, första boken, s. 670.
- 30) V. Majakovski, *Ausgewählte Gedichte und Poeme*, Berlin 1953, s. 315
- 31) *Programm und Statut der Kommunistischen Partei der Sowjetunion*, Dietz Verlag, Berlin 1961, s. 28.
- 32) Jämför E. A. Messerle, i *Vcennyje zapiski Alma-Atinskogo gosodararstvennogo pedagogiceskogo institua innostrannyh jazykov*, (Lärda anteckningar från Alma Atas pedagogiska institut för främmande språk), bd 1, Alma Ata 1956, s. 46.
- 33) W. Thomson, *An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth most Conducive to Human Happiness*, London 1824, s. 167, 169.
- 34) *Juristen-Sozialismus*, i: MEW, Bd 24, Berlin 1962, s. 506.
- 35) K. Marx, *Debatten över das Holzdiebstahlgesetz*, i: MEW, Bd 1, s. 135, 136, 139.
- 36) F. Engels, *Förord till den engelska upplagan av Kapitalet*, i: K. Marx, *Kapitalet*, första boken, s. 21.
- 37) K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 3. Teil, s. 236.
- 38) *ibid*, s. 237.
- 39) *ibid*, s. 252.
- 40) *ibid*, s. 253.
- 41) K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 2. Teil, s. 54.
- Noter till kapitlet Varför den andra boken av Till kritiken av den politiska ekonomin aldrig publicerades***
- 1) K. Marx, brev till Lassalle den 12 november 1858, i: K. Marx, *Grunddragen*, s. 212.

- 2) K. Marx, brev till Weydemeyer den 1 februari 1859, i: K. Marx, Till kritiken av den politiska ekonomin, s. 228.
- 3) ibid.
- 4) K. Marx, brev till Engels den 22 juli 1859, i: MEW, Bd 29, s. 463.
- 5) K. Marx, brev till Kugelmann den 28 december 1862, i: MEW, Bd 30, Berlin 1964, s. 640.
- 6) K. Marx, brev till Engels den 16 maj 1868, i: MEW, Bd 32, Berlin 1965, s. 88.
- 7) Jämför K. Marx, Kapitalet, första boken, Förord till den första upplagan, s. 3.
- 8) Jämför K. Marx, brev till Kugelmann den 28 december 1862.
- 9) Jämför K. Marx, brev till Engels den 2 april 1859, i: K. Marx, Till kritiken av den politiska ekonomin, s. 223.
- 10) K. Marx, brev till Lassalle den 15 september 1860, i: MEW, Bd 30, s. 565.
- 11) K. Marx, brev till Lassalle den 28 mars 1859, i: MEW, Bd 29, s. 586.
- 12) K. Marx, brev till Engels skrivet mellan den 13 och 15 januari 1859, i: K. Marx, Till kritiken av den politiska ekonomin, s. 225.
- 13) K. Marx, brev till Engels den 22 juli 1859, i: MEW, Bd 29, s. 463.
- 14) F. Engels, brev till Marx den 31 januari 1860, i: MEW, Bd 30, s. 15.
- 15) K. Marx, brev till Engels den 15 augusti 1863, i: ibid, s. 368.
- 16) L. A. Leontjev, 0 predvaritel 'nom variante "Kapitala" Marksa (Om Marx' utkast till "Kapitalet), Moskva 1946, s. 75.
- 17) K. Marx, Grundrisse, s. 283.
- 18) ibid, s. 450.
- 19) ibid, s. 452.
- 20) ibid, s. 653.
- 21) ibid, s. 648 ff.
- 22) ibid, s. 633.
- 23) ibid, s. 634.
- 24) ibid, s. 635.
- 25) ibid, s. 636.

26) *ibid*, s. 633.

27) Jämför *ibid*, s. 338 f.

28) *ibid*, s. 327.

29) *ibid*, s. 525.

30) Ett noggrant studium av manuskriptet har visat, att ett misstag begåtts i tydningen av texten på sidan 220 i Grundrisse, där termen 'Produktionspreis' uppträder tre gånger (på rad 7, 30 och 40). I alla tre fallen hade Marx inte skrivit 'Produktionspreis' (produktionspris) utan 'Produktionsprozess' (produktionsprocess). På sidan 114 (rad 45) använder Marx termen 'produktionspris' i betydelsen varans immanenta produktionskostnader, vilka sammanfaller med dess värde.

31) K. Marx, Till kritiken av den politiska ekonomin, s. 56.

32) K. Marx, brev till Lassalle den 11 mars 1858, i: MEW, Bd 29, s. 554.

33) Jämför K. Marx, Till kritiken av den politiska ekonomin, s. 55.

34) Jämför K. Marx, brev till Engels den 9 augusti 1862, i: Marx/ Engels: Brev i urval, s. 49.

35) K. Marx, Theorien über den Mehrwert, 1. Teil, s. 61.

36) Jämför K. Marx, Theorien über den Mehrwert, 3. Teil, s. 232.

37) Jämför K. Marx, brev till Engels den 18 juni 1862, i: Marx/ Engels, Brev i urval, s. 43; jämför K. Marx, brev till Engels den 2 augusti 1862, i: *ibid*, s. 44; jämför K. Marx, brev till Engels den 9 augusti 1862, i: *ibid*, s. 49.

38) K. Marx, brev till Kugelmann den 28 december 1862, i: MEW, Bd 30, s. 639

39) F. Engels, brev till Schmuilow den 7 februari 1893, i: K. Marx/ F. Engels, Briefe über "Das Kapital", Dietz Verlag, Berlin 1954, s. 360.

40) K. Marx, Theorien über den Mehrwert, 2. Teil, s. 107.

41) *ibid*, s. 160.

42) *ibid*.

43) Jämför *ibid*, s. 370.

44) K. Marx, Theorien über den Mehrwert, 3. Teil, s. 497.

45) K. Marx, Theorien über den Mehrwert, 2. Teil, s. 397.

46) *ibid*, s. 397 f.

47) *ibid*, s. 189.

48) Jämför *ibid*, s. 189 f.

Noter till kapitlet Från värde till produktionspris

1) K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 1. Teil, s. 12.

2) K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 3. Teil, s. 127.

3) K. Marx, *Inledning till Till kritiken av den politiska ekonomin*. s. 254.

4) K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 3. Teil, s. 129.

5) Jämför *ibid*, s. 69. (Jämför i det här sammanhanget också de första raderna i den första boken av *Kapitalet*: ”I de samhällen, där det kapitalistiska produktionsättet härskar, uppträder rikedom som en ‘oerhörd varuanhopning’ ... Vår undersökning börjar därför med en analys av varan.” Det oavslutade kapitlet *Värde i Grunddragen* börjar också på ett liknande sätt.)

6) *ibid*, s. 109.

7) Jämför K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 2. Teil, s. 119

8) *ibid*, s. 196 f.

9) *ibid*, s. 86.

10) *ibid*, s. 196. (Med de olika kapitalistgruppernas ”numeriska förhållande eller proportionella storlek” avger Marx den proportionella andel, som dessa grupper har i den totalprodukt som framträder på marknaden.)

11) *ibid*, s. 260.

12) *ibid*, s. 197.

13) *ibid*, s. 263.

14) *ibid*

15) K. Marx, *Das Kapital*, Bd. III, s. 673. (Fastän termen ”falskt socialt värde” ännu inte uppträder i *Teorier om mervärdet* ger Marx en noggrann analys av hur marknadsvärdet skiljs från det individuella värdet under kapitalismen.)

16) Jämför K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 2. Teil, s. 263-265, 447-449. (För enkelhetens skull har de tal, som Marx använt, ändrats något.)

17) *ibid*, s. 449.

18) *ibid*, s. 21.

- 19) *ibid*, s. 182.
- 20) *ibid*, s. 26.
- 21) K. Marx, *Das Kapital*, Bd III, s. 208.
- 22) K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 2. Teil, s. 262.
- 23) *ibid*, s. 311. (Marx använder ofta termen 'kostnadspris' eller 'genomsnittspris' i samma betydelse som 'produktionspris'.)
- 24) *ibid*, s. 115.
- 25) *ibid*, s. 200.
- 26) *ibid*, s. 201.
- 27) *ibid*.
- 28) *ibid*.
- 29) K. Marx, *Kapitalet*, Förord till den första boken, s. 3.
- 30) V. I. Lenin, *Philosophische Hefte*, i: *Werke*, Bd 38, Dietz Verlag, Berlin 1964, s. 160.
- 31) K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 1. Teil, s. 14.
- 32) K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 3. Teil, s. 252.
- 33) *ibid*, s. 251.
- 34) *ibid*, s. 460 f.
- 35) K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 1. Teil, s. 75.
- 36) *ibid*, s. 63.
- 37) K. Marx, *Das Kapital*, Bd III, s. 123.
- 38) K. Marx, *Kapitalet*, första boken, s. 88.
- 39) *ibid*.
- 40) *ibid*.
- 41) *ibid*.
- 42) K. Marx, *Das Kapital*, Bd III, s. 46.
- 43) K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 2. Teil, s. 191.

44) *ibid*, s. 182.

45) K. Marx, *Grundrisse*, s. 329.

46) *ibid*, s. 337.

47) K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 1. Teil, s. 194.

48) *ibid*, s. 99.

49) Jämför K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 2. Teil, s. 19.

50) K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 3. Teil, s. 494.

Noter till kapitlet Mervärdeteorins fullbordan

1) K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 2. Teil, s. 235.

2) K. Marx, brev till Engels den 9 augusti 1862, i: *Marx/Engels, Brev i urval*, s. 49.

3) Jämför K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 2. Teil, kapitel 8.

4) K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 1. Teil, s. 378.

5) K. Marx, brev till Engels den 2 augusti 1862, i: *Marx/Engels, Brev i urval*, s. 44.

6) K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 2. Teil, s. 84.

7) *ibid*, s. 85.

8) *ibid*, s. 372.

9) K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 3. Teil, s. 356.

10) V. I. Lenin, *Die Agrarfrage und die "Marxkritiker"* i: *Werke*, Bd 5, Dietz, Verlag, Berlin 1955, s. 121.

11) K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 3. Teil, s. 355.

12) K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 2. Teil, s. 94.

13) *ibid*, s. 10.

14) *ibid*, s. 11.

15) *ibid*, s. 100.

16) *ibid*, s. 96.

17) *ibid*, s. 154.

- 18) Jämför *ibid*, s. 10.
- 19) *ibid*, s. 233.
- 20) *ibid*, s. 336.
- 21) V. I. Lenin, *Das Agrarprogramm der Sozialdemokratie in der ersten russischen Revolution von 1905 bis 1907*, i: *Werke*, Bd 13, Dietz Verlag, Berlin 1963, s. 296.
- 22) K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 2. Teil, s. 9.
- 23) *ibid*, s. 308.
- 24) *ibid*, s. 154.
- 25) *ibid*, s. 320.
- 26) K. Marx, *Das Kapital*, Bd III, s. 674.
- 27) Jämför K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 2. Teil, s. 96.
- 28) *ibid*, s. 27.
- 29) *ibid*, s. 324.
- 30) *ibid*, s. 85.
- 31) *ibid*, s. 152.
- 32) *ibid*, s. 294.
- 33) *ibid*, s. 295.
- 34) *ibid*, s. 356.
- 35) Jämför *ibid*, s. 260 f.
- 36) *ibid*, s. 91.
- 37) *ibid*, s. 35.
- 38) K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 3. Teil, s. 355.
- 39) K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 2. Teil, s. 374.
- 40) *ibid*.

Noter till kapitlet Hur Kapitalet tog form

- 1) K. Marx, brev till Engels den 20 februari 1866, i: *MEW*, Bd 31, s. 183.

- 2) K. Marx, *Kapitalet*, första boken, s. 69 (fotnot).
- 3) K. Marx, brev till Leske den 1 augusti 1846, i: MEW, Bd 27, s. 450. Jämför också *ibid*, s. 448 f.
- 4) K. Marx, *Inledning till kritiken av den politiska ekonomin*, s. 260.
- 5) K. Marx, *Grunddragen i kritiken av den politiska ekonomin*, s. 55.
- 6) K. Marx, *Grundrisse*, s. 175.
- 7) *ibid*, s. 186.
- 8) K. Marx, brev till Engels skrivet omkring den 14 januari 1858, i: Marx/Engels, *Brev i urval*, s. 37.
- 9) K. Marx, brev till Lassalle den 22 februari 1858, i: K. Marx, *Grunddragen i kritiken av den politiska ekonomin*, s. 210 f.
- 10) K. Marx, brev till Lassalle den 11 mars 1858, i: MEW, Bd 29, s. 554.
- 11) K. Marx, brev till Engels den 2 april 1858, i: K. Marx, *Till kritiken av den politiska ekonomin*, s. 218.
- 12) Jämför K. Marx, brev till Weydemeyer den 1 februari 1859, i: *ibid*, s. 227.
- 13) Jämför K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 1. Teil, s. 377 f.
- 14) Jämför K. Marx, brev till Kugelmann den 28 december 1862, i: MEW, Bd 30, s. 639.
- 15) K. Marx, brev till Engels den 15 augusti 1863, i: MEW, Bd 30, s. 368.
- 16) K. Marx, brev till Engels den 18 juni 1862, i: Marx/Engels, *Brev i urval*, s. 43.
- 17) K. Marx, brev till Engels den 2 augusti 1862, i: *ibid*, s. 44.
- 18) K. Marx, brev till Kugelmann den 28 december 1862, i: MEW, Bd 30, s. 639.
- 19) *ibid*, s. 640.
- 20) K. Marx, brev till Engels den 31 juli 1865, i: MEW, Bd 31, s. 132
- 21) K. Marx, brev till Schott den 3 november 1877, i: K. Marx/F. Engels, *Briefe fiber das Kapital*, Bd 34, s. 235. (Marx kallar här den historiska delen för den tredje boken, eftersom han vid den här tiden, 1877, tänkte publicera den andra och tredje boken av *Kapitalet* i en volym, den andra, medan den fjärde boken, *Teorins historia*, skulle bli den tredje volymen).
- 22) K. Marx, brev till Kugelmann den 13 oktober 1866, i: MEW, Bd 31, s. 534.
- 23) K. Marx, brev till Becker den 17 april 1867, i: MEW, Bd 31, s. 541.

- 24) K. Marx, Inledning till Till kritiken av den politiska ekonomin, s. 251.
- 25) V. I. Lenin, Philosophische Hefte, i: Werke, Bd 38, s. 319.
- 26) F. Engels, Karl Marx. Till kritiken av den politiska ekonomin, s. 211 f.
- 27) K. Marx, Till kritiken av den politiska ekonomin, s. 50.
- 28) K. Marx, brev till Kugelmann den 11 juli 1868, i: Marx/Engels, Brev i urval, s. 86.
- 29) K. Marx, Kapitalet, första boken, Efterskrift till den andra upplagan, s. 13.
- 30) K. Marx, Inledning till Till kritiken av den politiska ekonomin, s. 253.
- 31) K. Marx, Das Kapital, Bd III, s. 33.

Noter till kapitlet Marx' ekonomiska teori och arbetarklassen

- 1) K. Marx, Kapitalet, första boken, Efterskrift till den andra upplagan, s. 7.
- 2) K. Marx, brev till Kugelmann den 23 augusti 1866, i: MEW, Bd 31, s. 521.
- 3) F. Engels, Karl Marx, i: MEW, Bd 16, s. 365.
- 4) F. Engels, Förord till Det kommunistiska manifestet, i: K. Marx/ F. Engels, Det kommunistiska manifestet, Tiden, Stockholm 1968, s. 10.
- 5) F. Engels, recension av Kapitalet, första bandet, för Demokratisches Wochenblatt, i: K. Marx, Kapitalet, första boken, s. 741.
- 6) F. Engels, recension av Kapitalet, första bandet, för Elberfelder Zeitung, i: MEW, Bd 16, s. 215.
- 7) *ibid*, s. 214.
- 8) *ibid*.
- 9) F. Engels, recension av Kapitalet, första boken, för Düsseldorfer Zeitung, i: MEW, Bd 16, s. 216.
- 10) F. Engels, recension av Kapitalet, första bandet, för Beobachter, i: MEW, Bd 16, s. 227.
- 11) K. Marx, Instruktion für die Delegierten des Provisorischen Zentralrats zu den einzelnen Fragen, i: MEW, Bd 16, s. 193.
- 12) *ibid*.
- 13) Jämför K. Marx, Das Kapital, Bd III, s. 400 f, 456, jämför K. Marx, Theorien über den Mehrwert, 3. Teil, s. 351, 494, 502.

- 14) K. Marx, Inauguraladress för Internationella Arbetarassociationen, i: Karl Marx & Friedrich Engels i urval, s. 194. (Översättningen av ”der politischen Ökonomie der Arbeit” har korrigerats från ‘arbetets ekonomiska politik’ till ‘arbetets politiska ekonomi’ – ö. a.)
- 15) *ibid*, s. 193.
- 16) *ibid*, s. 194.
- 17) K. Marx, Instruktion für die Delegierten des Provisorischen Zentralrats zu den einzelnen Fragen, i: MEW, Bd 16, s. 195 f.
- 18) F. Engels, recension av Kapitalet, första bandet, för Rheinische Zeitung, i: MEW, Bd 16, s. 210.
- 19) F. Engels, recension av Kapitalet, första bandet, för Demokratisches Wochenblatt, i: K. Marx, Kapitalet, första boken, s. 733.
- 20) K. Marx, brev till Kugelmann den 30 november 1867, i: MEW, Bd 31, s. 575.
- 21) K. Marx, brev till Engels den 24 juni 1865, i: MEW, Bd 31, s. 125.
- 22) K. Marx, brev till Klings den 4 oktober 1864, i: MEW, Bd 31, s. 418.
- 23) K. Marx, Theorien fiber den Mehrwert, 2. Teil, s. 207.
- 24) K. Marx, Lönarbete och kapital, s. 28.
- 25) *ibid*, s. 29.
- 26) K. Marx, Lön, pris och profit, i: Karl Marx & Friedrich Engels i urval, s. 136.
- 27) *ibid*, s. 144 f.
- 28) Jämför K. Marx/F. Engels, Kommunistiska manifestet.
- 29) K. Marx, brev till Schilly den 30 november 1867, i: MEW, Bd 31, s. 573.
- 30) K. Marx, Lönarbete och kapital, s. 25.
- 31) K. Marx, Lön, pris och profit, i: Karl Marx & Friedrich Engels i urval, s. 148 f.
- 32) *ibid*, s. 147.
- 33) K. Marx, brev till Kugelmann den Brev i urval, s. 87.
- 34) K. Marx, Lönarbete och kapital, s
- 35) K. Marx, brev till Kugelmann den Brev i urval, s. 87.
- 36) K. Marx, Lön, pris och profit, i: Karl Marx & Friedrich Engels i urval, s. 153.

- 37) *ibid*, s. 157.
- 38) K. Marx, *Lönarbete och kapital*, s. 41.
- 39) K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 1. Teil, s. 436.
- 40) K. Marx, *Lön, pris och profit*, i: *Karl Marx & Friedrich Engels i urval*, s. 159.
- 41) *ibid*, s. 161. (”Überarbeit” och ”Überzeit” som syftar på den obetalda arbetstiden har här översatts med ’överarbete’ respektive ’övertid’ och inte – som i den i övrigt citerade svenska utgåvan – med ’overtidsarbete’ – ö.a.)
- 42) *ibid*, s. 162.
- 43) K. Marx, *Arbeitslohn*, i: *MEW*, Bd 6, s. 554.
- 44) F. Engels, *Die Zehnstundenfrage*, i: *MEW*, Bd 7, s. 228.
- 45) F. Engels, brev till Marx den 2 mars 1852, i: *MEW*, Bd 28, s. 35.
- 46) K. Marx, *Lönarbete och kapital*, s. 29-30.
- 47) Jämför K. Marx/F. Engels, *Kommunistiska manifestet*.
- 48) K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 1. Teil, s. 11.
- 49) K. Marx, *Lön, pris och profit*, i: *Karl Marx & Friedrich Engels i urval*, s. 164.
- 50) *ibid*, s. 165.
- 51) *ibid*, s. 166.
- 52) K. Marx, *Die russische Politik gegenüber der Türkei – Die Arbeiterbewegung in England*, i: *MEW*, Bd 9, Berlin 1960, s. 170.
- 53) K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 1. Teil, s. 130.
- 54) K. Marx, *Lön, pris och profit*, i: *Karl Marx & Friedrich Engels i urval*, s. 168 f.
- 55) K. Marx, *Inauguraladress för Internationella arbetarassociationen*, i: *Karl Marx & Friedrich Engels i urval*, s. 193 f. (Även här har översättning av ”politische Ökonomie” korrigerats från ’ekonomisk politik’ till ’politisk ekonomi’ – ö.a.)
- 56) K. Marx, *Instruktion für die Delegierten des Provisorischen. Zentralrats zu den einzelnen Fragen*, i: *MEW*, Bd 16, s. 192.
- 57) *ibid*, s. 197.
- 58) K. Marx, *Lön, pris och profit*, i: *Karl Marx & Friedrich Engels i urval*, s. 169.
- 59) *ibid*.

60) K. Marx, über P.-J. Proudhon, i: MEW, Bd 16, s. 30.

61) K. Marx, brev till Büchner den 1 maj 1867, i: MEW, Bd 31, s. 544 f.

62) K. Marx, brev till Meyer den 21 januari 1871, i: MEW, Bd 33, s. 173.

Noter till sammanfattningen

1) F. Engels, brev till Kautsky den 18 september 1883, i: MEW, Bd 36, s. 279 f.

2) K. Marx, brev till Meyer den 30 april 1867, i: Marx/Engels, Brev i urval, s. 66.

3) K. Marx, brev till Lasalle den 16 juni 1862, i: MEW, Bd 30, s. 268.

4) E. James, Istorija ekonomitjeskoj mysli XX veka (Det ekonomiska tänkandets historia under 20:e århundradet), Moskva 1959, s. 538.

5) G. D. H. Cole, Kapitalizm v sovremjennom mire (Kapitalismen i dagens värld), Moskva 1958, s. 27.

6) G Myrdal, Världsekonomin, Tiden, 1969.

7) Jämför V. I. Lenin, Imperialismen som kapitalismens högsta stadium, Cavefors, Kristianstad 1969.

8) Programm und Statut der Kommunistischen Partei der Sowjetunion, s. 6 f.

9) K. Marx, brev till Engels den 10 oktober 1868, i: MEW, Bd 32, s. 181.

10) E. Varga, Der Kapitalismus der zwanzigsten Jahrhunderts, Verlag Die Wirtschaft, Berlin 1962, s. 62.

11) F. Engels, recension av Kapitalet, första bandet, för Düsseldorf er Zeitung, i: MEW, Bd 16, s. 216.

12) K. Marx, Das Kapital, Bd III, s. 268.

13) ibid, s. 269.

14) ibid, s. 453.

15) ibid, s. 454.

16) ibid, s. 274.

17) F. Engels, Förord till den engelska upplagan, i: K. Marx, Kapitalet, första boken, s. 23.

18) K. Marx, Kapitalet, första boken, s. 570.

19) ibid, s. 577.

- 20) K. Marx, Theorien über den Mehrwert, 3. Teil, s. 348.
- 21) K. Marx, första boken, s. 426.
- 22) K. Marx, Grundrisse, s. 53.
- 23) K. Marx, Kapitalet, första boken, s. 670 f.
- 24) *ibid*, s. 521.
- 25) K. Marx, Grunddragen, s. 45. (I den svenska översättning av Grundrisse-urvalet saknas emellertid det här citatets fyra sista ord, vilka tillagts den här översättningen – ö.a.)
- 26) K. Marx, Marx, Kapitalet, första boken, s. 68
- 27) Jämför K. Marx, Kritik av Gothaprogrammet, Arbetarkultur, Stockholm 1945.
- 28) K. Marx, Theorien über den Mehrwert, 3. Teil, s. 115.
brev till Engels den 14 augusti 1851, i: MEW, Bd 27,
- 29) K. Marx, Kapitalet, första boken, s. 340.
- 30) *ibid*, s. 341 (fotnot).
- 31) K. Marx, Das Kapital, Bd III, s. 130 f.
- 32) *ibid*, s. 784.
- 33) K. Marx, brev till Engels den 14 augusti 1851, i: MEW, Bd 27, s. 314
- 34) K. Marx, Theorien über den Mehrwert, 3. Teil, s. 298.
- 35) Jämför K. Marx, Kapitalet, första boken, s. 441.
- 36) *ibid*, s. 310.
- 37) K. Marx, Das Kapital, Bd III, s. 267.
- 38) *ibid*, s. 197.
- 39) K. Marx, Kapitalet, andra boken, s. 124.
- 40/41) K. Marx, Das Kapital, Bd III, s. 859.
- 42) K. Marx, Grunddragen, s. 32 f.
- 43) K. Marx, Kapitalet, första boken, s. 462.
- 44) K. Marx, Theorien über den Mehrwert, 1. Teil, s. 181.

- 45) K. Marx, Das Kapital, Bd III, s. 827.
- 46) ibid, s. 855.
- 47) ibid, s. 855.
- 48) K. Marx, Theorien über den Mehrwert, 1. Teil, s. 116.
- 49) K. Marx, Theorien über den Mehrwert, 3. Teil, s. 365.
- 50) K. Marx, Kapitalet, första boken, s. 461.
- 51) ibid.
- 52) K. Marx, Das Kapital, Bd III, s. 883.
- 53) K. Marx, Kapitalet, andra boken, s. 315.
- 54) ibid, s. 372. Das Kapital, Bd III, s. 828.
- 55) ibid, s. 409. Kapitalet, första boken, s. 461.
- 56) ibid, s. 408.
- 57) K. Marx, Kapitalet, första boken, s. 426.
- 58) K. Marx, Das Kapital, Bd III, s. 828.
- 59) K. Marx, Kapitalet, första boken, s. 461.
- 60) K. Marx, Das Kapital, Bd III, s. 827 f.
- 61) K. Marx, Kapitalet, första boken, s. 461.
- 62) K. Marx, Theorien über den Mehrwert, 3. Teil, s. 256.
- 63) K. Marx, Kapitalet, första boken, s. 422.
- 64) ibid, s. 426.
- 65) ibid, s. 427 f.
- 66) ibid, s. 428.
- 67) F. Engels, brev till Sombart den 11 mars 1895, i: MEW, Bd 39.